

Ms 4409/2

8-9 p. rend

Lektori jelentés

Jókai Mór Elbeszélések II.k. /1850/ c.

kritikai kiadásról

/Sajtó alá rendezte: dr. Györffy Miklós/

Az 1850-es esztendő Jókai alkotói pályájának kivételes fontossága, megkülönböztetett figyelemre érdemes utszakasza. Az ebben az évben írt /tulnyomórészt hiteles élettényeken alapuló/ novellákban vet szépiróként első ízben számot a forradalmi időszak eseményeivel. Az ekkor megpendített motívumok évtizedek múlva is vissza-visszatérnek oeuvre-jének lapjain. Az élményi háttér feltárása, a korábbi és későbbi feldolgozások közötti egyezések és eltérések kimutatása igen érdekes fényt vethet alkotói módszerére, valamint szemléletének, ideológiai-politikai állásfoglalásának alakulására. Az eddigi kutatás, amely ezeket az írásokat /mint Jókai novellisztikáját általában/ meglehetősen lehangyagolta, mindehhez nem sok támpontot nyújt.

A kritikai kiadás elkészítésének könnyűnek semmiképpen sem nevezhető feladatát magára vállaló Györffy Miklós személyében a JKK népes munkatársi gárdája új taggal gyarapodott. Érthető, hogy Györffy, aki csak most lépett be a Jókai-filológia művelőinek sorába - bár bizonyos feladatokat megfelelően oldott meg - nem tudott teljes mértékben eleget tenni a JKK kötetével /és általában az akadémiai kritikai kiadásokkal/ szemben joggal támasztható követelményeknek. Munkája - mind a szöveggondozás, mind a kritikai apparátus tekintetében - számos ponton szorul korrekcióra és kiegészítésre. /A kézirat egyenetlenségét egyébként meglehetősen pontos-

sággal tükrözik azt a tanulási folyamatot, amelynek során Györffy mintegy menetközben sajátította el a sajtó alá rendezés munkájához szükséges tudnivalókat. / Igen sajnálatos, hogy Györffy nem fordított kellő figyelmet sem a szöveggondozás irányelveit rögzítő szerkesztői irányelveknek /Regények l.k., 298-318.; 24. k. 299-307.; Elbeszélések l.k. 461-63./, sem pedig a sorozat eddig megjelent köteteinek tanulmányozására. Ezekből ugyanis egyrészt kellő iránymutatást nyerhetett volna a különféle, a munka minden egyes szakaszában szép számmal felmerülő technikai jellegű problémák helyes megoldásához, másrészt a rendelkezésre álló 39 kötetben felhalmozott, óriási mennyiségű tényanyag kiaknázása hathatós segítséget nyújthatott volna - mind életrajzi, mind körtörténeti vonatkozásban - a kötetben szereplő szövegek értelmezéséhez.

A kézirat végleges formájának kialakítása - megítélésem szerint - még igen jelentős idő- és munkaráfordítást igényel. Am úgy vélem: Györffy eddigi teljesítménye is kellő garancia rá, hogy a továbbiakban képes lesz - a hibák kiigazítása, a hiányok pótlása révén - a kiadvány egészét a megkívánt színvonalra emelni. Beszrevételeimmel éppen ehhez a munkához szeretnék segítséget nyújtani. Előrebocsátom a kötet egészére, Györffy sajtó alá rendezői munkájának általános jellegzetességeire vonatkozó megjegyzéseimet, és csak ezek után térek rá az anyagnak - a kézirat sorrendjében haladó - tizedesvizsgálatára.

I. Általános megjegyzések

1. A kötet tartalma és elrendezése.

Mint ahogy a kötet rendeltetése az 1850-ből való Jókai-elbeszélések közreadása, a főrészben csak olyan írások kaphatnak helyet, amelyeknek

kétségtelenül ebben az évben keletkezett hiteles szövege áll rendelkezésünkre. Egészen sajátos problémákat vet fel /s eny- nyiben az oeuvre-on belül precedens nélküli, különleges e- setnek minősül/ az a két 1850-ben írt, 1848-as témájú novel- la, amelyeknek cselekményét Jókai utóbb cenzurális okokból külföldi környezetbe tette át, majd évtizedekkel később el- készítette újabb, ismét az eredeti közegben játszódó vátoza- tukat. Györffy helyesen járt el, amikor a Szenttamási György c. elbeszélésnek A vérontás angvala címet viselő, dél-ameri- kai miliőbe helyezett variánsát, valamint az 1876-ban /ismét Szenttamási György címmel/ újrafogalmazott formát a Függe- lékbe iktatta. E két utóbbi szövegnek az elsővel való szoros összetartozása megkérdőjelezi, hogy a JKK elbeszélés-sorozatán belül ebben /és csakis ebben/ a kötetben kapjanak helyet, és ez a hely nem lehet másutt, mint a főrésztől elkülönülő Füg- gelékben. A másik szóban forgó novella esetében a helyzet né- mileg bonyolultabb. Ennek eredeti, 1850-es szövegezését egyál- talán nem ismerjük. A szűkevény c., Spanyolországba helyezett forma 1853-ban látott napvilágot, A tűzön át az égbe c. vál- tozat pedig /amely az író életében nem jelent meg, és kézi- ratát sem ismerjük/ az 1870-es évekből való. Ezért nem tartom elfogadhatónak Györffy eljárását, amellyel az utóbbi formának a kötet főrészében biztosított helyet. Véleményem szerint mind A szűkevény, mind A tűzön át az égbe - mintegy a tulajdonkép- pen a kötetbe tartozó, de ismeretlen eredeti forma képviselő- sében - csak a Függelékben közölhető. A megfelelő helyen majd részletesen kitérek az ezekkel a novellákkal összefüggő filo- lógiai problémákra. Arra azonban már itt szeretnék rámutatni, hogy a Függelék anyagához /amely a JKK további köteteiben - fülösleges ismétlődések kiküszöbölése végett - már nem kap

helyet/ ugyanugy teljes és részletes kritikai apparátust kell csatolni, mint a főrészben szereplő írásokhoz, és nem szabad beérni - ahogyan Győrfy tette - a szövegnek minden kommentár nélküli közreadásával.

Semmiképpen sem tartozik viszont kőtetünk keretébe az a három, évtizedekkel későbbi írás /A zsolcai hős, Az utolsó vers és az utolsó golyó, Párbaj a csatatéren/ amelyet Győrfy - azon a címen, hogy Jókai felvette őket a Csataképek későbbi kiadásába - ugyancsak beillesztett a Függelékbe. Ezek az írások az 1850-estől merőben eltérő perspektívából, egészen más hangvétellel idézik fel a szabadságharc epizódjait. Közreadásukra majd a kronológiai sorrendből következő helyen, az Elbeszélések ciklus megfelelő kőtetében kerülhet sor.

Ugyancsak elhagyandónak tartom a Függelék anyagából az Egy titkos drámairó kinezenvedései c. humoros elbeszélést. Ez ugyanis véleményem szerint nem az Egy postaviselt ember levele "bővített kiadása" /amint Szinnyei Ferenc állítja/, hanem - a korábbi írás felhasználásával keletkezett, de annak terjedelmileg is többszörösét kitevő - új mű, amely majd az 1856-os év novellaanyagában találhatja meg valódi helyét.

Nyilván nem Győrfy egyéni elhatározásából, hanem szerkesztői döntés következtében került ennek a kőtetnek az anyagába az Emléksorok c. - szintén 1850-ből való, és csak néhány éve, már a JKK ciklus- és kőtetbeosztásának megtervezése után felbukkant - mű szövege. A magam részéről azonban semmiképpen sem tudok ezzel a megoldással egyetérténi. Az Emléksorok beillesztése nem csupán terjedelmileg duzzasztja fel aránytalanul a kőtetet, hanem egyszersmind megjelölést veszélyeztet.

faji tekintetben is heterogénne és bizonytalan körvonaluá teszi azt. Olyan műfaji kategóriát, amely alá az Emléksorokat egyértelműen be lehetne sorolni, aligha lehet találni - annyi azonban bizonyos, hogy elbeszélésnek /és általában véve az epika körébe tartozó alkotásnak/ ez az írás semmi esetre sem minősíthető. Kritikai apparátusának elkészítése - bármennyi érintkezési felület adódik is az 1850-es novellák és az Emléksorok anyaga között - szintén másfajta módszereket és hozzáállást igényel, mint amilyenre az elbeszélések esetében szükség van. Véleményem szerint legcélszerűbb lenne az Emléksorokat - a Följegyzések két kötetéhez hasonlóan - a JKK egy önálló, ciklusba nem tartozó darabjaként közreadni. Maga a szöveg a JKK szedéstükrével becslésem szerint kb. 150 lapot tenné ki - ehhez járulna a szöveget az életmű egészében elhelyező, Jókai forradalomképének alakulását bemutató, valamint a kortörténeti vonatkozásokat részletesen megvilágító, legalább hasonló terjedelmű jegyzetapparátus. Összességében tehát egy 250-300 lapnyi /azaz a JKK-kötetek minimális terjedelmét föltétlenül elérő, sőt meghaladó/ kötet jönne létre, amely jól kezelhető formában és /nem pedig egy más természetű anyag kiadásába belerejtve/ tenné hozzáférhetővé ezt a történelmi dokumentumként is becses, bizonyos értelemben forrásértékű szöveget az 1848/49 problémaköre iránt érdeklődő kutatók és olvasók számára.

Az anyag elrendezésének természetesen az időrendi elven kell alapulnia. A követendő eljárást a sorozatszerkesztői bevezetés határozza meg: "A kronológia alapja a keletkezés hitelesen kikövetkeztethető időpontja, ennek hiánya esetében a megjelenést vesszük figyelembe." /JKK Elbeszélések l.k.463./

Győrffy a maga gyakorlatában meglehetősen szabadon értelmezte ezt az iránymutatást, és számos olyan esetben, amelyben a keletkezés pontos dátuma nem volt "hitelesen kikövetkeztethető", alkotáslélektani spekulációkhoz folyamodott, bizonytalan alapon nyugvó, ingatag és vitatható hipotézisekre támaszkodva jelölte ki jó néhány elbeszélés sorrendi helyét. A legkevésbé sem tartom meggyőzőnek pl. azt az érvet /487./, hogy a Csataképeknek azok a darabjai, amelyek közvetlen tematikus, sőt szövegszerű összefüggésbe hozhatók az író 1848/49-es publicisztikájával, előbb készülhettek el a többiekénél.

Jókai munkamódszeréről teljes bizonyossággal csak annyit mondhatunk, hogy rendkívül könnyen és gyorsan dolgozott /egy rövidebb elbeszélés megírására aligha kellett egy-két napnál több időt fordítania, egy apró karcolat papírra vetéséhez pedig egy-két óra is elegendő lehetett/, valamint hogy "profí" íróként soha nem írt semmit az íróasztalfiók számára, hanem mindig a közeli megjelentetés perspektívájához igazította írói szándékait és terveit. Munkatempójának ismeretében az a nem egészen fél évnyi időtartam, ami a Csataképek darabjainak megírására rendelkezésére állt, nem tekinthető különlegesen rövidnek. Szinnyei József Jókai-bibliográfiájának és a JKK köteteinek tanulmányozása arról is meggyőzhet bárkit, hogy még az 1850-es év egész, a jelen kiadványban foglalt írói termése sem mulja mennyiségre felül azt a betűtömeget, ami néhány más /szerkesztői és közéleti teendőikkel terhelt/ esztendőben került ki az író tolla alól.

Arra vonatkozólag, hogy a Csataképek azonos ihlet jegyében fogant, egymáshoz sok szállal fűződő darabjai közül melyik készült előbb és melyik később, semmiféle szilárd támpontunk sincs. Az egyedüli biztos fogódzót a megjelenés

"post quem non"-nak minősülő - és szerencsére meglehetősen pontos-
tossággal ismert - dátuma jelenti. Önkényes hipotézisekre
egy kritikai kiadás kronológiája nem alapozható. Alighanem
maga Győrffy is érezte az ilyenfajta eljárás problematikus
voltát. Erre vall az a körülmény, hogy noha az Egy bujdosó
naplója keletkezéstörténeti részében is gyakran bocsátkozik
vitatható alkotáslélektani feltételezésekbe, a ciklus darab-
jainak sorrendi helyére kiható konzekvenciákat ezuttal még-
sem vont le belőlük.

A kötet élén indokoltan áll A gyémántos miniszter, amely
kétségtelenül az első 1850-ből való Jókai-mű. Ezt kell követnie
a Magyar Emléklapokban 1850 márciusa és júniusa között publi-
kált öt novellának /Az ércleány, A tarcali kápolna, A fránya
hadnagy, F^x Gyula, Székely asszony/, az ottani megjelenés
sorrendjében. Az 1850. július 13-án megjelent /és legkésőbb
június közepén nyomdába adott/ kötet: a Forradalmi és csata-
képek 1848- és 1849-ből többi darabja ezután következzenek, még-
pedig - más, meggyőzőbb rendező elv hiányában - a kötetbeli
sorrendnek megfelelően. E novellákat kövesse az a két írás
/Szenttamási György, Egy hóhér/ amely a Magyar Írók füzetek
1850. júliusi számaiban látott napvilágot, s amelyekről némi
joggal tételezhető fel, hogy már a Csataképek kötet leadása
után készültek. A sorrend következő helyén az 1850 október
végén megjelent /s szeptember végén már bizonyára a kiadó
kezében levő/ újabb kötet: az Egy bujdosó naplója teljes -
egyetlen nagy, összefüggő /bár fejezetekre tagolt/ egységnek
tekintendő - anyaga álljon. Végül pedig a Pesti Röpivék 1850.
október-novemberi számaiban publikált - s az ottani megjele-
nés sorrendjében közreadandó - négy, már nem az 1848/49-es
problematikához kapcsolódó írás /Az erdők leánya, Egy poéta-

viselt ember levele, Sic vos non vobis...., Exkollégai utasítás/ zárja le a kötet főrészét.

A mondottak értelmében a kötet tartalma tehát a következőképpen alakulhatna:

1. A gyémánt^{sz}miniszter
2. Az ércleány
3. A tarcali képolna
4. A fránya hadnagy
5. F^xy Gyula
6. Székely asszony
7. A Bárdy család
8. Komárom
9. Nomen est omen
10. A vörössipkás
11. A fehér angyal
12. A kis szürke ember
13. A szerencsétlen szélkakas
14. Szegény asszony áldozatja
15. A két menyasszony
16. Egy bál
17. Az elesett neje
18. Szenttamási György
19. Egy hóhér
20. Egy bujdosó naplója
- 21 I. Pusztá falvak
- II. A karperec
- III. A három & hajcsár
- IV. Az ezermester és a kozák
- V. A mocsárok rejtekhelye
- VI. A halottaiból feltámadott

értelmében - nem ebben a kiadványban kerülne közzétételre és a
kötet VII. A csárdai csaplóár körvonalazott módon alakulna,
VIII. Nő és szerető kb. 1000-1200 lapot kitevő /tehát
IX. A vig ember hasonló terjedelmű/ kötetbe is bele-
férne, X. Egy emigráns levele telenné válna. /Következőkép-
pen XI. A gyilkos kötet külön rövidítésgyűjteményé és helyes-
írási XII. A körtefa

XIII. A megvetett nagyság tagolta az anyagot, és az
első XIV. A két csonak vitézlust különített el. és az el-
járás XV. Egy pár derék ember szerkesztési elveivel és /az
XVI. Az eltűnt leányokból világosan kirajzolódó/
XVII. A bujdosótanyája ciklusokat, hanem kizárólag
a fent XVIII. Utitársamotok alapján kialakított kronológia
egyénen XIX. Találkozás ismerősökkel és elbeszélések.
XX. A nikomédiai kövek helyeket maga Jókai alakított
ki utól XXI. Az előőrsapán annyiban fordít figyelmet, hogy a
jegy XXII. A rimaszombati vásár bemutatja őket. Györfly el-
járása XXIII. A két menekültaltatásból azáltal, hogy az első
cikl 21. Az erdők leánya Jókaitól származó kötetekhez /forra-
sok 22. Egy poétaviselt ember levele / írja fel. Györfly ugyan-
maga 23. Sic vos, non vobis... logia kialakítását jelöli meg
24. Exkollégiai utasítás pillantást vetni a kötet tar-
talomjegyzék Függelék hogy összevegyük: a ciklusokra való felosz-
tás 25. A vérontás angyala /1853/ hanem - éppen a valószínű-
síté 26. Szenttamási György /1876/ esített - műfaji és temat-
tiku 27. A szökevény igazodik.

28. A tűzön át az égbe ^{et} szöveg Minden kritikai ki-
adás Györfly a kötet - bizonyára abból a megfontolásból kin-
dulva, hogy az anyag, nagy terjedelménél fogva, azétfeszte-
né egyetlen kötet kereteit - két részre: A/ és B/ félkötetek-
re bontotta. Amennyiben azonban az Emléksorok - javaslatom

értelmében - nem ebben a kiadványban kerülne közlésre és a kötet elrendezése a fentiekben körvonalazott módon alakulna, úgy ez az anyag egyetlen, kb. 1000-1200 lapot kitevő /tehát számos más JKK-kötethez hasonló terjedelmű/ kötetbe is beleférne, és a kettéosztás szükségtelenné válna. /Következésképpen elmaradna a B/ félkötet külön rövidítésjegyzéke és helyesírási bevezetője is./

Györfi emellett még tovább tagolta az anyagot, és az első félköteten belül négy ciklust különített el. Ez az eljárás merőben ellentétes a JKK szerkesztési elveivel és /az Elbeszélések megjelent két kötetéből világosan kirajzolódó/ gyakorlatával, amely nem ismer ciklusokat, hanem kizárólag a fentebb idézett szempontok alapján kialakított kronológia egymásutánjában sorakoztatja fel a közölt elbeszéléseket. Azokra a kötetkompozíciókra, amelyeket maga Jókai alakított ki utólag, szintén csupán annyiban fordít figyelmet, hogy a jegyzetapparátus megfelelő helyén bemutatja őket. Györfi eljárása tehát nem válik jogosultabbá azért, hogy az első ciklus élére a magától Jókaitól származó kötetcímet /Porradalmi és csataképek 1848- és 1849-ből/ írja fel. Györfi ugyan maga is minél hitelesebb kronológia kialakítását jelöli meg fő törekvéseként, de elég egy pillantást vetni a kötet tartalomjegyzékére, hogy észrevegyük: a ciklusokra való felosztás elsődlegesen nem kronológiai, hanem - éppen a valószínűsíthető kronológia rovására érvényesített - műfaji és tematikus szempontokhoz igazodik.

2. Szövegekölés, szövegváltozatok. Minden kritikai kiadás kardinális fontossága, az egész munkálat értékét, tudományos hitelét döntően befolyásoló mozzanata az alapszöveg megválasztása. A JKK Regények 1. kötetében olvasható szer-

kesztői irányelvek ebben a vonatkozásban kategorikus egyértelműséggel foglalnak állást: "Kiadásunk alapjául általában nem a Jókai életében megjelent utolsó szövegközlés szolgál, hanem az első kötetkiadás, ennek hiányában pedig az íróhoz legközelebb álló lap sajtóközlése." /298./ Az Elbeszélések 1. kötetébe íktatott sorozatszerkesztői bevezetés már némileg több szabadságot biztosít a sajtó alá rendezőknek, mert így nyilatkozik: "...nem tekintjük minden esetben az első kötetbeli megjelenést alapnak, hanem a sajtó alá rendezőtől függ. vajon az esetleges K-hoz, első sajtóközléshez vagy a kötethez kíván-e ragaszkodni. A választást azonban mindig rövid indoklással kell bevezetni." /462./ Arra vonatkozólag, hogy a legelterjedtebb Jókai-összkiadás: az NK miért nem tekinthető az író intencióit megbízható módon közvetítő, autentikus szövegnek, ugyancsak a Regények l.k. szerkesztői bevezetése /293-95./ nyújt pontos tájékoztatást. Győrffy - a kéziratának 512. lapján olvasható megjegyzésből kivehetőleg - maga is tisztában van a szóban forgó tényállással. Ennek ellenére - érthetetlen módon - figyelmen kívül hagyta a világos szerkesztői iránymutatást, és /néhány kivételtől eltekintve/ az NK-t /azaz egy, a megírásnál csaknem fél évszázaddal későbbi publikációt/ tekintette a szövegközlés alapjául. /Győrffyt talán az a körülmény vezette félre, hogy a sajtó alá rendezők általában NK-köteteket kapnak kézhez munkapéldányként. Ebben a - merőben gyakorlati okok diktálta - technikai megoldásból azonban semmiféle következtetés nem vonható le a szöveggondozói munka érdemi részét illetően/

Az alapszöveg hibás megválasztása következtében jónéhány számottevő stilusértékkel rendelkező, ill. korfestő jellege

miatt érdekes mozzanat ment veszendőbe. Az NK pl. nyomdatechnikai okokból következetesen mellőzi a Jókai-szövegek írásképehez szervesen hozzátartozó kiemeléseket - amint erre egy helyütt, a kivételképpen nem az NK alapján közölt A nikomédiai kövek jegyzeteiben /B/709/ Györffy is utal -; a bekezdések rendjének gyakori önkényes megváltoztatása folytan egy másik fontos, kiváltképpen a fiatal Jókaira jellemző kifejezőeszköz: az u.n. "style coupé" sikkad el. Ugyanez áll némely, Jókai stílusára jellemző szóalaktani sajátosságokra is. Bizonyos, az 1850-es állapotokra vonatkozó és csak az első kiadásban előforduló célzások /pl. a Sic vos, non vobis... c. novella szövegébe rejtett, az önkényuralmi berendezkedést célba vevő fricskák/ hiánya nem csupán esztétikai veszteség, hanem egyszersmind a szöveg történelmi hitelességét csorbitja. /A megfelelő helyeken majd konkrét példákon szemléltetem az NK-n alapuló szövegkiadás problémáit./ Természetesen Györffy figyelmét sem kerültk el teljesen ezek a jelenségek. Nemegyszer hajtott végre az első kiadásra támaszkodó javításokat az egészében véve az NK-ra alapozott főszövegben - ezzel azonban még nem emelte a kötetet a kritikai kiadásoktól elvárható maximális filológiai korrektség szintjére, hanem csupán az eklekticizmus bélyegét nyomta rá eljárására.

A kézirat végleges formájának kialakítása során a szöveget újból betűről betűre össze kell olvasni a Csataképek és az Egy bujdosó naplója - immár alapszövegként kezelendő - első kiadásainak, ill. /az 1850 folyamán kötetbe még nem került írások esetében/ az első lapkiadásoknak szövegével, és eltérések esetében - nyilvánvaló sajtóhibáktól eltekintve - mindig az utóbbiakban található formát kell érvényre juttatni a szerzői átiratoktól. Ha az átiratokban volt

ni. A főszövegben emiatt végrehajtandó változtatások száma valószínűleg nem lesz különösebben magas, hiszen a problematikus helyek csupán elenyésző hányadát teszik ki a szövegnek. Csakhogy itt alapvetően nem mennyiségi természetű kérdésszóról van szó, hanem - ismétlem - a filológiai játékszabályok betartása, a kritikai kiadás tudományos hitele forog kockán.

Jóval nagyobb sikerrel oldotta meg Gyórfy a főszöveg helyesírási modernizálásának feladatát. Helyenként ugyan végeztem /főként az egybeírás-különírás tekintetében/ kisebb módosításokat, A magyar helyesírás szabályai és a Helyesírási Tanácsadó Szótár elveinek és gyakorlatának megfelelően - de hát ezen a téren szinte minden JKK-kötet kézírata szolgál bizonyos /mindenekelőtt a figyelem időnként óhatatlanul bekövetkező ellenakadásából adódó/ hibaszázalékkal. A jelen esetben ez a százalékarány nem is magasabb, hanem kifejezetten alacsonyabb volt annál, amellyel más, korábban általam lektorált kéziratokban találkoztam. /Tennék azonban egy nem érdemi, pusztán technikai természetű észrevételt. Gyórfy minden egyes, a szövegben eszközölt módosítást szabályos, a lap szélén elhelyezett korrekturajelekkel végzett. Erre nem lett volna okvetlenül szükség; egy-egy hiányzó vesszőt vagy ékezetet elegendő lett volna a soron belül egy tollvonással pótolni - annál is inkább, mert a rendkívül nagyszámu, egymás közelségében elhelyezkedő azonos vagy hasonló korrekturajel később, a nyomdai munka során zavarokat idézhet elő és hibák forrásává válhat./

A szövegmodernizálás terén csak egyetlen komolyabb mulasztás írható Gyórfy rovására; t.i. az, hogy a párbeszédes részeknél a szereplők szövegét nem különítette el gondolatjelekkel a szerzői közbevetésektől. hanem meghagyta a mult szá-

zadi kiadások gyakorlatát, amely ilyen esetekben többnyire pontot és nagybetűs mondatkezdést alkalmazott. Először egy, A gyémántos miniszter szövegéből, a kézirat 5. lapjáról vett példán szemléltetem a különbséget a szöveg jelenlegi állapota és a helyes, a JKK általános gyakorlatával összhangban álló eljárás között.

1. Ah, szervusz! Kiálta rám Laci, amint megsejtett. Te vagy az, akit olyan nehezen eresztenek be.

2. - Ah, szervusz! - kiálta rám Laci, amint megsejtett. - Te vagy az, akit olyan nehezen eresztenek be.

A következő, némileg eltérő jellegű példa A kis szürke ember szövegéből, a kézirat 132. lapjáról való:

1. - Menjen Ön vissza, szólt ekkor a követnek a kis szürke ember, és mondja meg parancsnokának, hogy én tizenkétszer voltam már körülfogva, most vagyok tizenharmadszor.

2. - Menjen Ön vissza - szólt ekkor a követnek a kis szürke ember -, és mondja meg parancsnokának, hogy én tizenkétszer voltam már körülfogva, most vagyok tizenharmadszor.

A kéziraton végzendő további munka során a párbeszédes részek írásképét mindenütt a feltüntetett módon kell átalakítani.

Súlyos hibákat követett el Györffy a szövegváltozatok feldolgozása terén; a jegyzetapparátusnak ezek a részei gyökeres felülvizsgálatra szorulnak /azaz gyakorlatilag újból el kell az egész munkát végezni/. Eljárása - amint ez az első pillantásra szembetűnk - már alaki szempontból sem elégségi ki a JKK /és más kritikai kiadások/ kívánalmait. A JKK-kötetek jegyzetreszének megfelelő fejezetei a sor élére vetítik ki a szóban forgó szöveghelynek a főszövegben található /azaz a sajtó alá rendező által helyesnek elfogadott/ for-

máját, ezen belül kurziválással hívja fel a figyelmet a más közlésekben eltérő formában szereplő rövidebb-hosszabb részekre, majd pedig zárójelben adják ugyanezen - azonos terjedelemben bemutatott - szövegrészeknek a figyelembe vett kiadásokban található variánsait, szintén kurziv szedéssel jelezve az eltéréseket. Ezt a - különösebben bonyolultnak aligha minősíthető - technikát Győrffy a JKK bármely szépprózai kötetének rövid ideig való lapozgatása révén kellőképpen megismerhette volna, ő azonban egészen más megoldáshoz folyamodott: a főszöveg kivetítését mellőzte és beírta az általa variánsoknak tekintett helyek bemutatásával. Miután - amint erről már volt szó - Győrffy többnyire az NK-t fogadta el alapszövegként, a későbbi kiadásokban eltorzult szövegrészek eredeti, az író szándékát leghivebben tükröző formája gyakran itt, a variánsok között kapott helyet. A szövegváltozatok tulnyomó része azonban olyan, kizárólag helyesírási természetű /a központoszással, egybeírás-különírással, idegen szavak írásmódjával kapcsolatos/, az első kötetkiadás és az NK viszonylatában egyaránt fennálló eltérésekből tevődik ki, amelyeknek egyenkénti regisztrálása teljesen fölösleges. /Ezeknek a kézirat végleges formájából való kiküszöbölésével a jegyzetapparátus terjedelme majd számottevően lecsökken./ A folyóiratközlések eltéréseit viszont Győrffy nem vette kellő gondossággal számba, és azoknak az írásoknak az esetében, amelyek 1850-ben még nem, hanem csak később kerültek kötetbe, az első kötetkiadás /esetleg kortörténeti szempontból értékes/ eltéréseinek feldolgozását is elmulasztotta.

3. Kiadások, fordítások. A bibliográfiai adatok összegyűjtésénél Győrffy benyomás^{on} szerint gondos és körültekintő mun-

kát végzett. /Azért használok a "benyomás" szót, mert az anyag tüzetes ellenőrzésére természetesen nem vállalkozhattam./

A Csataképek és az Egy buidosó naplója nagyszámu lenyomatának regisztrálását célirányos és ökonomikus, a fölösleges ismétlések elkerüléséért lehetővé tevő jelölésrendszer segítségével oldotta meg. A fordítások esetében azonban nem tartotta magát ahhoz az előíráshoz, hogy azokat a kiadványokat, amelyekhez a sajtó alá rendező nem tudott hozzáférni és amelyeknek adatait másodkézből vette át /marpedig az anyag nagyobb része feltehetőleg - amint erről a pontatlanul megadott vagy éppenséggel teljesen hiányzó lapszámok is árulkodnak - ebbe a kategóriába tartozik/, ^x-gal kell megjelölni és fel kell tüntetni az adat forrását. Ezt a hiányt a továbbiakban okvetlenül pótolni kell.

4. Keletkezéstörténet. A kritikai kiadások jegyzetapparatusának ez a fejezete némileg más elbírálást igényel, mint a bibliográfiai és textológiai rész; itt szükségképpen erősebben jut érvényre a kiadás gondozójának egyénisége, kutatói alkata, érdeklődésének sajátos iránya - a teljes egyöntetűség megkövetelése, uniformizáló sémák erőszakolása jogosulatlan dolog volna. Györffy esetében ilyen, azonnal szembeütő egyéni jellegzetesség a kritikai kiadásokban megszokottnál jóval szubjektivebb hangvétel, az inkább olvasmányosságra, semmint tudományos szabatoságra törekvő stílus. De természetesen ezen a területen is fennállnak olyan, általános érvényű követelmények, amelyeknek számonkérésétől semmiképpen sem tekinthetünk el. A jelek szerint Györffy energiájának nagyobb részét a már rintett, vitatható alkotáslélektani hipotézisek felállítására, valamint az egyes írások esztétikai értékelésére, művészi kvalitásaik méltatására fordította - pedig ez utóbbi művelet

nem is tartozik a kritikai kiadás sajtó alá rendezőinek szorosán vett feladatkörébe.

A művek egykoru írásos forrásainak kinyomozása, továbbá a valóságos eseménytörténeti háttér megvilágítása terén viszont Győrffy korántsem járt el olyan alapossággal és körültekintéssel, amilyent - már csak a JKK jó néhány munkatársának példája nyomán is - joggal elvárhattunk volna tőle. Számos esetben /amint majd a részletes észrevételek során igyekszem igazolni/ kézenfekvő kutatási lehetőségeket hagyott kiaknázatlanul. Szinte teljesen mellőzte az egykoru sajtó anyagának /mind a forradalmi időszak újságjainak, mind az 1850-es év napilapjainak/ tanulmányozását. /Elismerem^x persze, hogy a közkönyvtárainkban jelenleg uralkodó állapotok nem biztosítanak különösebben kedvező feltételeket az efféle studiumokhoz./ A szabadságharc problémaköréhez kapcsolódó, közvetlenül a buká után napvilágot látott egykoru kiadványok közül kizárólag Szilágyi Sándor A magyar forradalom története 1848- és 49-ben c. könyvét hasznosította - holott csak magának a rendkívül termékeny és Jókaihoz ekkor különösen közel álló Szilágyinak 1849/50 folyamán egy sor további, ugyanebbe a témába vágó könyve is megjelent, amelyeket szintén érdemes lett volna figyelembe venni.

1848/49 eseményeivel és összefüggéseivel könyvtárnyi szakirodalom, forráskiadványok és feldolgozások beláthatatlan sokasága foglalkozik. Ennek az anyagnak beható ismeretét természetesen képtelenség volna Győrffytől elvárni - azt azonban le kell szögezmem, hogy egy sor, a művek valóságalapjával, történelmi hitelével összefüggő kérdésre /e kérdéseket egyébként több esetben fel sem tette magának/ némi irodalmi tájékozódás útján könnyűszerrel választ találhatott volna.

Meglepő pl., hogy az 1848/49-es országgyűlés üléseinek jegyzőkönyveit közreadó kiadványok meg sem fordultak kezében. Horvath Mihály kortársi tanuságtételének tekintendő nagyszabású munkájára csak egészen esetlegesen utal itt-ott. Nem kötettség felérdeklődését az utóbbi évtizedek számos újdonságot hozó kutatási eredményei sem. A Kossuth Lajos 1848/49-es iratait tartalmazó impozáns forráskiadványra /amelynek hatalmas anyagában pedig részletes név- és tárgymutató könnyíti meg az eligazodást/ csupán másodkézből, a JKK egyik köteté alapján hivatkozik. De /mint már említettem/ nem forgatta eleget a JKK köteteit sem; ennek tudható be, hogy sok esetben adós maradt az első ízben e novellákban felbukkanó motívumok további /kiváltképpen a részben vagy egészükben a forradalom idején játszódó regények jegyzeteiben bőségesen tárgyalt/ előfordulásainak számbavételével. Még a publicisztikai ciklusnak az 1848/49-es újságcikkeket tartalmazó, a saját anyagához a legszorosabban kapcsolódó köteteiben sem mélyed el a szükséges alapossággal - pedig e köteteknek mind főszövege, mind igen gazdag /történeti szaklektor kezénymát is magán viselő/ jegyzetapparátusa érdekes és fontos összefoglalásokra hívhatta volna fel figyelmét. A legnagyobb mértékben ezek a mulasztások és fogyatékok az Emléksorok jegyzetanyagát terhelik, amely jelenlegi formájában semmiképpen sem felel meg egy kritikai kiadás követelményeinek.

5. Irodalom. A JKK-kötetek jegyzetapparátusának, ez a része már több ízben vált a terjengősséget és a szükségtelen részletezést szóvá tevő szakkritika kifogásainak célpontjává. Györffy módszerét fokozott mértékben érheti ez a szemrehányás. Ő ugyanis a voltaképpen elég szegényes anyagot a magán személyes reflexióival, a hivatkozott szerzőket dicsérő vagy éppen monográfiái nem szerepelnek a listán, nona Györffy

elmarasztaló kommentárjaival duzzasztja fel, s így a szakirodalom bemutatását mintegy a korábbi Jókai-kutatással való folyamatos, bizonyos mozzanatokát újból és újból felemlegető polémiává alakítja át, ezenkívül pedig rendszeresen kitér az anyaggyűjtő munkával kapcsolatos /s valójában a kutatónak az olvasóra nem tartozó magánügyét jelentő/ egyéni várakozásainak és csalódásainak ecsetelésére is. Az a szubjektív hangvétel, amelyről már említést tettem, ezekben a részekben végképp a kritikai kiadás műfajának alapkövetelményei közé tartozó semleges tárgyyszerűség rovására nyomul előtérbe. A végleges formából ezeket a mozzanatokot ki kell küszöbölni, és az irodalom bemutatását a filológia gyakorlatában általánosan szokásos módon kell megoldani. Megjegyzem még, hogy Győrfy - aki egyébként joggal panaszolja fel a novellákkal foglalkozó megnyilatkozások csekély számát - a jelek szerint inkább csak az átfogó jellegű irodalomtörténeti kézikönyveket és Jókai-pályaképeket vette szemügyre, s emiatt egy sor, részletkérdéseket vizsgáló és speciális problematikájuk kapcsán a szóban forgó ~~munkákat~~ elbeszélésekre is kitérő dolgozat elkerülte figyelmét.

6. Tárgyi és nyelvi magyarázatok. Az anyag tulnyomó részét egyes szavak és kifejezések értelmezése teszi ki. Győrfy is beleesett más kötetek gondozóinak abba a gyakori /rendszerint a lektori és szerkesztői munka folyamán kiküszöbölt/ hibájába, hogy magyarázatot fűzött egészen közkeletű, általánosan ismert, a mindennapi élet nyelvébe is átment szavakhoz is - köztük olyanokhoz, amelyeket a maga fejtegetéseinek szövegében magától értetődő természetességgel használ. /A megfelelő helyeken mindenütt felsorolom ezeket./ Ha a kiadó ezt a kötetet is közrebocsátja kritikai apparátust nem tar-

talmazó népszerű kiadásban is, úgy az ehhez a kiadványhoz tartozó egységes, alfabetikus Szójegyzékben esetleg helyet kaphatnak ilyenfajta szómagyarázatok is, tudományos igényű kiadványban azonban teljesen szükségtelenek. Györffy eljárása egy másik ponton is korrekcióra szorul. Amennyiben a magyarázott szavak, ill. szócsoporthoz Jókai szövegében ragokkal ellátott alakban fordulnak elő, Györffy jegyzetei is ebben a formában tüntetik fel őket, a magyarázathoz is hozzáillesztve a megfelelő ragokat, ahelyett hogy /a JKK és más hasonló kiadványok gyakorlatával egybehangzó módon/ az egyesszám alanyesetet, ill. igék esetében a jelen idő egyesszám harmadik személyes formát szerepeltetnék. Előnytelenül különbözteti meg az anyagot más JKK-kötetek megfelelő részeitől a történelmi személyekre és eseményekre vonatkozó magyarázatok sommás és pontatlan /nemegyszer pedig teljesen semmitmondó/ volta, valamint a konkordanciákra és motivumegyezésekre figyelmeztető utalások feltűnően csekély száma.

Végül két, a jegyzetapparátus egészét érintő alaki természetű megjegyzés. A hivatkozott művek /könyvek, ujság- és folyóiratcikkek, kéziratok források/ címét mindig kurziválni kell. A lapszámok mellett az "1." feltüntetése szükségtelen. A JKK - más akadémiai kiadványokhoz hasonlóan - ezt a jelölést nem ~~íxx~~ alkalmazza, hanem csak maguknak a lapszámoknak a megadásával utal a lelőhelyre.

II. Részletes megjegyzések

A. rész

A Rövidítések jegyzékében /474-75./ Emléksorok helyett gépelési hibából Emlékszavak áll. Mikszáth Kálmán és Zsigmond Ferenc monográfiái nem szerepelnek a listán, noha Györffy

később ezekre a művekre mindig pontos adatok nélkül hivatkozik. A Szilágyi Sándor könyveira utaló rövidítéseket /Szilágyi, F.; Szilágyi, R./ nem tartom szerencséseknek. Ilyen formában személynevekre szoktak utalni; más megoldást kellene találni.

Mint ahogy fentebb a kötet anyagának szerkezetét illetően a jelenlegitől eltérő megoldást javasoltam, a jegyzetapparatús élén álló bevezető fejezetek tartalmára és elrendezésére vonatkozó elképzelésem is némileg különbözik Györffyétől. Véleményem szerint itt is az Elbeszélések 1. és 3. kötetében alkalmazott megoldást kellene érvényre juttatni. A Rövidítések jegyzékét egy alapvetően technikai jellegű Bevezetés-nek kellene követnie, amely az anyag összegyűjtése és elrendezése során követett eljárásról, valamint a szövegek közlés alapelveiről adna számot /a jelenleg az 545-48. lapokon található, helyesítési természetű megjegyzéseket, amelyek egyszerűen a JKK szerkesztési elveiből következnek, rövidebbre kellene fogni/, s amelynek végén kaphatna helyet a közölt elbeszéléseket magukba foglaló NK-kötetek egymást követő lenyomatairól összeállított, jelenleg az 536-44. lapokon szereplő lajstrom. Ezután következhetne Az 1850-es év novellairól Jókaija c. fejezet, amelybe a Bevezetés a 'Forradalmi és csatáképek 1848- és 1849-ből' ^{c. kötethez} c. fejezet /506-18./ anyagának tulajdonképpeni részét is be kellene olvasztani. A ciklusokra nem tagolódó kötet természetesen ciklusbevezetőket sem tartalmazhat. Minden, nem közvetlenül a kötet egyes darabjainak értelmezését szolgáló információ, azaz a Jókai ekkori életkörülményeire, a munkalehetőségeit meghatározó feltételekre, /közelebbről az egykorú sajtóviszonyokra/, szerkesztőkkel és kia-

dókkal való kapcsolataira, írásainak szemléleti háttéréé és az általános korhangulattal való összefüggésére vonatkozó tudnivalókat egyetlen fejezetben kellene összegezni. Ide kellene beilleszteni a Csataképek 1850-es kiadástörténetével kapcsolatos adatokat és az első kiadás tartalomjegyzékét, röviden ki kellene térni a két 1850-es novellagyűjtemény egymáshoz való viszonyára, utalva a közöttük hangütés és szemléletmód tekintetében mutatkozó feltűnő különbségre /erről majd a lektori jelentés későbbi részében lesz szó/, és érinteni kellene a forradalmi témákból való kényszerű elfordulásnak /az utolsó négy, már az év őszén keletkezett novella tárgyválasztását befolyásoló/ okait. A fenn nem maradt, csak cím szerint - vagy éppenséggel csupán valamilyen közvetett utalás révén - ismert novellákról szóló adatok szintén ide tartoznak.

A sorrend következő helyén állhatna az Irodalom fejezet, amely ily módon nem egyszerűen a Csataképek kötet szakirodalmi visszhangját, hanem az 1850-es év novellisztikáját általánosságban értékelő megnyilatkozásokat foglalná magába. A legtöbb szerző amúgy is együttesen tárgyalja /ill. némelyikük nem is tárgyalja, hanem csupán megemlíti/ a Csataképeket és az Egy bujdosó naplóját; a rájuk vonatkozó passzusokat gyakran csak erőszakolt módon lehet szétválasztani. Az olyan szövegeket, amelyek az Egy bujdosó naplóját - sajátosságainak mindennemű érdemi elemzése nélkül vagy méltatása nélkül - pusztán címszerűen, általánosságban említik, elegendő lenne itt idézni; az utóbbi mű jegyzeteinek Irodalom részét már nem kellene megismétlésükkel terhelni.

Azok a /meglehetősen laza szövésű, csapongó gondolatmenetű, világos logikai fonál híján levő/ bevezető fejezetek,

amelyek a jegyzetapparátus élén állanak, megítélésem szerint nem tesznek teljes mértékben rendeltetésüknek eleget, minthogy - az alapvető fontosságú összefüggések rovására - túlságosan sok teret szentelnek a jelen kötet szempontjából csak másodrendű fontossággal bíró kérdések tárgyalásának. Aligha volt szükség Jókai 1848/49-es pályaszakaszának néhány mondatba sűrített, elnagyolt áttekintésére /479-80./, amely éppen a legfontosabb, kötetünk anyagát illetően is leginkább releváns időszakot: az író bizonyos fokig politikai tényező rangjára emelő debreceni lapszerkesztői periódust hagyja említetlenül. /Erre vonatkozólag utalni kellene arra a részletes - bár egyes pontokon vitatható - összegezésre, amelyet Szekeres László ad: JCB 3. k. 560-72./

A forradalom és szabadságharc eseményeinek irodalmi megörökítését célzó törekvésekről szólva, Győrffy túlságosan közvetlen összefüggést állít fel az 1849. első feléből való, ez-irányú kezdeményezések és Szilágyi Sándor 1850-es lapindítása között. Az adatok ilyenén egymás mellé állítása éppen azt a körülményt fedi el, amely a kötet írásainak értelmezése szempontjából kulcsfontosságú: t.i., hogy a bukás utáni szituációban, a vereség optikájánál a fények mellett az árnyak, a felemelő vonások mellett a - valóságos és vélt - gyöngegek is kirajzolódtak; a nemzeti ügy önfeláldozó harcosainak glorifikálása mellett, amire az 1849-es felszólítások buzdítanak, most már a "büszke, szenvedélyes, versengő vezérek" /Arany János/ kárhóztatása is hangot kapott. Mind Jókai 1850-es termésére /amely nem véletlenül indul A gyémántos miniszter megírásával/, mind Szilágyi Sándor gyors ütemben publikált könyveire és folyóiratainak anyagára ez a kettősség nyomja rá bélyegét. Szilágyi lapjainak történetét a megjelenésük-

kel kapcsolatos viszonyosságokat s az engedélyezésükre és betiltásukra vonatkozó adatokat egyébként Győrffy szemmeláthatólag ismerteknek tekinti, és mint ilyenekre utal rájuk /főleg magának a szerkesztőnek, valamint Jókainak visszaemlékezései alapján/ a jegyzetapparátus különböző helyein. Célszerű lenne azonban az egész idevágó tényanyagot /beleértve az egyes k. lapszámok megjelenési dátumát/ egy helyütt, kb. 1-2x gépelt lap terjedelemben felsorakoztatni. /Jó összefoglalást nyújt Szinnyei Ferenc: A Magyar Emléklapok. It 1912. 113-116./

Győrffy helyesen mutat rá arra, hogy Jókai 1850-ben - a bujdosás iróilag meddő hónapjai után - minden energiáját az alkotásra fordította és /a visszahuzódó életmódjából adódó időtübböletet is kihasználva/ felfokozott lendülettel dolgozott. Néhány bizonyító adat bemutatásával még meggyőzőbbé lehetne tenni ezt az állítást. Csengery Antal 1850. január 30-1, feleségéhez szóló levelében olvashatjuk a következő sorokat: "Jókainé hazajött. Eihozta férjét is. De ez nem megy sehova s csak legjobb ismerőseitől fogad el látogatást. Én már kétszer voltam nála." /Csengery Antal Hátrahagyott iratai és feljegyzései. Bp. 1928. 4+20./ Vachott Sándor 1850. márc. 28-án Erdélyi Jánost tudósítja: "Jókay valami rejtekben, hová nem hat be nap, sem hol^d irogat. De ama rejteket ne hiád börtönnnek. Sajó név alatt ő ir." /Erdélyi János Levelezése. II.k. Bp. 1962. 17./ Gyulai Pál 1850. június 1-én Szász Károlynak számol be arról, hogy Jókai "künn lakik a Svábhegyen Szigeti és Szilágyival együtt. Szorgalmasan dolgozik és utszán nem mutatja magát, alig tudja valaki, hogy Pesten is van." /Gyulai Pál Levelezése. Bp. 1961. 47. - A két utóbbi levelet idézi JKK Levelezés I.k. 346. is./ E le-

vélrészletekkel teljes összhangban áll magának Jókainak negyedszázaddal későbbi nyilatkozata. A Forradalom alatt írt művek utószavában kitér a felesége által szerzett, őt a halálbüntetéstől megszabadító komáromi menlevélre, majd így folytatja: "De Pestre csak később volt tanácsos visszatérnem; akkor ^{is} álnév alatt, álöltözetben, idegen utlevéllel, s hónapokig nem hagyhattam el a szobát." /JCB 2. k. 483./ Arra is van adatunk, hogy 1850 elején a helyzetét még nyilván bizonytalannak érző Jókai írói inkognitójának megőrzésére törekedett. Egy bátyjához intézett levelében felpanaszolja: Szilágyi Sándor "mindenütt kihíresztelte csupa dicsekvésből, hogy azok a novellák, a mik az Emléklapjaiban kijönnek, tőlem vannak, pedig ezzel maga magának csinál galibát, miután ő felelős értök." /JKK Levelezés 1.k. 94./ Biztonságtudatának erősödéséről és - úgy tűnik - elzárkózásának oldódásáról tanuskodik viszont 1850. júl. 26-1 /tehát már a július eleji tömeges megkegyelmezések után írt/ levele, melyben ezt írja bátyjának: "Bajom, hála Istennek nincs. Feljelenteni magamat nem volt semmi okom, magamat szépen meghúzva, meglehetősen nyilvánosságban élek itt, nem sokat törődnek velem s úgy hiszem ezentul is békében hagynak." /Uo. 94./

A 495-503. lapokon olvasható, a kéziratba utólag beiktatott nyomdászati- és kiadástörténeti fejtegetés szerkezetileg kusza és túlméretezett. Az egymástól nagy időbeli távolságban megjelent kiadások alaki egybevághóságának nyomdatechnikai magyarázata nem érdektelen /bár némileg kívül esik a fejezet voltaképpeni tárgykörén/, viszont a reformkori könyv- és folyóiratpéldányszámokra vonatkozó adatok részletezésére nincs semmi szükség, hiszen ezekből nem lehet megbízható következtetéseket levonni az 1850-es esztendő sok tekintetben

eltérő viszonyaira nézve.

Győrfy az egyes novellák keletkezésértörténetében több helyütt /első ízben az A gyémántos miniszter kapcsán/ utal a Megjelent műveim jegyzéke c. az író hagyatékában fennmaradt lajstromra, joggal állapítva meg, hogy az abban feltüntetett kronológiát nem lehet mérvadónak tekinteni. Véleményem szerint helyesebb lenne a lajstrom létrejöttének indítékaira és egyes adatainak kétes értékére vonatkozó tájékoztatást /esetleg az egész idevágó részt reprodukálva/ a bevezető fejezetbe illeszteni és így módon elkerülni a fölösleges ismétléseket. Meglepő viszont, hogy Győrfy érdeklődését nem keltette fel a lajstromnak az a rubrikája, amely az egyes írásokért kapott honoráriumok összegét rögzíti - holott ezek a közlések /ha megbízhatóságuk nem is áll minden esetben vitán felül/ irodalomszociológiai szempontból kétségtelenül figyelemreméltók. Egy másik, jóval későbbi keletű, az MTA Kézirattárában Ms. 343/d. sz. alatt őrzött hasonló lajstromnak az kölcsönöz bizonyos érdekességet, hogy itt Jókai tematikai, ill. stiláris szempontból kategorizálta novelláit. Érdemes lenne kitérni arra, hogy a kötetben szereplő írások milyen besorolást nyertek a listán. Egy további, a VI./25./ sz. zsebkönyvbe bejegyzett műlista az NK tervével, közelebbről az írónak azzal a /meg nem valósított/ szándékával függ össze, hogy a jubileumi kiadás olvasóit - külön, ebből a célból írandó előszavak és jegyzetek formájában - művei keletkezésértörténetének bizonyos vonatkozásairól is tájékoztatja. Utalni kell rá, hogy a jegyzék tanúsága szerint /JKK Főljegyzések II. 401./ kötetünk anyagának néhány darabjáról is lett volna mondanivalója. /Minderől vö. még JKK Elbeszélések I.k. 482-87./

Az alábbiakban még néhány megjegyzést és kiegészítést

fűzők a bevezető fejezetek szövegéhez.

✓ 471. Tulzás azt állítani, hogy Jókai és Kossuth között a forradalom idején "testközeli kapcsolat" állt volna fenn. Hosszabb eszmecsereire feltehetőleg csak egy ízben: az Emléksorokban /és később még kétszer/ megörökített 1849 februári beszélgetés alkalmából került közöttük sor. Az 1848 folyamán Kossuthtól kapott két kisebb megbízatás /Rózsa Sándor-ügy, októberi bécsi ut/ közlésére - ha ezeket személyes^{en} és nem munkatársai útján tudatta Jókaival - néhány perces kihallgatás is elegendő lehetett.

✓ 480. Az OHB 1849 márciusi, hadi történetírók alkalmazásával kapcsolatos felhívása és rendelete a Kossuth Lajos Összes Művei c. forráskiadványban /a továbbiakban: KLÖM/ megtalálható: 14. k. 638., 660-61.. Vö. még A börtön virága JKK Kisregények 7.k. 236.

✓ 481. Ney Ferenc /1814-1889/ egyáltalán nem ismeretlen a magyar művelődés történetében, hanem - kevésbé számottevő szépirói és publicisztikai munkássága mellett - mint ifjúsági és tanügyi szakíró és a hazai kisdedóvás egyik úttörője a magyar pedagógia történetének neves alakja. /L. róla Szinyeyi József: Magyar írók. IX. k. 1035-1042. és Magyar Életrajzi Lexikon II.k. 299./ 1851-ben Egy órányal címmel élesen szabadságharcellenes novellát tett közzé. /Szinyeyi F. I.k. 271./

2 483. Lazán fogalmazott és ezért módosításra szorul a lap utolsóelőtti mondata. Értelmetlenség mint "szakkörökben közismert tény" aposztofálni egy olyan állítást /t.i. hogy 1850 első két hónapjában Jókai még nem foglalkozott irodalmi tevékenységgel/, amelyet a továbbiakban maga Győrffy cá-

fol meg. Itt nem ténnyel, hanem egyes korábbi kutatók téves álláspontjával van dolgunk.

487. Egyáltalán nem tartom valószínűnek, hogy a † Csataképek és az Egy bujdosó naplója darabjai egyidejűleg, párhuzamosan íródtak volna. Véleményemet majd az utóbbi mű keletkezéstörténetéhez fűzött megjegyzéseimben indokolom meg.

492. Félrevezető dolog azt állítani egy Jókai-cikkről, hogy az "végleges helyét" az Az én életem regényében találta meg. "Végleges helyről" a publicisztikai írások esetében aligha lehet szó. Különösen nem minősítható ilyennek egy, az író halála után összeállított posthumus gyűjtemény, melynek anyaga a JKK köteteiben egészen másfajta bontásban szerepel majd.

Az Irodalom rész éléről el kellene hagyni a legújabb gimnáziumi tankönyvből vett - az időrendet megbolygató és nem is különösebben sokat mondó - idézetet, valamint azt a semmiképpen sem ideillő megjegyzést, hogy "a felsőoktatási intézményekig nálunk sehol irodalomtörténet-tanítás nem folyik." /519./ A Mikszáth-idézet második fele /521./ főleges. Beöthy Zsolt Jókai Mór emlékezete c., 1905-ből való és a Romemlékek /Bp. 1923./ c. gyűjteményben újra közölt tanulmányában röviden ír /2.k.llo./ az 1850-es két novella-gyűjteményről. Sajnálatos, hogy Győrfy nem figyelt fel Zsigmond Ferenc Jókai uralomrajzúta regényirodalmunkban /1850-1854/ c., az ItK 1919-21-es kötetében publikált dolgozatára. Ennek szövege ugyanis lényegesen bővebb, mint a néhány évvel későbbi monográfia. Kötetünk darabjaira vonatkozólag is találhatók benne olyan passzusok /pl. a Szenttamási György kétféle formájának részletes összehasonlítása/, amelyek a

monográfiából terjedelmi okokból kimaradtak. Gál János Jókai élete és írói jelleme /Berlin, 1925/ c. könyvének 56. és 201. lapjain van szó a két 1850-es kötetről. Kristóf György Jókai Erdélyben /Cluj-Kolozsvár, 1925/ c. könyvének 8. lapján az ekkori, erdélyi tárgyu írásokról is említést tesz. Az Irodalom rész anyagát szigorú időrendben kell közölni, ezért Sötér István három tanulmányát /melyek közül egyébként az 1941-ből való első egészen más szemléletet tükröz, mint a későbbiek/ el kell különíteni és mindegyiket a megfelelő helyre, az első közlés évéhez kell besorolni. Ugyanez érvényes Nagy Miklós szövegeire is. Tömörségében is igen magvas és találó jellemzést ad az 1850-es novellisztikáról Németh G. Béla Türelmetlen és késlekedő félszázad /Bp. 1971/ c. könyvének 119-20. lapjain. /Ez a munka egyébként része egy külföldi olvasóknak szánt, többszerzős irodalomtörténetnek, amely a Corvina kiadónál németül és franciául, legújabbán pedig a Kossuth gondozásában magyarul is megjelent./ Ugyanő Életképfoma és regény c., először az It 1975-ös Véfolyamában publikált tanulmányában is ír e novellákról. /Kötetben: Kulló és kerék. Bp. 1981. 57. A dolgozat harmadik közlése: Az élő Jókai. Bp. 1981./ Vita Zsigmond Jókai Erdélyben /Bukarest, 1975/ c. könyvének 10-13. lapjain esik szó kötetünk darabjairól. Nemeskürty István Hamu alatt parázs /Bp. 1981/ c. könyvében is említés történik a két 1850-es kötetről.

A továbbiakra vonatkozólag megjegyzem, hogy az egyes novellákat nem az általam helyesnek tartott, fentebb említett sorrendben tárgyalom, hanem abban az egymásutánban, amelyben a lektorált kéziratban szerepelnek. /Itt említem meg, hogy az olyan NK-szöveglapokat, amelyeken az egyik elbesszélés befejező részét egy másiknak a kezdete követi, ter-

mészetesen ketté kell vágni és a külön kiragasztott féllapotokat a megfelelő helyre kell beilleszteni. Györffy ezt - nyilván gyakorlatlanságból - elmulasztotta, amivel nem könnyítette meg az anyagban való eligazodást./

A gyémántos miniszter

Györffy ezuttal helyesen járt el, amikor az ME-beli első közlést fágadta el alapszövegnek. Szövegváltozatok szempontjából azonban nem a posthumus HhM, hanem az író által látott első kötetkiadás: a FAIM szövegét kell figyelembe venni. Jókainak a FAIM számára írt magyarázó jegyzetét kiemelni a Szövegváltozatok anyagából és a keletkezéstörténeti fejezetbe illeszteni. /Györffy egyébként ehhez a jegyzethez a FAIM egy másik, már nem A gyémántos miniszterre vonatkozó szerzői jegyzetét is hozzákapcsolja, aminek azután végképp nincs helye a Szövegváltozatok között./ A Hetveni személynév a ME szövegében két ízben - nyilván Jókai figyelmetlensége következtében - a modell valódi nevével azonos Hatvani formában szerepel, és ezt a kézirat 17. lapján Györffy is így hagyta meg. Egységesítettem az írásmódot, a variánsok közé azonban ezeket a szövegheelyeket be kell iktatni. Meglepő módon meghagyta Györffy a hibás emaille írásmódot és csak a magyarázatokban adta meg a helyes email formát; ilyen esetekben a JKK magát a rőszöveget igazítja ki és a Szövegváltozatok élén feltünteti a korrekciót. A kézirat 23. lapján előforduló Kardszag helységnevet -mint ezt későbbi alkalmakkor Györffy is megtette - a ma használatos Karcag formára változtattam.

A keletkezéstörténeti fejezet meglehetősen terjedelmes, mégsem foglalja magában mindazt a tényanyagot, amelyet a

ben mindenekelőtt az elbeszélés szerkezetét kell kritikai kiadásnak tartalmaznia kell, ugyanakkor helyet kapnak benne lényegtelen mozzanatok is. Már a szerkezeti felépítés sem szerencsés. A legelső feladat /amennyiben megoldható/ mindig a keletkezés időpontjának meghatározása; az idevágó fejtegetéseknek /578-81./ kellene az első helyre kerülniük, csak ezután kerülhet sor Jókai indítékainak és a történet valóságalapjának megvilágítására. Győrfy meggyőzően fejti ki, hogy az elbeszélés semmiképpen sem íródhatott 1850 első hónapjainál korábban. Érdemes lenne utalni annak valószínű okára is, miért nyilvánította Jókai az 1875-i újraközléskor az elbeszélést még a forradalom idejéből valónak. Írói attitűdjének megítélése szempontjából nem lehetett közömbös, hogy a kiméletlen élességű szatírában a politikai harc hevében született, egy még eldöntetlen konfliktusba beleszólni kívánó megnyilatkozást, vagy pedig /a valóságnak megfelelően/ a bukás utáni depresszió légkörében keletkezett, a védekezni már nem tudó ellenfelet sújtó támadást kell látni.

Meghökkenítő, hogy Győrfy nem hasznosította a szakirodalmat két, a novella értelmezéséhez lényeges, sőt egyenesen nélkülözhetetlen támpontot nyújtó termékét: Zsigmond Ferenc Jókai és Debrecen /Debrecen, 1925/ c. könyvét és Macsády József Egy Jókai-elbeszélés értelmezéséhez /Itk 1975. 341-48./ c., kifejezetten A gyémántos miniszterrel foglalkozó tanulmányát. /Ez utóbbit a bibliográfiák még nem tartják számon, viszont a JCB 3. k. jegyzetapparátusa két ízben, a 646. és 913. lapokon említi./ Zsigmond Ferenc /l.m. 20-25./ lényegében elvégezte - még pedig sokkal világosabb és precízebb módon, mint Győrfy - a novellát az 1849-es publicisztikával összefűző szálak felfejtését. Macsády József dolgozatával végtelen körülményre, hogy a "rövid történet" - extra-

ban mindenekelőtt az elbeszélés szemléleti alapjait tisztázó /Jókai és Arany János felfogása között találó és jól dokumentált párhuzamot vonó/ fejtegetések érdemelnek figyelmet. Egyébként a novella keletkezési időpontját Nacsády is - vitába szállva Zsigmond Ferencel - 1850 elejére teszi, bár álláspontját ebben a vonatkozásban némi tétováság jellemzi.

Az a mód, ahogyan Győrfy az 582-96. lapokon A gyémántos miniszter és az 1849-es újságcikkek közötti kapcsolatot tárgyalja, iskolapéldája lehet annak, hogyan nem szabad ilyen összehasonlítást egy kritikai kiadásban végezni. A Madarász és elvbarátai elleni polémia vörös fonalként húzódik végig Jókai egész debreceni publicisztikáján. Am már az anyag futólagos áttekintése is nyilvánvalóvá teszi /amint ezt Zsigmond Ferenc és Nacsády is tisztán látták/, hogy elsősorban az a három írás veendő figyelembe, amelynek tartalma csaknem egészében beépült - a történet egy-egy pillérét szolgáltatva - a novellába: az A miniszter urnak dolga van! /JCB 3.k. 196-97./ a Tréfás emberek Mérey Mórra vonatkozó része /uo. 132-33./, valamint a Myiri levelek II. darabja /uo. 147-49./. A legutóbbi írásra Győrfy egyáltalán nem figyelt fel, a Mérey Mórrol szólót pedig meglepő módon az Üregkori emlékek a szabad ságharcból lapjairól idézi /mint amely szerinte kulcsot ad a novella szóban forgó részletéhez/, nem véve észre, hogy Jókai itt egyszerűen egy 1849-es cikkének szövegét illesztette be visszaemlékezésébe. /Egyébként e cikk megírása után néhány héttel az EL-ban még egyszer visszatért Mérey kettős minőségére; JCB 3.k. 224-25. / A novellában pedig - hogy az azonosítás könnyebb legyen - Mórinak nevezi a szóban forgó szereplőt. / Ugyanakkor hosszasan kiterjeszkedik arra a lényegtelen körülményre, hogy a "rückgängige Bewegung" - ekko-

riben köskeletalü - stratégiai műszó gunyos értelmü használata a novellában és egy-két 1849-es cikkben egyaránt előfordul. Néhány Madarászt gunyoló, de a novellához legfőljebb egy-két apró motivumot szolgáltató cikk teljes szövegét beillesztette /mindennémü, a kapcsolat mibenléte részletező kommentár nélkül/ a jegyzetapparátusba - holott e most már a JCB lapjain könnyen hozzáférhető irások teljes terjedelemben való idézése talán még a fontebb említett, döntő fontosságu egyezésekkel szolgáló cikkek esetében sem okvetlenül szükséges. Ezuttal is a JKK hosszú idő óta követett, jól bevált gyakorlatát kell alkalmazni: az alapvető, strukturális összefüggésekre a keletkezőstörténeti fejezetben kell rámutatni, a kisebb motivumegyezésekre pedig a Tárgyi és nyelvi magyarázatok anyagában kell felhívni a figyelmet. Alább, a részletes észrevételek során majd igyekszem pótolni Györffy ez irányu mulasztásait.

A Madarász László politikai szerepére és a "gyémántper" historikumára vonatkozó tudnivalókat Györffy az 552-75. lapokon összegezi. További források felhasználása azonban több lényeges, a novella jobb megértését elősegítő részlettel gazdagíthatná az itt előadottakat. A gyémántos miniszter történelmi háttérének vizsgálatánál - amint ezt Nacsády hivatkozott tanulmányának apparátusa is példázhatja - semmiképpen sem lehet figyelmen kívül hagyni Pap Dénes A parlament Debrecenben 1849. /Lipce, 1870/ c., az országgyűlési viták jegyzőkönyveit tartalmazó kétkötetes forráskiadványát, továbbá a békepart vezetőinek - részben közvetlenül Világos után /nagyjából a novellával egyidejűleg/, részben évtizedekkel később papírra vetett emlékiratait. E politikusok először azért fogtak tollat kezükbe, hogy az 1849 őszétől

1850 közepéig ellenük folyó haditörvényszéki eljárás során tisztázzák a maguk szerepét és egyszersmind a békepárt debreceni tevékenységéről, a radikálisok elleni harcáról is számot adjanak. Kemény Zsigmond emlékiratát - megcsonkított szöveggel - Beksics Gusztáv publikálta 1883-ban. /Későbbi kiadása Kemény Zsigmond: Történelmi és irodalmi tanulmányok. Bp. 1907. 47-141./ Itt Kemény jóval részletesebben ír a "gyémántper" lefolyásáról, mint a nyilvánosságnak szánt Forradalom utánban, amely^{re} Györffy hivatkozik, s még olyan mozzanatokra is kiterjeszkedik, mint a békepártiaknak az a Madarászmezőn emelt vádja, hogy "még a rendőrminiszter arszláncodásaiért is a közpénztár fizet, mert vannak rendszeres díjakkal ellátott emberek, kiknek semmi más foglaltságuk nincs, mint Madarász szerelmes leveleit Pestre csempészni." /Id. kiad. 81./ Kemény emlékiratát Jókai - amint az Előlekek a szabadságharcból lapjain elmondja - csak megjelentésekor, Beksics kiadványában olvasta, viszont már annak idején, 1850-ben ismerhette esetleg Kazinczy Gábor hasonló célzatu védőíratát, amelyet szerzőjének hagyatékából - Szerem a forradalomban címmel - Abafi Lajos adott közre a Hazánk stc. folyóirat 1884-i évfolyamában. Több jel mutat arra, hogy Kazinczyval, aki 1850 elejétől 1851 őszéig folyamatosan Pesten tartózkodott, Jókai rendszeres kapcsolatban állt. /Saját nyilatkozata szerint tőle hallotta pl. azt a Zeyk Domokosról szóló csatateri történetet, amelyet egy fenn nem maradt írásában már 1850-ben feldolgozott./ Kazinczy védőíratát ezért különös gonddal kellene összevetni mind a gyémántos miniszter, mind az Előlektorok szövegével. Kemény emlékiratának 1883-as publikációja adott indítékot a békepárt még élő vezetőinek arra, hogy újból felidézzék emlékei-

ket és igazolják 1849-es magatartásukat. Hunfalvi Pál Rövid
viSSzapillantás a forradalomra címmel a Budapesti Szemle,
1883-i évfolyamában /34.k. 268-76./ írta meg emlékeit. Kovács
Lajos egész könyvet jelentetett meg A Béke-Párt a forradalom-
ban /Sp. 1883/ címmel, majd a következő évben Abafi adta köz-
re - mint Kazinczy Gábor hagyatékából származó dokumentumot -
Kovácsnak egy régebbi, talán még 1850-ből való írását Az
1849-iki debreceni pártok és az 'Esti Lapok' /Hazánk 1884.
1.k. 197-201./ címmel. A kritikai kiadás nem mondhat le ar-
ról, hogy Jókai megnyilatkozásait, a forradalom eseményeiről
alkotott képét szembevitse a békepárti /politikai tapasztala-
latok és felkészültség dolgában persze magasan fölülte álló/
elvbarátainak állásfoglalásával. Idé is Kossuth nevének a te-
kitő Győrffy az 558-63. lapokon néhány, Madarász egyéniségé-
re vonatkozó kortársi véleményt gyűjt osokorba. Ide kíván-
koznék az a - Jókaiéval messzemenően egybehangzó - jellemzés
is, amelyet nagy művében Horváth Mihály ad róla: "Ő a szük-
ségnél több hivatalnokot, s ezek közt több oly egyéneket is
nevezett ki maga mellé, kiknek hire-neve nem a legszebb fény-
ben állott a közvélemény előtt; hivatalnokainak nagyobb díja-
kat rendelt, mint minővel az igazgatás egyéb ágaiban hasonló
rangu tisztviselők voltak ellátva. Ő azon egyéniségek közé
tartozott, kik az által, ha köztisztviselőben álló férfiakat
gyanuba hozhatnak, magukat vélik emelni; kik azt hiszik,
hogy minden sugár, melyet mások nevének fényéből elvonhat-
nak, az ő dicsőségeket öregbitendi... Sértett sokakat a hiu-
ság is, melynél fogva magát rendőri miniszternek szerette
tartatni s neveztetni." A vele szemben mutatkozó ellenszen-
vet növelte "Madarásznak elbizott, kevély, kihívó, nem ritkán
sértő modora a békepártiak s általában a mérsékeltbbek írá-

nek tekintette, s elfogatásukat azonnal elrendelte. Az álli-
nyában. A Kossuthhoz ragaszkodó nagy többségnek védelme alatt
többször zavargók elfogatására engem küldött ki mint teljes-
ő sokszor oly kifejezésekkel is élt az ellenzék irányában,
talmi rendőrbiztos ^{enke} előtt és a rendőrségnél sem
melyeknek illetel, durvasága a parlamenti szolás-formáj
szolgálat, - minden fegyveres kíséret nélkül. Ez minden-
szabályaival sem kérhetett meg. Midőn a békepárt által...
által valamint Poroszlón, úgy Egerbe is elmentem, s miután
folytonos támadással ostromoltatott, ő magát a tőle lassan-
s helyeken már ekkor semmiféle német katonaság sem volt, a
ként szinte elidegenedett kormánypárt által sem látván eléggé
váltottakat elfogatam a Debrecenbe kísértam, hol börtönbe
támogattatni, azon módhoz nyult, miszerint az ellene inté-
és pénze büntetettek. Hogy mielőbb eljő lehetett Madarász-
zett megtámadást úgy tüntette elő, mintha az egyenesen a
nak ezen kiküldetésével remélhetőleg magig sem értem, s
kormány ellen volna irányozva... De ezen fogás által koránt-
akkor, fiatalkori lelkesedésemben föl sem fogtam, hogy egy-
sem erősbitette állását Madarász, sőt még a kormány s Kos-
veres kíséret nélkül s az ellenségtől kezességű viaskon -
suth őszinte barátjai közül is többen elidegenedtek tőle, lát-
sily vesztés a missiót vállaltam magamra. Csak a gondviselés-
ván, hogy ő személyes ügyet is kormány-ügynek tekintí, a sze-
nek köszönhetően, hogy a németek el nem fogtak, vagy a Jászó-
mélye ellen intézett megtámadásnál is Kossuth nevének s te-
parasztok magok egyen nem vartak. Ez Madarásznak igen sok tit-
kítelyének palástja alá igyekszik bujni." /Horváth Mihály:
később be voltam avatva s miután azon szabadságot vállaltam leg-
Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-
ben. 2. kiad. Pest, 1872. 2.k. 383-85./

Egy másik kortársi visszaemlékezésre azért tartom érde-
életközvetítő küldetésével engemet, hogy annak könyvében
mesnek felhívni Győrffy figyelmét, mert annak szerzője egy
el tényszerűen láb alól, ezt már csak akkor kezdtem alaposabban
olyan vonást vél felfedezni Madarász jellemében, amely a Jó-
gyanítani, midőn már a táborban voltam, s örvendtem, hogy
kai által ábrázolt figura arculatáról sem hiányzik. A válto-
körtől messze vagyok." /Mészáros Károly Önéletrajza. Debrecen,
zatos pályát befutott, politikai álláspontját sűrűn cserél-
cen, 1974. 55-56./ Jókai albeszélésében a gyémántok dolgaról
gető Mészáros Károly /1821-1890/, aki ebben az időben mint
tul sokat tudó Simon irnokot indítja utnak "életközvetítő
az Egyenlőségi Társulat egyik vezetője közeli kapcsolatban
küldetésével" a rendőrmester.

állt Madarászal, 1870 táján papírra vetett önéletrajzában
Meg lehetne említeni azt is, hogy Szilágyi Sándor A ma-
elmondja, hogy Egerben és Poroszlón egyesek, minthogy Orosz-
gyar forradalom történelmének 1848/9-ből /2., átdolg. és bőv. kiad.
hegyi Józsa gerillái "a magyar ajku s érzelmi lakkosságát is
rast, 1890./ c. könyvében - különösen a Madarász Józsa és
kifosztották egyből-másból... a honvédeket s a nemzeti kor-
jóssef testvérpár c. fejezetben /270-81./, de miután is -
mányt kiméretlenül szidalmazták s átkozták... Ezt a titkos
szintén sok, s novella lapjairól ismerős meszénát fordul elő.
kének bejelentették Madarásznak, ki azt lázadási mozgalom-
/Székely az információkat Szilágyi Jókai könyvéből vagy az

nek tekintette, s elfogatásukat azonnal elrendelte. Az állítólagos zavargók elfogatására engem küldött ki mint teljhatalmu rendőrbiztost, - holott én a rendőrségnél soha sem szolgáltam, - minden fegyveres kíséret nélkül. Én mindazonáltal valamint Poroszlóra, úgy Egerbe is elmentem, s miután a helyeken már ekkor semmiféle német katonaság sem volt, a vádlottakat elfogattam s Debrecenbe kísértem, hol börtönre és pénzre büntették. Hogy micsoda célja lehetett Madarásznak ezen kiküldetéssel reám vonatkozólag maig sem értem, s akkor, fiatalkori lelkesedésemben föl sem fogtam, hogy fegyveres kíséret nélkül s az ellenségtől hemzsegett vidéken - mily veszélyes missiót vállaltam magamra. Csak a gondviselésnek köszönhetem, hogy a németek el nem fogtak, vagy a lázongó parasztok magok agyon nem vertek. Én Madarásznak igen sok titkába be voltam avatva s miután azon házibarat válhatik legkönnyebben legveszélyesebb ellenségünké ki minden titkainkat birja, - lehet, hogy Madarász csak azon okból bizott meg amaz életkockázató küldetéssel engemet, hogy annál könnyebben el tehessem láb alól. Ezt már csak akkor kezdtem alaposabban gyanítani, midőn már a táborban voltam, s örvendtem, hogy körétől messze vagyok." /Mészáros Károly Önéletrajza. Debrecen, 1974: 55-56./ Jócai elbeszélésében a gyémántok dolgáról tul sokat tudó Simon irnokot indítja utnak "életkockázató küldetéssel" a rendőrniszter.

Meg lehetne említeni azt is, hogy Szilágyi Sándor A magyar forradalom férfiai 1848/9-ből /2., átdolg. és bőv. kiad. Pest, 1850./ c. könyvében - különösen a Madarász László és József testvérpár c. fejezetben /270-81./, de másutt is - szintén sok, a novella lapjairól ismerős mozzanat fordul elő. /Ezeket az információkat bizonyára Jócai közléseiből vagy az

dann Rusland intervenirt." /JKK Levelezés 2.k. 332./ később
ő lapjainak anyagából merítette a szóban forgó időszakban a
császáriak megszállta Pesten tartózkodó Szilágyi./ Olvasha-
tunk itt a Madarász lakásán zajló kártyacsatákról /271./,
és megtalálható a könyvben az a - novellisztikus feldolgozás-
ban, csárdai párbeszéd formájában előadott - história is,
hogy Madarász "titkos bizománnyal" hajfűrtöket küld pesti
szerelmének /270-71./. Több írásában foglalkozott Szilágyi
az elbeszélés második számú negatív főalakjának, Hatvaninak
személyével is. Nemcsak említett könyvében szentelt külön
fejezetet neki /159-62./. Róla és az abrudbányai incidens-
ről szól Egy guerillavezér c., ME-beli írása /106-11./, a-
melyben a név - akárcsak Jókainál - Hetveni formában szere-
pel. Egy másik ME-beli publikációjában, amely az Emlékezés
hazámra címet viseli, ugyancsak kitér az abrudbányai inci-
densre /158-60./. Indokolt lenne ezeket a köz^{zle}ményeket ösz-
szevetni a novella szövegével.

Néhány további kiegészítés és korrekció a keletkezés-
történeti fejezet szövegéhez:

556. Egyes korábbi kutatóknak az az álláspontja, amelyet
itt Győrffy is magáévá tesz, hogy t.i. Jókai "igazában végig
távolságot tart" a békepárttól, eleve vitatható volt, az
Emléksorok ismeretében pedig már végképp nem tartható fenn.
De nemcsak az utóbbi mű egyértelműen békepárti szemléletű.
Az író később is a magáéinak vallotta a békepárt 1849-es
célkitűzéseit. Kertbeny Károlyhoz írt 1870. dec. 6-i Ünet-
rajzi levelében így nyilatkozik debreceni tevékenységéről:
"In Debrecin redigirte ich ein Tageblatt /Esti Lapok/ wel-
ches mitten in der Revolution für eine nüchterne patrioti-
sche Politik kämpfte. Ich wollte nicht, dass der ung. Land-
tag die déchéance ausspreche weil ich gewiss wusste, dass

dann Russland intervenirt." /JKK Levelezés 2.k. 332./ Későbbi visszaemlékezései: az 1861-ből való Életem legszomorubb napjai, a FAIM anyagához 1875-ben írt jegyzetek és az 1898-as Emlékek a szabadságharcból ugyancsak békepárti perspektívából ábrázolják az 1849-es debreceni eseményeket.

565-67. A Zichy-gyémántok ügyében kiküldött vizsgálóbizottság jelentését nem Szilágyi Sándor könyve, hanem az egykoru sajtó: a Közlöny vagy az EL közlése alapján kell idézni. /A teljes szöveget az EL 1849. ápr. 14-i száma alap-
József fontosabb említett munkáinak értékelő részét is idézni kell. Haasdy József egy korábbi dolgozatában /József műveit-
datait. /Az Osztózzunk meg a teendőkön c., febr. 22-én meg-
jelent cikket l. JCB 3.k. 53-54. is./

572-73. Varga János a "gyémántperre" vonatkozó felfogását nem csupán a Győrffytől hivatkozott Élet és Tudomány-
beli cikkben írta meg, hanem már évekkel korábban - és kissé részletesebb formában - előadta álláspontját abban a fejte-
getésben, amely Mikszáth Jókai-életrajza kritikai kiadásá-
nak jegyzetei között olvasható /Mikszáth Krk 18. k. 343-47./
Erre a szövegre hivatkozik Szekeres László is: JCB 3.k. 912./
- A Madarász ártatlansága mellett lándzsát törő kutatók kö-
zött említhető még V. Waldapfel Eszter /A független magyar
kölpolitika 1848-1849. Bp. 1962. 187-92./ is. Velük azonos
állásponton van - bár egyikükre sem hivatkozik - Takács Fe-
renc említett /már Győrffy kéziratának lezárása után megje-
lent/ könyve is. Erre a dilettáns jellegű, pontatlanságok-
tól hemzsegető munkára legfőljebb azért lenne érdemes ebben a
fejezetben utalni, mert lapjain egy sor, az ügyvel kapcsola-
tos egykoru okirat /pl. a Zichy-féle ingóságok leltára/ vált
hozzáférhetővé.

593-96. Az abrudbányai incidensről nem itt, hanem az elbeszélés valóságalapját tárgyaló részben, a "gyémántper" tényanyagának bemutatása után kellene pontos adatokat is közölve írni. Az abrudbányai eset kiváló modern elemzése és értékelése Hanák Péter: Abrudbánya, 1849. május. Élet és Irodalom 1979. máj. 12.

Az Irodalom részből hiányzik a Magyar Hirlapnak az az egykoru közleménye, amelyről Szinnyei Ferencnek a 6ol. lapon idézett sorai tesznek említést. Zsigmond Ferenc és Nacsády József fentebb említett munkáinak értékelő részét is idézni kell. Nacsády József egy korábbi dolgozatában /Jókai műveinek lengyel alakjai. Irodalomtörténeti dolgozatok 19. k. Szeged, 1961. 100-102./ is kitér az elbeszélésre. /A dolgozat újabb, némileg módosított közlése: Tanulmányok a magyar-lengyel irodalmi kapcsolatok köréből. Bp. 1969./ Takács Ferenc Két flamingó c. könyve a 278-82. lapokon foglalkozik a "fürmedvénynek" minősített novellával. Sőtér Istvánnak az 1941-es monográfiából vett passzusa a megfelelő időrendi helyre, Péja Géza szövege elé illesztendő be. /A szerző az 1950-es években aligha adott volna az ittenihez hasonló értékelést az elbeszélésről./

A Tárgyi és nyelvi magyarázatok c. részhez fűzött észrevételeim élén - akár valamely magyarázatot igénylő szövegrészre hívom fel a figyelmet, akár Györffy magyarázatához fűzök korrekciót - mindig a főszöveg megfelelő helyének lap- és sorszámát adom meg. A jegyzettrész vonatkozó lapszámára szükség esetén zárójelben utalok.

3: 17-29. Megemlítendő, hogy a sorok nyilvánvalóan Görgey téli hadmenetére vonatkoznak.

5: 18. Tom Thumb - Hüvelyk Matyi

✓ 5: 31. malapropos applikált - nem "kedvezőtlen alkalommal", hanem nem megfelelő helyen /v. nem a maga helyén/ alkalmazott /632./ és jegyzetelt.

✓ 6: 21. az öreg kőfic - Mészáros Lázár hadügyminiszter /vö. még A tengerszemű hölgy JKK 55.k. 17o./

✓ 15: 22. elkártyáztad a pénzt, amin kasszlikat kellett volna vened a felső hadsereg számára - vö. Emlékek a szabadságharcból. HhM 5.k. 41. Előfordul a motívum A szegénység útja c. kisregényben /NK 5o.k./, A nem várt vendég c. fejezetben is. 3.k. 118./, továbbá a cikk jegyzetelésen felsorakoz-

✓ 8: 3. diákkoromban a professzorom mindig azért szidott: hogy simplex vagyok - vö. JCB 3.k. 225. hogy az országgyűlés

✓ 10: 48. Öcsém, igen rosszul állunk - a Debrecenben február elején uralkodó pánikhangulatra és a kormány távozási szándékára nézve vö. az Emléksorok XIV. fejezetét. /L. még a lektori jelentés ¹⁸⁸⁻⁸⁹ lapját./ a oly józan - vö. a Pest és

✓ 13: 11. ad terrorem populi - nem "a nép önkénye értelmében", hanem a nép elrémítésére /636./ amely a Debrecen

✓ 31. másnap az országgyűlésen kemény peremptorius kormány törvény hozatott - a Madarász József /és nem László/ által benyújtott törvényjavaslatnak a febr. 27-i és 28-i országgyűlési üléseken lezajlott vitáját közli Pap Dénes A parlament Debrecenben 1849. /a továbbiakban Parld/ c. forráskiadványában: l.k. 138-69. Madarász László febr. 27-i felszólalása: 147-48. Debrecen királyi önkormányzat. Debrecen.

✓ 41: végre íratott egy catói vezércikk - ennek a Debreceni Lapok januári és februári számaiban kellene utánanézni.

✓ 14: 10. azt a kis ősz haju, ősz szakállu embert - megemlítendő, hogy Bemről van szó.

16: 14. A minap... Debrecen egy történeti emléket...

14: 25. Láss ott egy hidat - a piski híd védelméről vö. JCB.
✓ 3.k. 238-39.; továbbá kötetünkben A kis szürke ember
c. novellát és jegyzeteit.

✓ 35. Láss ott a Duna közepén egy várost - Kétségtől
Komáromról van szó.

15: 20. a miniszternek és öccsének - t.i. Madarász Lászlónak
✓ 21. és Józsefnek

✓ 23. Aznap rendesen teii volt aranyos tiszt urakkal a vá-
ros - vö. a Myiri levelek c. cikksorozat első darabját
/JCB 3.k. 118./, továbbá a cikk jegyzeteiben felsorakoz-
tatott adatokat /uo. 874-75./

✓ 31. a kollégiumba - utálni kell rá, hogy az országgyűlés
üléseit a református kollégiumban tartották.

✓ 39. az egyenlőségi klubba - rövid magyarázat kell az
22: Egyenlőségi Tarsulatról.

16: 33. Ez a nép oly flegmatikus, oly józan - vö. a Pest és
✓ 27: Debrecen c. cikkben ~~xmax272-75.xix~~ a debreceni népről
adott jellemzést /JCB 3.k. 161./, amely a Bucsu Debre-
centől c. cikkben /uo. 272-75./ is visszatér.

✓ 39-42. az itt felsorolt személynevek magyarázandók /Far-
kas Károly szerpéről l. Kemény Zsigmond emlékiratát:
Történelmi és irodalmi tanulmányok. Bp. 1907. 1.k.

29: 186-87./

17: 1. berendelem Hetvenit az ő gerilláival - Hetvani puccs-
terveiről l. Mészáros Károly Önéletrajza. Debrecen,
1974. 54-55.

31. a peccátör felesége - Mérey Mórné Bikkesy Konstancia
/l. róla Mészáros Károly i.m. 55. és Takács Ferenc: Két
flamingó. Bp. 1982. 283.)

18: 14. A minap... Laci Szemerének egy biztosát csukatta be -

- v8. JCB 3.k. 190-91. /ezt itt és nem a keletkezéstörté-
netben kell idézni.)
18. tulajdon titoknokát csukatta be - Madarász László
titkára Pompéry János volt. Ellenőrizni kellene, irt-e
az EL-ba.
- 20: 9. Dembinszki - magyarázandó
- 21: 19. Azok ott a szegletházban - feltehetőleg Kazinczy Gábor
debreceni lakásáról van szó /bár Jókai öregkori emléke-
zéseiiben Almásy Pál debreceni lakását is említi mint a
békepárti tanácskozások színhelyét/.
34. A reggeli ülésben - a márc. 17-i országgyűlési vita
jegyzőkönyve ParlD 1.k. 195-212. A novellában Madarász
szájába adott szavak /a "res servando non servabiles"
kifejezés kivételével/ itt nem találhatók meg.
- 22: 13. interjectió - nem "indulatszó", hanem közbevetés /638
25. Perezel - magyarázandó
- 27: 6. követeltetett a kaució - v8. Jókai cikkét: JCB 3.k.
79-81. és a jegyzetekben közölt dokumentumokat /uo.322-25
- 32 A várta várt óra végre megérkezett - az ápr. 20-i or-
szággyűlési vitát l. ParlD.2.k. 109-26.
- 28: 22. az ugyane nap kinevezett főapolóné - Meszlényiné Kos-
suth Zsuzsa
- 29: 12. a magyar kormány a békültni kész románok lefegyverzé-
sével foglalkozik Abrudbányán - utalni kellene rá, hogy
az abrudbányai események ténylegesen már az ápr. 14-i
trónfosztás és Madarász bukása után zajlottak le, Vas-
vári Pál halála pedig még később, júl. 5-én következett
be. /V8. még Nacsády József: Egy Jókai-elbeszélés ér-
telmezéséhez. ItK 1975. 345-46./ Az esetről a More
natio /JCB 5.k. 152-54./ és az Egy az Isten lánia

hírtis szó van. 19-én publikált cikk említése megoldozza

30: 39. Mint hajdan Napoleon - itt nem Napoleon kilété kell
magyarázni /64o./, hanem arra kell utalni, hogy a novel-
lasi Madarász - Bonaparte brumaire 18-i fellépéséhez
hasonlóan - fegyveres erővel szeretne volna szétkerget-
ni az országgyűlést.

31: 14. A cikkíró... felkapaszkodott a gyűlterem kontignációján

katedrójába - ezt a jelenetet írja le Jókai Nyíri leve-

lek c. cikksorozatának VI. darabjában /JCB 3.k. 155./

apr. 12-i. A jelenet ténylegesen nem az apr. 12-i, hanem a
márc. 26-i ülésen játszódott le. /V8. JCB 3.k. 924. és

ParlD 2.k.6./

26. másnap és harmadnap egészen más dolgok történtek Deb-

recenben - röviden utalni kell a trónfosztás körülmé-

nyeiére, az apr. 13-i titkos és a 14-i nyilvános ország-

gyűlésiülésre.

Az alábbi szómagyarázatok a jegyzetanyagból mint főöss-
legesek türelendők: dandár, passzus, kvártély, dikció, orang-
után, szimptóma, pávián, pátosz, kolorit, generális, hazard,
flegma, gusztál, reflexió, szeniális, scena, gentleman, indi-
viduum, illojalitás, deklamál, univerzális, egzisztál, akan-
dalum, instrukció, processzus, omelette, munició, passzió,
referál, uniformis, majoritás.

32: 15. Szegény asszony áldozatja

A szöveget az első kötetkiadás alapján kell közölni, az

NK egy-két érdemi /főként a bekezdések rendjét érintő/ elté-
rését a Szövegváltozatok között kell feltüntetni.

A keletkezéstörténeti fejezet indokolatlanul túlmérete-

zett. A logika azt kívánja, h. a Gyakori helyéről először

hírt adó, 1847. dec. 19-én publikált cikk említése megelőzze az egy héttel későbbi /s a novellába beépített/ nekrológ bemutatását. A JKK köteteiben könnyen hozzáférhető írásokat nem kell teljes terjedelmükben idézni. Elegendő a lényeges mozzanatok kiemelésével és a megfelelő lapszámok pontos feltüntetésével felhívni a figyelmet az egyezésekre és nyomon követni a téma ismétlődő felbukkanásait az életműben. /Egyébként a JKK-ban már megjelent szövegek esetében az első közlésen kívül csak az itteni lelőhelyet kell feltüntetni. Más ujraközléseket - amint ezt Györfly a 654. lapon teszi - nem kell megadni./ Czákó halálára vonatkozólag idézni lehetne azt a - szentanu tollából származó - beszámolót is, amelyet Csengery Antalnak apjához írt, 1847. dec. 23-i levele foglal magába. /Csengery Antal Hátrahagyott iratai és feljegyzései. Bp. 1928. 418-19./

A Györfly által felállított novellák hipotézist rendkívül erőszakoltnak tartom. Más helyütt is ír arról, hogy 1850 elején Jókaiiban erős alkotói energiák törtek fel; témahibleniában ez idő tájt bizonyára nem szenvedett. A Györfly elgondolásánál semmivel sem kisebb valószínűséggel tetelezhetjük fel az ellenkezőt: hogy t.i. Jókai akkor határozta el magát régebbi cikkének novellává formálását, amikor a forradalmi időszakhoz kapcsolódó, novellába kíváncsozó témája részének feldolgozásával már elkészült, de leadás előtt álló kötetének kikerekítésére további - gyorsan, kevés munka árán létrehozható - írásra volt szüksége.

Az Irodalom rész lényegesen lerövidítendő. Voltaképpen elegendő lenne egyszerűen leszögezni, hogy a novellának nincs érdemleges irodalma, Zsigmond Ferenc fejtegetéseit, amelyek valójában nem a kötetünkben szereplő írásra, hanem annak

1847-es előzményére vonatkoznak, semmiképpen sem kell teljes terjedelemben idézni.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

37: 33. Jött a felszólítás, hogy aki magyar, hozza el áldozatait a hon oltárára - röviden utalni kellene a Batthyány-kormány által 1848 májusában megindított, a honvédek anyagi alapjainak biztosítását célzó országos gyűjtőakcióra. Jókai a gyűjtésről már az Ék máj. 21-i és 28-i számaiban beszámolt /JCB 2.k. 171-73., 196-98., 200-01./, később pedig a Politikai divatok /JKK 14. k. 103./, A kőszívű ember fiai /JKK 28.k. 8./, Enyim, tied, övé /JKK 29.k. 69-70./ és Börtön virága /JKK Kisebregények 7. k. 25./ c. műveiben érinti az akciót.

38: 14. azon özvegyasszony, kiről Krisztus azt mondá a templomajtóban - a bibliai utalás lelőhelyét meg kell adni. A szómagyarázatok többsége /nimbusz, poézis, génusz, prózaiság, balzsam, démon/ fölösleges és torlondó.

A szerencsétlen szélkakas

A szöveget itt is az első kiadás alapján kell közölni. Gyórflynek a novella keletkezési időpontját meghatározni próbáló hipotézisére vonatkozólag ugyanaz érvényes, amit fentebb A szegény asszony áldozatja kapcsán írtam. A "szélkakas" szó cimbéli előfordulása még nem teszi indokolttá Az ildomos szélkakas c. - egészen más jellegű - 1848-as Ék-cikk teljes szövegében való közlését, erre elegendő lenne pusztán utalni. Arra viszont annál indokoltabb lenne kitérni, hogy Jókai publicistaként 1848 végétől fogva küzdött a vész-bíróságok útján való ítélkezés gyakorlata ellen. A "Pesti Hírlap" leendő szerkesztőségének nyilatkozata, amely alatt

az 1848. nov. 30-i dátumot olvashatjuk, leszögezi: "...bár-
minő áldozattal küzdendjünk is le a terroristicus absolutis-
ta pártol, új terrorizmust nem fogunk tanácsolni soha, mely
később, vagy korább megbosszulja önmagát." /JCB 2.k. 436./

A "Pesti Hírlap" leendő szerkesztőségének politikai hitvallá-
sa dec. 16-án még határozottabban fogalmaz: "Politikánk
sarkalatos elve, mindenütt bevágni utját a rémuralkodásnak.
... Szerintünk az a leggyöngébb kormány, mely a legkemé-
nyebb módszereket használja maga fentartására. Mi a jus ex-
tremae necessitatis, a martialis törvények és népitéslet
mellett lehetőleg legkevesebbet fogunk agitálni." /Uo. 446./

Az EL szerkesztőjeként R. Jókai is kivette részét a békepárt-
nak a vésztörvényszék intézménye ellen folytatott harcából.
A Közlönyben megjelent utolsó, 1849. febr. 23-i - Csernátony
Lajos éles támadását kiváltó - cikke szintén a "terroristi-
cus módszerek" veszélyeire figyelmeztet /JCB 3.k. 50-51.,
vö. még uo. 760-65./, az EL 1849. jun. 15-i számában közölt
Dracoi törvények c. cikkben /uo. 366-68./ pedig még egyér-
telműbben foglal állást. Egyoldalú az a beállítás, amely sze-
rint a novella "nyomatékkal ad hangot az önkényuralom nép-
hangulatának a tömegek részéről." /674./ Valóságos célzata
szerint az elbeszélés - a többszörös imperiumváltozással e-
gyüttjáró jellemetlenségeket saját bőrén tapasztaló hősének
viszontagságain keresztül - a túlsott politikai szigor min-
dennemű /akár utraforradalmi, akár konzervatív elvek nevében
történő/ érvényesítése ellen szót emel.

Az Irodalom részben azokat a szerzőket /Sőtér, Zsigmond
Ferenc, N. Dely Zsuzsa/, akik a novellával nem foglalkoznak,
nem kell megemlíteni.

Ismeretlenségére a szerkesztőség tisztjei által meghívott

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

40: 8. Metternich - pontosabban fogalmazott, több konkrétumot tartalmazó jegyzetre lenne szükség. /V8. pl. JCB 3.k. 695./

A magyarázatokban /vagy esetleg a keletkezéstörténetben/ a pontos dátumok feltüntetésével kellene utalni a Pest helyzetében 1848 ősze és 1849 között beállott fordulatokra.

A következő szómagyarázatok törlendők: komplett, reszpublika, revolúció, vivát, rezignáció, ribillió.

Egy bál

A szöveget itt is az első kiadás alapján kell közölni. A hibás coiffeure alakot nemcsak a jegyzetben, hanem a főszövegben is korrigálni kell.

Az a feltevés, amely a novellának A fránya hadnagy-gyal való hangulati rokonságából arra következtet, hogy az utóbbi közelségében keletkezhetett, nem meggyőző. Elvégre az is lehetséges, hogy a változatosság igénye /amely pl. regényszerkesztési technikáját annyira meghatározza/ arra késztette Jókait, hogy éppen valamely komor színezetű írásának elkészülte után vessen papírra egy derűsebb tónusu elbeszélést.

Az EL 1849. febr. 28-i számában megjelent, egy, a novellába be nem épült epizódot leíró cikk, valamint Batory Schulz Bódog életrajzi adatai inkább a Tárgyi és nyelvi magyarázatok anyagába kívánnakoznának. A JCB 3.k. egyik, a Följegyzések egy helyét értelmező jegyzetével való polémia /689./ ezen a helyen nincs semmi szükség. Arra viszont érdemes lenne kitérni, hogy Jókai későbbi műveiben is A mi lengyelünk JKK 66. k. 206., Börtön virága JKK Kisregények 7.k. 59./ több ízben ábrázolja a szabadságharc tisztjei által nehéz csaták

után rendezett táncigalmakat. /Vö. még Szekeres László jegyzetét: A kőszívű ember fia JKK 28.k. 382./

Az Irodalom rész rövidítendő. Nagy Miklósnak a 693. lappon idézett tanulmánya az ItK-nak nem 1955-i, hanem 1975-i évfolyamában jelent meg.

Törleendő a magyarázatok anyagából: deputáció, fess, konverzá, mimika, amputáltat.

A vörössipkás

A szöveget itt is az első kiadás alapján kell közölni.

A keletkezés pontos ideje ezuttal ugyanugy nem határozható meg, mint az előző írások esetében. A vörössipkásokból szóló Jókai-írásokból vett idézeteket rövidebbre kell fogni, viszont fel kell hívni a figyelmet kötetünk más darabjainak idevágó helyeire is.

Az elbeszélés történeti háttérének vizsgálatát Györffy igen felületes módon végezte, ezért nem is jutott kielégítő eredményekre. Semmiképpen sem lett volna szabad a JCB egy-két utalásával és Szilágyi Sándor könyvének közlésével beérnie. Horváth Mihály nagy munkájában részletesen foglalkozik a jarkováci utközettel, és előadásában novellánk szempontjából nyilván fölöttébb érdekes mozzanatok találhatók. Csak néhány részlet idézek szövegéből: "Damjanics a jarkovácziak színelvű barátságát őszintének tartván, a több napi fáradság s a nagy hideg dacára is szabad ég alatt töltött két éj által elcsigázott, nyugalomra vágyó hadát a házakba szállásolta, hol a vitézek csalárd gazdáik által tettetétt szivességgel fogadtattak, vacsorával, borral, pálinkával bőven megvendégeltetés történetéhez kapcsolódó hatástörténeti szakaszban/ ki kelle-

tek. De éjjél utáni egy órakor váratlan puskázás, majd ágyu-
lövések riaszták föl mély álomba merült vitézeinket, s a visz-
szavenult előőrsökkel ellenség is tolult be a helységbe. Az
álomtól mámoros magyarok sietséggel gyülekeznek; de szörnyű
meglepetéssel látják, hogy nem csak a betolult ellenséggel,
hanem az áruló lakossággal is van dolguk, kik a házak és is-
tállóknak padlásairól s tetőiről, sőt a házak előtti fákról is
lövöldöznek nem rég annyi vendégszeretettel fogadott vendé-
geikre...E rendkívül veszélyes helyzetben a 8-dik honvédszáz-
lőalj, melynek egy része állott az előőrségen, leghamarabb
összeszedte magát; kevés idő múlva a Waza-féle zászlóalj is
hozzácsatlakozik; és azután a sötét éjben mind a két részről
borzasztó vérontás kezdődik." A másnapi végkifejletről így
számol be: "Honvédeink s huszárjaink az árulástól dühösség-
re ingereltetve, senkinek sem kegyelmeztek, ki fegyverük alá
került; a huszárok még az ütés közben elfogottakat is össze-
vagdalták. A helység lakosainak gyalázatos árulása miatt fel-
gyújtatott s porrá égettetett. A szerb haddal meg nem futott
lakosok közül sokan a tűz martalékává lőnek; kik pedig a lán-
gok közül menekülni törekedtek, kimélet nélkül szurattak le
a dühös honvédektől." /Horváth Mihály i.m. 2.k. 102-04./ Jó-
kai forrása természetesen nem Horváth Mihály műve volt. Ő nyil-
ván az egykoru napilapoknak a Jarkovácon történetekről szóló
tudósításaiból merítette értesüléseit. Győrffynek is ezeket
/mindekelőtt a Kossuth Hírlapja és a Pesti Hírlap anyagára
gondolok/ kell majd megkeresnie és összevetnie a novella szö-
vegével. Jelezni kellene azt is, hogy Jókai az egykoru magyar
közvélemény délszláv-ellenes elfogultságaiban is osztozott.

Az Irodalom részben /vagy esetleg egy külön, a keletke-
zéstörténethez kapcsolódó hatástörténeti szakaszban/ ki kelle-

ne térni Hankiss Jánosnak az ItK 1957-i évfolyamában megjelent /itt, a 715. lapon közvetett hivatkozás formájában érintett/ dolgozatára, amely egy Jókai elbeszélést plagizáló német művet mutat be. Csukás István Jókai és a nemzetiségek /Szeged 1973/ c. munkájának 16. lapján foglalkozik a novellával.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

59: 18. szicíliai éjszaka - az 1282. márc. 30-án lezajlott franciaellenes felkelés körülményeiről a jegyzetben olvashatónál /722./ valamivel pontosabb tájékoztatást kellene adni.

32. ama híres gunyvalt - erre vonatkozólag a délszláv történelem specialistáitól lehetne pontos információt szerezni.

Türlendő szómagyarázatok: patriotizmus, fanatizmus, légio.

Nomen est omen

A szöveget itt is az első kiadás alapján kell közölni.

A Jókai más idevágó írásaiból a vett idézeteket ezuttal is rövidebbre kellene fogni. Az Emléksorokból abban az esetben sem kell ilyen hosszan idézni, ha az - javaslatom értelmében - nem ugyanebben a kiadványban kerül majd közlésre.

Jókai és Perczel későbbi kapcsolatát illetően viszont megemlíthető, hogy 1867 nyarán, az emigrációból való hazatérése alkalmából a Hon több cikket is szentelt Perczel személyének, ezért ő Jókaihoz intézett meleg hangú levélben mondott köszönetet. /Vö. JKK Levelezés 2.k. 129-30. és 631./

A novella alapjául szolgáló valóságos történeti tényeket

kissé tüzetesebben kellene megvilágítani. Hasznosítani lehetne azt a névtelen brosurát is, amelyet Perczel - a maga szerepét tisztásandó - az egész ódiomot Grögeyre hátrítván - 1867-ben adott ki /a címlapon csak a P. betűjelet feltüntetve/ A móóri csata. Történeti-kritikai tanulmány címmel. /Utal erre a munkára Horváth Mihály is: i.m. 2.k. 203-c4./ Mindezekelött azonban az egykorú sajtó tudósításait kellene figyelembe venni, amelyekből bizonyára sok érdekes részletre derülne fény. Megemlítem, hogy a novella befejező részének magvát Szilágyi Sándor A magyar forradalom férfiai 1848/9-ből c., már hivatkozott könyvének Dembinszky c. fejezetében is megtaláljuk /94./ a következő formában:

"Miközben Szolnokról Ceglédre vonultak az osztrákok, üzetve Perczel seregétől, az ottan dispositiókat tesz, megküzdeni vele."

Egy barba, csuf arczu, polgári öltönyű férfi oda lép s kezdi dispositióit hibáztatni.

- Miért? kérdi Perczel s ez neki a hibákat megmutatá.

Kérdésre, hogy most mit tenne ő? elmondá. Perczel követte tanácsot és sikerrel.

Egy vendéglőben később találkozáván ez ismeretlennel, kérdé kilétét. Én Dembinszky vagyok, monda ez."

Horváth Mihálynál arról olvashatunk, hogy a ceglédi győzelme után innen és Szolnokról megint eltávozó "Perczel e rútüni visszavonulásának oka abban feküdt, hogy a ceglédi csata napján Dembinski is megjelent a táborban, s magát fővezérként mutatván be, a hadat, Debrecen fedezésére... visszarendelte." /i.m. 2.k. 275./ Jókai bizonyára a korabeli lapközleményekből szerzett tudomást ezekről a mozzanatokról, bár

lehetséges, hogy ismereteit előszóbeli kortársi közlések is gyarapították.

A "magnetikus álomjáró hölgy" jóslatáról szóló történet hitelessége elég kétséges. Jókai 1848 januárjára teszi és az utolsó rendi országgyűléshez kapcsolja az esetet. Csakhogy ezen a diétán Perczel nem volt követ. Az előző, 1843/44-i országgyűlésen képviselte megyéjét, majd az 1848 júliusában összeült első népképviselői országgyűlés tagjai közé is megválasztották. /Esetleg az utóbbi országgyűlésre, Pestre utaztában játszódhatott le a történet./ Már ezért is igen erőszakolt az az összefüggés, amelyet Györfy az ÉK 1847. dec. 12-i számának "egy álomkóros szüzo" vonatkozó híre /itt sem Vác helységéről, sem jóslatokról nem történik említés/ és a novella között vél felfedezni. Viszont érdemes lenne kitérni arra, hogy a magnetizmus valódi vagy csaláson alapuló jelenségei Jókai későbbi munkáiban is gyakran jutnak szerephez, és a "somnambula" itteni ábrázolása már ezek megfelelő részleteit anticipálja. /L. erről bővebben A kiskirályok JKK 48.k. 368-70.; A lélekidomár JKK 51.k. 546-55./

Perczelnek a kormányhoz intézett levelére vonatkozólag /732./ 1. a lektori jelentés 185. lapját.

Az Irodalom részből a novellát nem említő munkákkal foglalkozó passzusok elhagyandók.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

68: 15. A bekövetkezett fátum - röviden utalni kell az 1848. szeptemberi komáromi szüvészre.

Törlemény szómagyarázatok: zsurnalisztika, fátum.

Az ércleány

A szöveget itt is az első kiadás alapján kell közölni. A KE - jelenleg teljesen hiányzó - eltéréseit variánsokként kell feltüntetni.

AZ igen túlméretezett keletkezéstörténeti fejezet lényegesen lerövidítendő. A JCB kötetekben szereplő írásokat nem kell teljes szövegükben közölni, elég a legfontosabb részletekre /a JCB-beli lelőhely pontos feltüntetésével/ hivatkozni. Az Egy drámai jelenet a Windischgraetz színpadon c. - egészen más jellegű és hangvételű - írásra viszont itt talán még utalni sem indokolt. Ugyazintén fölöslegesen a magának a novellának a szövegéből való hosszú idézetek. Helyénvaló lenne viszont egy-két részletet bemutatni Szilágyi Sándor - Jókai forrásául szolgáló - könyvének megfelelő fejezeteiből. /Az erdélyi tárgyú írások esetében különös fontosságot kell tulajdonítani az onnét származó és az erdélyi fejleményeket érthető módon fokozott figyelemmel és együttérzéssel követő Szilágyi informátori szerepének./

Kovács Lászlónak Győrffy-től is elfogadott feltevése, amely a novellabeli Lórátt Gábor Áron feleségével azonosítja /763-64./ rendkívül erőszakolt - elvégre nem bizonyítható, hogy Jókai bárait is tudott volna Gábor Áron családi körülményeiről.

A Gábor Áronra való, Jókai későbbi műveiben előforduló utalásokra /765./ pontos formában, a JKK megfelelő kötetének lapszámait feltüntetve kell hivatkozni.

A 766-67. lapokon kifejtettekkel kapcsolatban megjegyzem, hogy Jókai más műveiben is sokszor szabadon idéz a bibliából és nemegyszer alakítja át írói céljainak megfelelően a

/gyakran feltehetőleg emlékezetből idézett/ citátumokat. /A bibliai idézetek azonosítása egyébként gondos és színvonalas munka./

Ami a novella előadásmódját meghatározó stíluselemet: az osszianizmust illeti, az ezzel foglalkozó szerzők /amúgy sem konkrétan Az ércleányra vonatkozó/ fejtegetéseinek nem az Irodalom részben /777-79./, hanem a keletkezéstörténeti fejezetben van a helyük.

Irodalom. Csukás István Jókai és a nemzetiségek /Szeged, 1973/ c. művének 16. lapján van szó a novelláról. Vita Zsigmond Jókai Erdélyben /Bukarest, 1975/ c. könyvének 10-10. lapjain ír az elbeszélésről.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

73: 1. Írjunk mitológiát - itt érdemes lenne utalni a Hadi poéták c. /a 481. lapon idézett/ 1849-es cikkre, amely azt az óhajt fejezi ki, "hogy a szabadságharc eseményei... mint egy szent mythologia menjenek át a népbe."

91: 17. A kis szürke vezér - Bem József

Türlendő szómagyarázatok: mitológia, fantasztikus, kandalló, démon, delirium.

Székely asszony

Asszöveget itt is az első kötetkiadás alapján kell közölni. A ME eltéréseit variánsokként kell feltüntetni. /Jelenleg ilyenek a Szöveg¹változatok anyagában egyáltalán nem találhatók, holott lehetetlen, hogy a folyóiratközlésben legalább néhány eltérés ne forduljon elő./

A keletkezési időpontra vonatkozó hipotézisek ezuttal is igen erőltetettek. A változatosság igénye nem csupán Szi-

lágyl szerkesztői tevékenységét befolyásolhatta /801./, hanem - mint erre már korábban céloztam - Jókai írói munkájának menetében is érvényre jutott. Még furcsább, hogy Györfly abból is a kronológiát érintő következtetést próbál levonni /810./, milyen hangnemben foglalkozik Szilágyi későbbi visszaemlékezéseiben az elbeszéléssel.

A novella valóságalapjának vizsgálatánál nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy a szabadságharc utolsó heteiben lejátszódó, mind kaotikusabbakká váló fejleményekről a kortársak csupán hezagos és bizonytalan értesülésekkel rendelkeztek. Ujságközelményekre vagy más részletesebb tudósításokra ezekkel az eseményekkel kapcsolatban Jókai bizonyára nem támaszkodhatott. Szilágyi Sándor könyvének a 804-85. lapokon hivatkozott része /melynek egy Sepsiszentgyörgyre vonatkozó mondatát Györfly roppant erőszakolt módon értelmezi/ sem hozható közelebbi összefüggésbe a novellával. Az erdélyi viszonyokat közelebbről amúgy sem ismerő írónak bizonyára előszóbeli közlés útján jutottak el pontatlan és ellentmondó hírek a székelyföldi harcokról, a székelységnek az orosz intervenció haderővel szemben tanúsított ellenállásáról, s ezeket csupán kiindulópontnak használta fel egy romantikus-mitologizáló jellegű, Victor Hugo-i reminiscenciákban bővelkedő elbeszélés megalkotásához. /Hogy az eredeti szöveg első részében a Sepsiszentgyörgy, második felében pedig a Kézdivásárhely ix helységnév szerepel, a sietős munka mellett nyilván az írónak Erdély földrajzában való tájékozatlanságával is magyarázható/. Ezért nincs sok értelme annak, hogy a novella cselekményét a hiteles /akár az egyik, akár a másik várossal kapcsolatos/ tényekkel próbáljuk összevetni,

s. arra sincs szükség, hogy a novellabeli - félreismerhetetlenül hiperbolikus szemléletre, a tényektől nem befolyásolt írói fantázia szabad szárnyalására való ábrázolást pedáns módon szembesítsük a Sepsiszentgyörgy ekkori lélekszámára vonatkozó statisztikai adatokkal.

Meglepő, hogy Győrffyben nem ötlött fel a gondolat: a novella hősnőjének, a Judit nevet viselő „Székely asszonynak” megformálásakor feleségének, a székely származású Benke Juditnak - felvett művésznevéen Laborfalvi Rózának - alakja lebegett az író szeme előtt. Jókait számtalanszor láthatta feleségét romantikus drámák főszerepeiben olyanfajta tirádákat szavalva, amilyeneket itt a novella Juditjának szájába ad. A következő évben róla mintázta az Erdély aranykora Bornemiszsa Annáját is /Tolnai Gábor megállapítását idézi JKK 4.k. 366./, akinek portréja /uo. 3o./ némileg emlékeztet is a novella hősnőjéről a 96. lapon adott leírásra. A cserkeszek ábrázolása kapcsán utalni lehetne egy 1849-es EL-cikknek arra a mondatára, hogy Oroszország „Évek óta nem bír a maroknyi cserkessz néppel” /JCB 3.k. 212./, és hivatkozni kellene Radó György fejtegetéseire /Örögtűz JKK 33.k. 3o5-o6./, aki a Samyl fiai c. kisregény kapcsán nyomon követi a motívum útját Jókait életművében. Ami a cserkessz-magyar ösrokonság kérdését illeti, megemlítendő, hogy a magyarságnak különböző ázsiai népekkel való rokonítása majd az író 1851-i novellisztikájában válik központi fontosságu alkotóelemmé.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok. Logikátlan és következtelen eljárásnak tartom, hogy a bibliai idézetek azonosítása itt más kiadás alapján történt, mint amelyen Az ércleány jegyzetei alapulnak.

102: 18-21. a protestáns egyházi énekekből való idézetek
gyakor lelőhelyét meg kell adni. 3. van, nem az Irodalom részben,
106: 29-30. melveket még nemrég oly hősiiesen védtek - az utá-
346-slás, a cári hódítással szembeálló cserkeszek Samyl ve-
zette, Európa-szerte nagy visszhangot kiváltó harcaira
nyilván vonatkozik. 3. - a reminiscencia. Ezt az ötletet költőgi-
val Törklendő szónagyarázatok: némbor, fanatikus, démon, a
bírókai erőre vonatkozó jóváindulások sugallta Jókainak.
3. A novella 3. A tarcali kápolna 3. a hangvétel tekin-
3. Helyes, hogy Györffy a ME-beli kiadást fogadta el 3. alapszö-
vegnek. Az ettől való - a helyesírási modernizálással össze-
függő - eltéréseket nem kell a 3. Szövegátalakítások között rész-
letezni, viszont a Dek-beli első kiadás eltéréseit nem
a jelenlegi elnagyolt formában, hanem teljes pontossággal,
a főszöveghez viszonyítva, a szóalaktani eltérésekre is ki-
térve kell feltüntetni. Az egyöntetűség kedvéért közölni kel-
lene továbbá az NK variánsait is. 6. sorait./

A keletkezéstörténeti rész megfelelően tájékoztat a no-
vella pontos megértéséhez szükséges tudnivalókról, de az egy-
koru 3. napilapoknak a tarcali csatáról szóló tudósításait
azért érdemes lenne megkeresni. Utalni kellene rá, hogy - a-
mint Sainyeyi Ferenc /l.k. 263./ megállapítja - a novellá-
nak az a részlete, mikor a huszár ráismer régi parancsnoká-
ra, aki most tábornok, a ki akarja menteni a "németek" kö-
zül", előfordul Vahot Imre 3. A huszár mint dragonos c., ugyan-
csak a ME-ben közölt novellájában is. Egyes mozzanatok /pl.
3. A magyar nemzet történetéből és az Emléksorokból vett idéze-
tek, továbbá a 837. lapon olvasható tartalmi részletezés/
rövidíthetők. Arra viszont, hogy a tarcali ütközetéről /és ki-
fehléckn

Schlicknek a temetői fejfákra irányított ágyutüzéről/ A magyar nemzet történetében is szó van, nem az Irodalom részben, a JKK jegyzeteinek főlegesen részletező tárgyalása során 846-57./, hanem a keletkezéstörténetben kellene kitérni.

Megemlítendő, hogy a novellabeli cigányasszony jóslata nyilvánvaló Macbeth-reminiszcencia. Ezt az ötletet kétségtelven a Shakespeare tragédiájában szereplő boszorkányoknak a birnami erdőre vonatkozó jóvendőlése sugallta Jókainak.

A novella befejező része mondanivaló és hangvétel tekintetében feltűnő rokonságot mutat Az Ustökös útja c. 1848-ban publikált, ugyancsak a magyarság ezeréves történelmi útja fölött tündő és a "nemzethalál" rómével viaskodó írással /JKK Elbeszélések 1. k. 400-421./. Egyik mondata szövegszerűen is igen közel áll a novella egy mondatához: "Isten csodákat tesz a magyar nemzettel; háromszor megöli, háromszor feltámasztja újra, véres tanuságul a kerék föld nemzeteinek" /I.m. 417. vö. a novella 124:14-16. sorait./

A novellával való egyezés csakugyan valószínűsíti, hogy az EL 1849. máj. 30-i számának Hadi életünk c. cikke Jókai tollából való. Ezt azonban Szekeres László, akivel Gyórfy a 836. lapon vitába száll, sem tagadja kategórikusan. A cikk a JOB 3.k. 595-98. lapjain közölt listán való szerepeltetése mindössze annyit jelent, hogy az írást a bizonytalan szerzőségűek közé sorolja. Értelmetlen a 838. lapon olvasható sajnálkozás afölött, hogy Friedrich Schlick genealógiája Magyarországon nem áll rendelkezésre, hiszen a tábornok nagyapjára vonatkozó kívánt adatokat Gyórfy a JKK egyik kötetnek jegyzeteiben is megtalálta. /Viszont a Leopold Schlick vereségével végződött, 1703. júliusi Tokaj környéki

kisebb műkötet illetően nem kellene beérni A magyar nemzet története pontos fogódzókát nélkülöző közléseivel, hanem a Rákóczi-szabadságharc szakirodalmára támaszkodva kellene összegezni a legfontosabb tudnivalókat, felhívva a figyelmet arra is, hogy Leopold Schlick ténylegesen nem halt meg a csatában. Egyébként a Habsburg-monarchia területén élt személyiségekre vonatkozólag a legrészletesebb és legmegbízhatóbb adatgyűjtemény Constantin von Wurzbach Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich c. - nagyobb könyvtárainkban hozzáférhető - életrajzi lexikona; ebben ugyyszólván minden szükséges információt meg lehet találni.

Az Irodalom rész rövidítendő. A novellát egyáltalán nem vagy csak cím szerint említő szerzőkre nem kell hivatkozni. A JUB 3.k. jegyzeteire, amelyekben a novelláról nincs szó, szintén szükségtelen utalni. Csorba Zoltán Petőfi, Tompa, Jókai Miskolcon és Borsodban /Miskolc, 1966/ c. füzetében a 38. lapon ír az elbeszélésről.

A Hárgyi és nyelvi magyarázatok 111:2. A magyar tábornok lesütött és fővel jelent meg az országgyűlésen - Mészáros Lázár szóban forgó kiadványáról a lektori jelentés 187. lapját a 115. lapon található cigány nyelvű szövegek pontos /szakember bevonásával készítendő/ fordítását a jegyzetben közölni kell. /Jókainak a cigányság és a cigány nyelv iránti későbbi érdeklődéséről l. Bárdor István összefoglalását: JKK 58. k. 242-47.) 13-án Komáromból Vác felé indult. Innen 123:1. a néhai inszurrekció - a magyarázat /836./ nem kielégítő. Utalni kell az utolsó, 1809-i nemesi felkelés csúcsra, a győri megfutamodásra. /A téma helyé-

induljon a Tiszán át tovább. (V8. KLM 15. k. 767., 783.)
ról Jókai életművében 1. A serfőző c. elbeszélés jegyzetét:
JKK Elbeszélések 1.k. 651-55./

Türlendő szónagyarázatok: melankolikus, ominózus, fatá-
lis, sekrestye, relikvia, hexameter, bagatell, vízió, atmosz-
féra, flegma, kombináció, maszkaró, efemér.

A fehér angyal

A szöveget itt is az első kiadás alapján kell kü-
szölni. Az NK-beli forma nemcsak a bekezdések rendjét módó-
sitja, hanem pl. az utolsóelőtti mondatból /131: 13-14/ ki-
maradtak az igen pontos "és kivégezték" szavak.

A keletkezéstörténeti rész, amelynek terjedelme a novel-
la szövegének többszörösét teszi ki, rövidítésre szorul. A
szöveg Görgeyről szóló Jókai-cikkekből vett idézeteket /ame-
lyeknél a JCB-beli lelőhelyet is meg kell adni/ rövidebbre
lehetne fogni. Az 1849. júl. 2-i ácsi csatának és Görgey
itt szerzett fejsérülésének körülményeire sem kell hosszab-
ban kitérni; ennek az eseménynek, amelyről mindössze egyet-
len mondatban /126:31-127:2/ történik említés, nincs külö-
nösebb köze a novella mondanivalójához. A cselekmény tényle-
ges időpontját nem annyira az a kitétel, hogy "Három nap
óta nem volt újra bekütvé a vezér sebe", mint inkább a kö-
vetkező mondat határozza meg: "Mult év júliusában Miskolc
felé járt a magyar vezér." Itt egyértelműen a július második
felében végbement hadmozdulatokról van szó. Görgey serege,
amely júl. 12-én és 13-án Komáromból Vác felé indult, innen
/a 16-i haditanácsi döntés értelmében/ 17-én Balassagyarmaton,
Lomoncon, Rimaszombaton, Sajószentpéteren át Miskolcra vo-
nult, ahová 22-én érkezett meg, hogy azután csak 28-án este

induljon a Tiszán át tovább. (V8. KLÖM 15. k. 767., 783./
Ezen az időközön belül, jul. 17 és 28 között szállhatott
meg Görgey a novellában említett "nem messze eső faluban"
/esetleg Sajószentpéteren?/ és részesülhetett a kastély ur-
nőjének ápolásában. Bár a novella szorosabban vett epikai
magva (Görgeynek az urnó által elbeszélte állítólagos pogány
monda/ kétségtelül írói fikció, a hadvezér Kiskölc környéki
vendégeskedésének lehet valóságalapja. /Jókai máskor is ha-
sonlóképpen keveri a hiteles és kitalált mozzanatokát: A
taronai kápolnában pl. nyilvánvaló fikció a cigányasszony
jóslata és a tábornok özvegyének a kápolnában elhelyezett sírja,
tény viszont a nagypapa és az unoka egymás közelében levő
színhelyeken elszenvedett veresége, valamint a temető fej-
fáinak ágyasztatása./ Jókai a Tardonán töltött hónapok folya-
mán a környékbéli földbirtokosoktól /akár magától Görgey
vendéglátójától/ is hallhatott erről. Esetleg nyújthat vala-
milyen támpontot Görgey memoárja /amely pillanatnyilag nem
áll rendelkezésünkre/ is. Viszont az a szövegpárhuzam, ame-
lyet Györffy /869./ az emlékiratok egyik, a komáromi castá-
ra vonatkozó helye és a novella egyik, egészen más jelentés-
tartalmu mondata között állít fel, igen erőszakolt és a vég-
leges szövegből elhagyandó. A szövegben hülye szóval
Jókainak Görgey egyéniségéről és politikai szerepéről
formált véleményét illetően mindenekelőtt az életem legszo-
morubb napjai c., 1861-ből való - személyes életpályán ala-
puló - írásra kellene felhívni a figyelmet, és értékesíteni
kellene Kerényi Ferencnek idevágó alapos, a probléma minden
lényeges mozzanatát megvilágító jegyzeteit /JCB 6.k. 404-07./
Jókai Görgeyeről formált képének ambivalens volta bizonyára

azzal a csalódással is összefügg, amelyet a békepárt híveinek az utóbbival kapcsolatban át kellett élniük: t.i. a békepártiaknak - amint a különböző memoárokból kitűnik - nem sikerült megnyerniük őt annak a szerepnek betöltésére, amelyet politikai elképzeléseikben neki szántak.

Bár a pogány és keresztény magyarok konfliktusa, a Kupefelkelés eseménysora csupán egészen alárendelt /a voltaképeni mondanivaló allegorikus megjelenítését célzó/ funkcióhoz jut az elbeszélésben, mégis érdemes lenne röviden utalni arra, hogy ez a téma - az 1851-es A magyar nemzet története idevágó fejezeteitől /JKK 67. k. 50-59./ egészen a késői - Bálványosvárig hányféle változatban tér vissza az író oeuvre-jében.

Irodalom. Csorba Zoltán fentebb említett füzetének. 38-39. lapjain ír a novelláról.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

128: 27. Örvénykő

30. Szentlélek - megemlítendő, hogy Jókai a Bükk-hegység azon magaslatainak nevét építi be szövegébe, amelyek tardonai rejtőzködése idején kedvelt kirándulónhelyei voltak. /Ez egyszermind további adalék a novella színnyelvének lokalizálásához./ A tengerszemű hölgy következő mondata arra is rávilágít, mi adott ösztönzést az írónak erre az eljárásra: "Az urak 'Pogányoltár'-nak, a parasztok Örvény-kőnek hívják azt a csúcsot." /JKK 55. k. 120./ Vö. még Az egy bujdosó naplója jegyzeteit is.

← Törölendő szövmagyarázat: fantasztikus. magyar nyelv és irodalom

1. 1864. 14. k. 606-67., 630., 686., 695.

Irodalom. Csorba Zoltán fentebb említett füzetének.

Vagy A, vagy a Tárgyi és nyelvi magyarázatok

121 /Szeged, 12A kis szürke ember a 99. és 102. lapokon
tesz A szöveget itt is az első kiadás alapján kell kö-
zölni. Arany és nyelvészeti munkái.

135: A keletkezéstörténeti fejezet - pontosabban az annak
tulajdonos részét kitevő idézetanyag - rövidítendő. A JCB-ben
megtalálható cikkeknek csak a leglényegesebb részeit kell i-
dézni, felhívva a figyelmet a novellával egybevágó mozzana-
tokra. Viszont röviden összegezni kell - a pontos dátumok
feltüntetésével - Bem 1849-es erdélyi hadjáratának azokat
az eseményeit, amelyekről a novellában szó esik. Utalni kell
a Szeben bevételére o. cikkekre /JCB 3.k. 120-21./ is, amely -
ugyanúgy, mint a novella - helyesléssel emlékezik meg Bem
Szebenben kibocsátott amnesztia-rendeletéről. /Vö. Szekeres
László részletes, számos adatot közlő jegyzeteit is: uo.
888. Szekeres jegyzeteinek anyaga más vonatkozásokban is
kiaknázható lenne./ és szövegtelen.

Meglepő, hogy a novella második felében kapcsolatban
Győrffy nem hivatkozik az Bélek a szabadságharcból meg-
felelő részére. Itt, a Bem apó o. fejezetben /MhM 5.k. 60-
64./ Jókai újból elbeszéli a Bemnek adományozott kormányki-
tüntetés átnyújtásának jelenetét, és azt is megemlíti, hogy
az átadással a kormány Németh ezredet bízta meg. Ennek alap-
ján a kérdéses személy kiléte pontosabban is meghatározható:
Németh Jánosról, a 12. huszárezred ezredeséről van szó, aki-
nek Erdélybe, Csányi László mellé való kiküldetésével Kos-
suthnak egy 1849. ápr. 19-i dátumu átirata /KLÖM 15.k. 54./
foglalkozik. A Bem kormánykitüntetéseiire vonatkozó hivatalos
iratokat l. KLÖM 14.k. 606-07., 630., 686., 695. és a
Szegedi Irodalom. Hacsády József Jókai műveinek lengyel alak-

Vagy itt, vagy a Farszi és nyelvészeti munkái című kötetben

Jókai /Szeged, 1961/ c. dolgozatában a 99. és 102. lapokon tesz említést a novelláról.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok.

135: 13. a philhungarok légiói - a magyarázat /898./ nem kielégítő. Konkrétan kell utalni a szabadságharcban részt vevő lengyel, osztrák, német, olasz légiókra. /Vö. Börtön virága JKK Kisregények 7.k. 217./
Törlendő szómagyarázatok: amputál, amnesztia, jovialis, dikció.

A két menyasszony

A szöveget itt is az első kötetkiadás alapján kell közölni. Jókai szerzői kiemelésével, amelyet Györffy ezuttal a Szövegváltozatok elén külön csoportosít, ily módon megmaradnak a főszövegben; MK-beli hiányukat elég összefoglalólag jelezni, a részletezés szükségtelen.

A keletkezéstörténeti fejezet idézetanyaga erőteljes rövidítésre szorul. A novella anyagával érintkező Jókai-írásokat vagy keletkezésük sorrendjében kellene bemutatni, vagy esetleg a novella menetét követve, mindig a novella megfelelő részlete mellé állítva a vele párhuzamos szöveghelyet. Az a merőben esetleges, mindennemű logikát nélkülöző sorrend, amelyben jelenleg az anyagban szerepelnek, semmiképpen sem tartható fenn. A konkordanciák sorát viszont ki kell bővíteni az 1849. febr. 22-i Charivari-cikk néhány - Damjanichnak a "rácokhoz" intézett nevezetes proklamációját idéző sorával is. /JCB 3.k. 45. Vö. a cikk jegyzetét is: 75o./

Érdemes lenne a szolnoki csata novellabeli ábrázolását összevetni az egykorú ujságtudósításokkal. Szilágyi Sándor-

nek Pest 1848 december végi kiűritéséről szóló leírását viszont szükségtelen idézni; ez nem ad semmiféle többletet az ugyanazzal a tárggyal foglalkozó Jókai-szövegekhez.

Györffy a 911-12. lapokon pontos adatok feltüntetésével hivatkozik Bánlaky /Breit/ József hadtörténeti műve-re, "Kossuth munkáit" /azaz a hatalmas akadémiai forráskiadvány: a KLÖM anyagát/ pedig ugyanitt másodkézből, a JCB 3.k. jegyzetapparátusa nyomán idézi. /Laza idézéstechnikája a kézirat számos más helyén is megfigyelhető./

Teljesen fölösleges a novella befejezése kapcsán a francia "új regény" technikájára emlékeztetni. /922/.

Az Irodalom rész első három lapja /923-25./ ugyasólván mindenestül fölösleges és mellőzendő. Nincs semmi szükség a JKK 68. k. jegyzetapparátusa egy helyével való szörszálhasogató polémiára /933-34./ sem.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

150: 20. kilencedik zászlóalj - magyarázandó /-kassai zászlóalj/. Utalni kellene A vörössipkás c. novellára is.

152: 17. szegedi zászlóalj - magyarázandó /-harmadik zászlóalj/

153: 16. Inczédi zászlóalj - a magyarázat /948./ téves. A szövegből világosan kitűnik, hogy nem az 52. gyalogezredről, hanem a 11. zászlóaljról van szó. Ennek parancsnoka Inczedy Sámuel /1811-1893/ volt. /KLÖM 14.k. 950.; JCB 3.k. 1025./ Utána kellene nézni a szövegben említett, "Görgey első visszavonulásához" kapcsolódó fegyverténynek is.

21. ancienne garde - a magyarázat /948./ téves; ténylegesen a napoleoni hadsereg egyik elitalakulatáról, a

császári gárdáról van szó.

24. Varro - itt Jókai névtévesztésével van dolgunk; nem az író M.T. Varróról, hanem Quintilius Varus hadvezérről van szó, akinek i.sz. 9-ben Teutoburgnál a germánoktól elszenvedett megsemmisítő vereségét Tacitus is több ízben említi az Annalesben.

Törlendő szómagyarázatok: stratégia, taktika, regula, mars, dikció, proklamáció, frázis.

Az elesett neje

A szöveget itt is az első kiadás alapján kell közölni. A hősnő nevét véleményem szerint az ott található és a korhangulatot jobban érzékeltető Hermine formában kellene írni.

A keletkezéstörténet egyes részletei /mindenekelőtt a magából a novellából való hosszú idézetek/ rövidíthetők lennének. A budméri csatával és kiváltképp Görgey 1849 január végi hadmenetével kapcsolatban viszont az egykoru újságátudósítások közléseit is be kellene vonni a vizsgálatba. Arra is rá kellene mutatni, hogy Görgey hadmenetéről és a földalatti alaguton való áthatolásáról Jókai későbbi munkái közül nem ki zárólag A magyar nemzet történetében van szó /amint ezt Győrfynek a 964-65. lapokon olvasható közlése nyomán vélhetnénk/; az író Enyim, tied, övé /JKK 29. k. 135-37./ és Börtön virága /JKK Kisregények 7.k. 57./ c. műveiben is kitér ezekre az eseményekre. /Vö. még Szekeres László jegyzetét A köszívű ember fiai kritikai kiadásában: JKK 28.k. 384./

Megjegyzendő, hogy a novella végkifejlete /t.i. hogy Görgey az ácsi csatában megüli az öt megsebesítő császári

őrnagyot/ egy olyan mozzanatra épül, amely történetileg ugyan nem hiteles, de megvan az előzménye az író 1849-es publicisztikájában. Bizonyára egykoru híresztelésnek adott hitelt Jókai, amikor a p. EL 1849. júl. 6-i számában többek között ezt írta a júl. 2-án Szőny alatt lefolyt csatáról: "Görgei maga személyesen vezette az eldöntő rohamot... Az Utközet hevében egy kardcsapás könnyű sebet ejtett fején, de a vezér bosszút állt érte, mert ellenfele halva rogyott le lováról." /JCB 3.k. 442-43./ A következő, júl. 7-i számban ismét visszatér a "szőnyi csata" néven említett Utközetre. Itt ezt olvashatjuk:

"Görgei a Ferdinánd-huszárokat vezette rohamra.

Szembe vele jöttek a vasasok.

Az összecsapásnál Görgei arcát megvágta az ellenséges őrnagy, de a másik percben ő hullott le lováról." /Uo. 448./

Ami magának az elbeszélés hősnőjének alakját illeti, véleményem szerint az sem mindenestül az írói fantázia szüleménye. A kölcsönös kémtévékenység /s ezen belül kettős ügynökök színre lépése/ minden háború szükségszerű velejárója. A magyar szabadságharc történetéből sem hiányzott ez az - eddig aránylag kevés figyelemre méltatott - összetevő. A forradalom szolgálatában álló női hírszerzők sorában a legérdekesebb figura a "Racidula" néven is emlegetett állítólagos Beck Vilma bárónő, akinek személye azonban nem annyira a szabadságharccal, mint inkább a Kossuth-emigráció történetével foglalkozó munkákban kerül ismételtten szóba. Beck bárónő /akinek személyazonossága, valódi neve mindmáig tisztázatlan/ ugyanis a bukás után Angliába menekült, és itt adta ki - előbb angol, majd német nyelven - szabadságharc alatti élményeiről és tevékenységéről beszámoló memoárjait.

/Personal Adventures during the late War of Independence in Hungary. 1-2. k. London, 1850; Memoiren einer Dame, 1-2.k. London, 1854./ A könyv sikert aratott és egyszersmind egy nagy feltűnést keltett - nem csupán a magyar emigráció köreit megmozgató - affér kiváltójává vált. A német kiadás ugyanis élesen támadó hangnemben írt a szintén Londonban élő Pulszky Ferencről. Pulszky pert indított a szerző ellen; a per azonban nem jutott el az ítéletig, mert a vádlott 1851 augusztusában, az első tárgyaláson, közvetlenül kihallgatása előtt, szívizélművésben elhunyt. Az ügy ezután még erősebb hullámokat vert, cikkek és röpiratok egész sora foglalkozott vele, sőt még az angol parlamentben is szóba került. Beck bárónó védelmezői gyilkossággal vádolták Pulszkyt, ez utóbbi barátai viszont kétségbe vonták a memoár adatainak hitelét, és azt állították, hogy "Racidula" valójában nem is a magyar kormány, hanem Ausztria javára folytatott kémtevékenységet. Ez viszont a bécsi kormányzatot is megszólalásra késztette. Schwarzenberg a magyar kormányzatszervek lefoglalt iratanyagából kikeresztette és publikálás céljából Londonba küldette azokat a nyugtákat, melyek Racidulának a forradalmi kormányzat megbízásából teljesített kémtevékenységeit igazolják. Kihallgatták magát Kossuthot is, aki elismerte, hogy Racidula a magyar kormány számára végzett kémtevékenységet, /Minderről bővebben l. Jánossy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851-1852. Bp. 1940-1948. 1.k. 80-83. a teljes irodalom felsorolásával; V. Waldapfel Eszter: A független magyar külpolitika 1848-1849. Bp. 1962. 79-81.; Thomas Kabdebó: Diplomat in Exile. Francis Pulszky's Political Activities in England, 1849-1860. New York, 1979. 48-56. Kossuth

válaszeit a Racidula-ügyben hozzá intézett kérdésekre 1.
Jánossy i.m. 2.k. 1025-30./

Az elmondottakból - úgy vélem - kellőképpen kiviláglik,
hogy az állítólagos Beck bárónó memoárjai /ha nem is kell
minden szavukat közpénznek venni/ megérdemlik a Jókai novel-
lájának háttérét nyomozó kutató figyelmét. /Nagyobb közkönyv-
tárainkban mind az angol, mind a német kiadás megtalálható.
A könyv magyar fordítása: Beck Vilma: Egy hölgy emlékiratai
az 1848-49-iki magyar szabadságharcból. Miskolc, 1901. Ez
nem forrult meg a kezemben, és nem ismerem azokat a róla
szóló, a Vasárnapi Ujság és a Pesti Hírlap 1901-1 év-
folyamában megjelent újságcikkeket sem, amelyekre V. Wald-
apfel Eszter id. művének 80. lapján pontos adatok közlése
nélkül - utal./ Ezuttal csak a német kiadás sietős tempója,
felületes átalpozására volt módom, de néhány érdekes mozza-
nat ^{ny} is szemembe tűnt. A szerző elmondja, hogy férjét, aki
mérnökkari őrnagy volt, a császáriak oldalán harcoló hervát
tüzérek ölték meg az 1848 októberi bécsi forradalomban. Ezu-
tán ajánlotta fel szolgálatait a magyar kormánynak. Továbbra
is gyakran megfordult Bécsben /állítólag ő juttatta el - pa-
rasztasszónynak öltözve - a címzetthez Kossuthnak Stiles bé-
csi amerikai követhoz irt levelét/, mind Görgeyvel - akinek
táborában többször hosszú ideig tartózkodott -, mind Kossuth-
tal rendszeres személyes kapcsolatban állt, a szabadságharc
utolsó heteit pedig Komárom várában töltötte, hogy azután
az erőd kapitulációja után Hamburg utba ejtésével jusszon el
a magyar emigráció központjába, Londonba. A fentieknek a no-
vella bizonyos cselekménymozzanataival való egybeesése tul-
ságosan eszembejövő ahhoz, hogysem pusztán a véletlen művé-
nek lehetne betudni. Jókai a novella írásakor természetesen

A keletkezéstörténeti fejáratba beiktatott, a JKK kúte-
nem ismerhette Beck bárónó memoárjait, még kevésbé tudhatott
az 1851/52-i sajtópolémia kapcsán nyilvánosságra került té-
nyekről, mégis lehettek bizonyos - vélhetően pontatlan és
hézagos - értesülései "Racidula" hirszerzői tevékenységéről.
A hirszerzés irányítása, az ezzel kapcsolatos költségek ki-
utalása az OMB hatáskörébe tartozott. /A KLÖM anyagában meg-
található Csányi Lászlónak egy Kossuthhoz intézett jelenté-
se, amelyben szó esik Raciduláról, noha a név itt - kétség-
kívül hibás olvasat folytán - "Renidula" formában szerepel.
KLÖM 13. k. 891./ Jókainak Nyáry Pál vagy valamely másik po-
litikus ismerőse beszélhetett a bátor és sikeres kémnőről,
ő pedig a hallottakat a romantikus irodalom stereotípiái-
hoz tartozó szerelmi és bosszumotívumokkal kombinálva alakí-
totta ki novellájának cselekményét.

Az Irodalom részről a novellával nem foglalkozó szerzők
említése, valamint a JKK 68. k. jegyzeteivel folytatott szűk-
ségtelen polémia elhagyandó. Viszont valahol ki kellene tér-
ni Hankiss János már korábban említett, az ItK 1975-ös év-
folyamában közölt dolgozatára, amelyben - egy, motívumait
átvevő német irodalmi mű kapcsán - erről a novelláról is szó
van.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok 7.k. 71./ 162: 7. A lengyel csatadal előfordul A mi lengyelünkben
/JKK 66. k. 11./ is.

Törleendő szómagyarázatok: gnóm, szarkasztikus, fanatikus,
maszkírozott.

Komárom

A szöveget itt is az első kötetkiadás alapján kell kö-
szölni.

A keletkezéstörténeti fejezetbe beiktatott, a JKK köte-
teiben könnyen hozzáférhető párhuzamos szövegrészeket rövi-
díteni lehetne. Említendő lenne a Jellemvonások a magyar hadi
életből c. cikk negyedik része /JCB 3.k. 497./ is. Ez Gúrge-
ynek tulajdonítja azt az energikus fellépést, melyet egy
két nappal későbbi EL-cikk, majd pedig a novella - szinte
szó szerint egyező megfogalmazásban - Guyon személyéhez kap-
csolva ábrázol. Utalni kellene arra az áttekintésre, amelyet
a részben vagy egészben komáromi témájú Jókai-művekről Tég-
lász Tivadar ad A mi lengyelünk kritikai kiadásában /JKK 66.k.
62-64./ Feltétlenül össze kellene vetni a novellával azt a
cikksorozatot, melyet a Jókai által szerkesztett PH 1849.
máj. 22-i, 23-i, 24-i és 25-i számaiban az író bátyjának,
Jókay Károlynak tollából közölt Komáromnak egy évi története
címmel. /Szekeres László hívja fel a figyelmet arra, hogy
a PH-nak ezek a példányai Jókai hagyatékából kerültek a Pe-
tőfi Irodalmi Múzeumba. A tengerszemű hölgy JKK 55.k. 322./
Jókai bátyjához intézett levelében a legnagyobb elismeréssel
nyilatkozott a cikksorozatról: "...a cikk, mint előre lát-
tam, nagy tetszésre talált. Az a tiszta felfogás, helyes ité-
let, a historiai tények logical rendje a cikket tárgya ér-
dekességétől abstrahálva is kitűnővé tették a többi minden-
napl termények közül." /JKK Levelezés ^{1.} 7.k.71./ Igen való-
színű, hogy ez a cikksorozat, amelyet most nem tudtam elol-
vasni, mind a novellának, mind az Emléksorok komáromi vonat-
kozású részleteinek egyik legfontosabb forrása volt. Talán
a novellát betetőző epizód: a bástyán, ellenséges ágyudörgés
közepette rendezett díszbád is erre vezethető vissza. /Ezt
a mozzanatot egyébként Szilágyi Sándor A magyar forradalom
évkönyve 1849. évi kötetében is megemlíti, mint a novella

férfiai 1848/49-ből c. könyvének Guyonról szóló fejezete is megemlíti a 127. lapon./ A novellabeli ábrázolás történelmi hitelének ellenőrzése céljából emellett egy későbbi keletű munkát: Szinnyi József Komárom 1848-49-ben /Bp.1887/ c. könyvét is hasznosítani lehetne.

194: Kérdés, volt-e életbeli modellje a novellában szatirikus módon jellemzett képviselői mandátummal rendelkező táblabíró-őrnagynak. Ha igen, még leginkább Thaly Zsigmond /1814-1886/ személyére gondolhatnánk. Ő a mérnöki pályát cserélte fel 1848 őszén a katonáskodással, nemzetőrszázadosként, majd tábornoki őrnagyként szolgált Komáromban, ahol 1849 februárjában országgyűlési képviselővé is megválasztották. A gyáva-ság vádja aligha lenne rábizonyítható, hiszen több ütközetben vett részt, később pedig a végsőkig ellenezte Komárom várának a császáriak előtti kapitulációját. Megjegyzendő viszont, hogy Thaly politikailag a radikális balszárnnyal rokonszenvesedett. Személye ezért ellenszenves volt a békepártiak előtt, akik képviselői mandátumának elismerését is megakadályozták.

Irodalom. Szekeres László utal rá A tengerszemű hölgy jegyzeteiben /JKK 55.k. 449./, hogy Márkus László Guyon Richárd /Bp.1955/ c. könyvének 97. lapján szó van a novelláról.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1-6A Komárom helyrajzával kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat az idevágó JKK-kötetek jegyzeteire támaszkodva kell a magyarázat anyagába beilleszteni.

186: 31. A Duna közepén kis sziget feküdt - Szénássy Zoltán

Jókai nyomában /Bratislava, 1982/ c. könyvében egész

fejezetet /34-38./ szentel annak bemutatására, hányszor

- tér vissza a Duna-sziget ábrázolása Jókai oeuvre-jében.
- 187: 13. hetven év előtt a földrengés - az 1763-i komáromi földrengést Jókai Az elátkozott családban ábrázolta. Itt feltehetőleg az 1783. ápr. 22-i földrengésre utal.
- 189: 12. monostori telepek - 1. A mi lengyelünk JKK 66.k. 541.
- 194: 5. Bakonyi - B. Imre császári altábornagy

nádor-vonal - 1. Az arany ember JKK 24.k. 435-36.

Torlendő szómagyarázatok: filigrán, planéta, illojális, dikcióz, deputáció, diskurzus, intermezzo, bravur, nimbusz.

A Bárdy család

A szöveget itt is az első kötetkiadás alapján kell közölni.

A történelmi háttér és az elbeszélés valóságalapját megvilágító keletkezéstörténeti fejezet a kézirat legsikerültebb részei közé tartozik. Az ittenihez hasonló világos, logikus elrendezést /amelyen belül az átfogóbb összefüggések ismertetéséhez szervesen kapcsolódik a novellában feldolgozott események bemutatása/ kellene Györfyfyneké² másutt is kialakítania. Bizonyos kiegészítésekre azonban ez a fejezet is rászorul. Ugy vélem, a filológia illemszabályai megkívánják, hogy Tolnai Vilmosnak a novella fő forrását elsőként meghatározó cikkére már itt, a keletkezéstörténeti fejezet megfelelő helyén és ne csupán később, az Irodalom részben történjék /még hozzá indokolatlanul polémikus hangnemű/ utalás. /Mellesleg jegyzem meg, hogy a Bárdyak tragédiájáról a KE lapjain már a kifejezetten róluk szóló publikáció megjelenése előtt is szó esik. Szilágyi Sándor Egy guerillavezér c. írásában, a 108. lapon emlékezik meg röviden - nevek említése nélkül - az esetről./

Rá kellene mutatni arra, hogy a novella igen pregnáns módon tükrözi Jókai ekkori - de később is mindvégig fenntartott - világnézeti álláspontját. Már Csukás István felismerte, hogy a román tribun és ifjú Bárdy vitájában Numa által megfogalmazott vélemény "a szabadság és nemzetiség alternatívájáról teljesen megegyezik azzal az állásponttal, amelyet Jókai 1849 tavaszán a magyar baloldalt bírálva Politikai horoszkop c. cikkében kifejtett." /Csukás István: Jókai és a nemzetiségek, Szeged, 1973. 17./ A szóban forgó cikkben többek között ezt olvashatjuk: "Ti azt mondjátok: hogy a respublica eszméjéért megosztjátok a népfajokkal Magyarországot, földét, nevét, erejét; megtagadjátok, hogy magyarok vagytok, kerestek helyet: hol nem lakik magyar; de lakik a szabadság. Mi azt mondjuk, hogy inkább leszünk a börtönben, inkább a sirban, de Magyarországon, mint a szabadság levegőjében, de idegen földön." /JCB 3.k. 180./ A novellában Bárdy Imrének t. arra a kijelentésére, hogy "Mi nem a nemzetiségért fogtunk fegyvert, hanem a világszabadságért", Numa így reagál: "Azt rosszul tevétek. Nekem mindegy, akárki legyen felettem, csak igazságos legyen hozzám s népemet emelje fel; míg te megosztanád néped nagyságát, hatalmát, befolyását, előnyeit, csak hogy uratlan hazában élhess." Jókai tehát itt a románság képviselőjét lépteti fel az általa helyeselt, a nemzeti szempont feltétlen elsőbbségét hirdető felfogás szószólójaként. Magyar vitapartnerét pedig mint egy általa erkölcsileg ugyan respektált, de politikailag elutasított magatartásforma megtestesítőjét mutatja be, mint annak a republikánus irányzatnak hívét, amelyről az Emléksorokban azt írja, hogy az "földön... hazáját elveiért" /279/, végcélja "a még csak ab-

rándokban született világsszabadság volt, és "kész lett volna nemzetiségi koncessziókban önnemzetiségét semmivé tenni", csak hogy a királyság nevét letörölhesse róla." /311./ A novella célzata tehát a nemzetközponthu, békepárti politika igazolása. Ennek az - egysszersmind realizmust és mérsékletet hirdető s a magyar hegemonia igényével még összeegyeztethető nemzetiségi kívánalmakat is méltányló - ideológiának legkevésbé sem mond ellent, sőt teljes összhangban áll vele az a körülmény, hogy Jókai az igen rokonszenvesnek ábrázolt román tribun jellemzésén és cselekménybeli szerepén keresztül a kölcsönös megértés és kiengesztelődés szükségességét is érzékelteti. /Tudjuk: a Hadarász és Hatvani c. cikkben, majd A gyémántos miniszterben is elítélte a nemzetiségek öncélú provokálását./ Egyébként a magyar-román megbékélés igénye ekkoriban - éppen az átélt kataklizmából leszűrt tanulságként - a magyar közvélemény számottevő részében visszhangra talált. Jól példázza ezt Gyulai Pálnak a következő évben, 1851 nyarán keletkezett és a PM-ban Néhány nap Erdélyben és Erdélyi benvonások címmel közreadott uti beszámolója. Itt - Jókaihoz hasonlóan - rámutat a román mozgalmak szociális /a romániség súlyos életfeltételeivel és elmaradottságával összefüggő/ indítékaira, majd leszögezi: "A román századok óta együtt szenved, együtt örül a magyarral, s nem egy román név ragyog a magyar történet lapjain. Külön-külön kevésre mehetünk, együtt sokra. A magyar nemzet nem a volt arisztokrácia, s a román nemzet nem azon vérszomjas csoportokból áll, mely fegyverteleneket öldökölt s mi több, kegyetlenül kintzott. Ezt jó lesz el nem felednünk, és minden nap megemlékeznünk arra, hogy a gyűlölet és egyenetlenkedés mily következményeket hozott elő. Ki a közelmúltból nem okult. az sohasem fog oku-

ni, de maradékai átkozni fogják, ki a békülésre nyújtott jobbot el nem fogadja, éles tört tart kezében, mely a háza szívét vérzi." /Gyulai Pál: Bírálatok, cikkek, tanulmányok. Bp. 1961. 464./

Fontos /és a keletkezéstörténeti fejezetben is érintendő/ szempontra mutat rá 1954-es tanulmányában Sötér István, amikor Bárdy Imrének és apjának vitájában azoknak a konfliktusoknak előképét ismeri fel, amelyekben későbbi Jókai-regényhősök: Baradlayak és Jenőyek kerülnek szembe családjukkal. Beállítása azonban nem mentes némi egyoldalúságtól. A Bárdy-család írója ugyanis az említett világnézeti okokból kifolyólag "apák és fiuk" - bizonyos távolytartással megjelölt - ellentétében korántsem áll egyértelműen az utóbbiak pártján, míg a későbbi regények az ifju - de már nem a világszabadságért, hanem a magyar nemzeti felemelkedésért küzdő - liberálisokat csakugyan mint egy magasabbrendű és a történelmi fejlődés irányával egybeeső tendencia képviselőit állítják szembe a konzervatív elvekhez ragaszkodó idősebbekkel.

Meglepő, hogy Györfy nem követi nyomon a téma további felbukkanásait Jókai oeuvre-jében. Az író More patrio c., 1858-i erdélyi utjáról beszámoló cikkében utal a Bárdy-család tragédiájára, az úgy román főszereplőjének: "a v...i dászkalnak" baleset okozta váratlan halálára /JCB 5.k. 147-49./ és az itt elmondottakat később az Egy az Istenben /JKK 7o. k. 25o./ is megismétli. Az Emlékek a szabadságharcról szövege is tartalmaz egy mondatnyi célzást /HhM 5.k. 5o./ az esetre. /Vö. még Téglás Tivadar összefoglalását Jókai románság-képének alakulásáról: Szegény gazdagok JKK 12. k. 445-47./

Irodalom. Ugy vélem, Hankiss János már többször emli-

tett ItK-beli tanulmányát ki kellene emelni ennek a fejezetnek az anyagából, és különálló /esetleg a keletkezéstörténet végére illesztett/ hatástörténeti részben kellene tárgyalni. Sőtér István különböző tanulmányainak a novellával kapcsolatos megállapításait külön kell választani, és mindegyiket a /pontosan feltüntetendő/ első megjelenés időpontjának megfelelő sorrendi helyre kell beilleszteni. Csukás István fentebb idézett fontos észrevételeit szintén be kell iktatni az anyagba.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

215: 32. Diarbanus - megemlítendő, hogy ez a nyilvánvalóan fiktív személynév hasonló összefüggésben fordul elő az Erdély aranykora c. regényben /JKK 4.k. 213./ is, az Egy az Istenben szereplő Vajdár Benjámín pedig a Diurbanu nevet veszi fel.

243: 29. pazsura - a magyarázat /lo77./ téves, nem címer, hanem császári menlevél a román felkelők részére /részletes magyarázatot ad: Egy az Isten JKK 7o.k. 471./

Törölendő szómagyarázatok: herkulesi, messiás.

Szenttamási György

Ez az elbeszélés, amelyet Jókai három különböző időpontban, háromféle változatban adott közre /közülük az elsőnek teljes, a harmadiknak csonka kézírata is rendelkezésre áll/, egészen különleges filológiai problémákat vet fel. Az a módszer, amelyet Győrfy e három forma bemutatására választott, véleményem szerint nem alkalmas arra, hogy tiszta képet adjon a közöttük fennálló kapcsolatról, inkább elhomályosítja a valóságos tényállást. Ennek valamennyi mozzanata

nyilván nem tisztázható teljes pontossággal, mégis remélem,

nyilván nem tisztázható teljes pontossággal, mégis remélem, hogy alábbi észrevételeim /ha akad is bennük hipotetikus elem/ néhány csakugyan releváns összefüggésre világítanak rá.

A Szenttamási György címet viselő első változatot Györfy - igen helyesen - a ME 1850. júl. 6-i számában megjelent szöveg alapján közli. Kétségtelenül ez ugyanis ennek a változatnak az írótól jóváhagyott autentikus formája. A fennmaradt K teljes szövegét azonban nem kell a Szövegváltozatok részben közölni, hanem ugyanazt a gyakorlatot kell követni, amelyet más JKK-kötetek gondozói a rendelkezésükre álló /s jellegüket, a nyomtatott formához való viszonyukat tekintve a Szenttamási Györgyétől semmiben sem különböző/ kéziratok esetében alkalmaztak, s amellyel az Előlektorok vonatkozásában Györfy maga is élt: t.i. a főszöveghez viszonyítva, sorról sorra haladva kell feltüntetni az írói műhelymunkára valló apróbb törléseket, beszúráásokat, javításokat és és a nyomtatott szöveghez képest fennálló esetleges egyéb eltéréseket. Ez az eljárás megkönnyíti a tüzetes összehasonlítást, és így - helykimélő volta mellett - sokkal kedvezőbb lehetőséget nyújt Jókai alkotó módszerének tanulmányozására, mint a K teljes egészében való reprodukálása. Nincs szükség azoknak az eltéréseknek regisztrálására, amelyek a helyesírási modernizálás következtében állnak fenn a főszöveg és a ME-beli közlés között. Teljes részletességgel számba kell viszont venni és a Szövegváltozatok átdolgozott formájába be kell illeszteni mindazokat az eltéréseket, amelyek a ME 1850. aug. 29-i számában megjelent - cenzurális beavatkozás folytán megcsontított, de azért ugyanennek az alapformának a variánsát képviselő - formától különböztetik meg a főszöveget. Györfy beírta azszal, hogy az 1198-99. lapokon lekötölje

Szilágyi Sándor visszaemlékezéseinek idevágó részét, amely a hatóságok által törlésre ítélt szövegrészek felsorolását is tartalmazza. Efféle másodkézből vett adatoknak egy kritikai szövegkiadásban való szerepeltetése azonban merőben szokatlan, a filológia általánosan elfogadott játékszabályaival összeegyeztethetetlen eljárás. /Éppenséggel nem bizonyos, hogy a MIF eltérései kizárólag a Szilágyitól említett szöveghelyekre korlátozódnak./ A bibliográfiai részben itt csak a K, a ME, MIF és MIA-beli közlések /valamint a feltehetőleg a ME szövegén alapuló német fordítás/ adatait kell feltüntetni. /Mellesleg jegyzem meg, hogy a K leírására, alaki sajátosságainak rövid ismertetésére nem a Szövegváltozatok élén, hanem - a JKK általános gyakorlatával összhangban - a bibliográfiai részben kell sort keríteni. Természetesen a Szövegváltozatok bevezetésében szintén lehet foglalkozni a K-val, amennyiben a sajtó alá rendezőnek az írói alkotó módszerre nézve abból levonható tanulságokat vagy pl. Jókai helyesírását illetően van valamilyen általános jellegű mondanivalója./

Az elbeszélésnek csak a ME-beli első változata származik bizonyíthatóan az 1850-es évből, ezért a főszövegben csak ez kaphat helyet. A Függelék két önálló darabjaként helyezendő el az anyagban A vérontás anyaga címet viselő, latin-amerikai környezetbe helyezett változat, valamint az a szöveg, amely - ismét Szenttamási György címmel - az Igazmondó 1876-1 évfolyamában látott napvilágot. A vérontás anyaga alapszövegének az első közlést: a Virradóra c. novellagyűjteményben megjelent szöveget kell tekinteni, variánsokként az NK eltéréseit kell feldolgozni. A bibliográfiai résznek itt a Virradóra-beli közléssel kell kezdődnie, ehhez csatlakozzanak

az itteni formán alapuló további leírások. A Függelék a

darabjához kapcsolódó keletkezéstörténeti fejezetet igen kurzára lehetne fogni; mindössze az átdolgozás indítékairól és technikájáról kellene röviden szólni, és kísérletet kellene tenni az új változat valószínű keletkezési dátumának meghatározására. /Erről l. alább./ Az Irodalom rész teljes anyagát viszont ide kellene csoportosítani, minthogy az elbeszéléssel foglalkozó szerzők vagy kizárólag erre a változatra alapozták állításaikat, vagy pedig ezt vetik össze az eredeti formával. A Tárgyi és nyelvi magyarázatok részben itt csak a sajátosan dél-amerikai vonatkozásokat kellene értelmezni, helyesbítve Jókai esetleges tévedéseit.

A harmadik változat alapszövegűl az Igazmondó-beli közlést kell elfogadni. A fennmaradt kéziratrésszel összefüggő reprodukálására itt sincs szükség; variánsait a fentebb tárgyalt módon kell bemutatni. A szöveg ama hányadánál, amelynek kézírata már nem áll rendelkezésre, variánsok~~kk~~^{ént} legföljebb az Igazmondó nyilvánvaló, korrekcióra szoruló sajtóhibái jöhetnek számításba. A bibliográfiai résznek itt az Igazmondó-beli folytatások részletesezésére kell korlátozódnia. A rövid keletkezéstörténeti fejezetben elmondandókról a továbbiakban lesz szó.

Az Irodalom és a Tárgyi és nyelvi magyarázatok ezuttal teljesen elmaradnának.

A latin-amerikai millióbe transzponált változat keletkezési idejét Györffy - a kötetbeli publikáció /ezen a helyen egyébként tévesen megadott, 1868 helyett 1863-ra tett/ dátumából következtetve - az 1860-as évekre teszi./1201./ A magam részéről ezt teljességgel valószínűtlennek tartom. Maga Jókai A szökevényhez írt 1894-es jegyzetében, amelyet a meg-

felelő helyen Győrffy is idéz, kifejezetten az Ünkenyuralom legsötétebb periódusához: az 1850-es évek elejéhez köti ennek a technikának az alkalmazását. Az 1860-as évekre a viszonyok már számottevően módosultak: 1861-ben már lehetőség nyílt a Csataképek új kiadására, s Jókai most már /az Ústökös 1861-i évfolyamában közölt cikkeiben, majd a Politikai divatokban/ álcázás nélkül írt a forradalmi időszak eseményeiről. A kiegyezés után pedig már semmi szükség nem volt az efféle taktikázásra. Az 1848 Magyarországról spanyol környezetbe áthelyezett elbeszélés: A szökevény esete annyira analógnak látszik a jelen novella két változata közötti viszonytal, hogy már emiatt is arra kell gyanakodnunk, hogy mindkét szöveg átírására nagyjából ugyanabban az időben kerülhetett sor. A szökevény a Jókai ~~szökevénye~~ /és nagyrészt az ő írásait tartalmazó/ Országos Nagy Naptár 1853-ra szóló kötetében jelent meg első ízben. Jókai a következő évben is adott ki ilyen naptárt, s 1852/53-ban egy másik hasonló kiadványba: Müller Gyula Nagy Naptárába is dolgozott. Nem jogosulatlan a feltevés: ugyanerre a célra, valamely naptárban való közlésre szánta novellánk átalakított formáját is, utóbb azonban /akár mert elegendő más kézírata volt, akár mert maga is érezte az átdolgozás problematikus voltát/ letett szándékáról. Azt sem tartom teljesen elképzelhetetlennek, hogy még a dél-amerikai környezetbe helyezett forma megjelentetését is hatósági tilalom akadályozta meg.

Az utóbbi változat elkészítésénél az író nem a ME-beli alapformát, hanem a MIF-beli második közlés szövegét tartotta szem előtt. /A K ekkor már nyilván Kazinczy Gábor tulajdonában volt, és talán az elkobzott ME-számból sem

allt példány Jókai rennelkezésére./ Nem csupán a cím /A vér-
ontás anyala/ azonossága tanuskodik erről, hanem sokkal
inkább az a körülmény, hogy a MIF-ből törölt részletek egyi-
kének sincs nyoma az átdolgozott változatban. A MIF varián-
sainak /fentebbi javaslatom értelmében elvégzendő/ tüzetes
szövegkritikai feldolgozása bizonyára világossá tenné ezt.

Az 1860-as évek közepén Jókai szépirói termése erősen
megcsappant; a kiegyezést megelőző évek felforrósodó politi-
kai légkörében a szerkesztői és közéleti tevékenység egyre
több idejét és energiáját vonta el az írói munkától. 1866-
ban és 1867-ben regénye egyáltalán nem jelent meg, novellát
is csak igen keveset publikált. Innen érthető, hogy az 1868-
as dátumu Virradóra c. novellagyűjtemény, amelynek közre-
adására kétségkívül anyagi okok késztették, rendkívül hete-
rogén jellegű irásokból állt össze. Gyulai Pál a könyvről
szóló lesujtó bírálatában nem jogosulatlan iróniával így jel-
lezte Jókai eljárását: "Ugy látszik, kiadójával négy kö-
tet beszély és genreképre alkudott, de hirtelenében nem tud-
ván a kívánt köteteket összeszerkesztetni, fogta magát, elő-
vette a 'Hon'-t, innen kivágott egy hírlapi cikket, amonnan
egy irodalomtörténeti csevegést, aztán hozzá tette Jósika
Miklós relett mondott emlékbeszédét s kész volt a négy kötet
beszély és genrekép." /Gyulai Pál: Bírálatok. Bp. 1912.
73-74./ Nyilván az anyagiánny késztette rá, hogy az 1848-
ból való Hol leszünk két év múlva c. humoreszk és A fránya
hadnagy mellett az 1850-es elbeszélésének átdolgozása révén
létrejött, mindaddig kiadatlan A vérontás anyagát is beil-
lessze a gyűjteménybe. Hogy miért nem az eredeti, hazai kör-
nyezetben játszódó formát adta közre, annak legvalószínűbb

magyarázata az, hogy az /alig néhány példányban fennmaradt/
elkobzott ME-szám továbbra sem állt rendelkezésére. Gondol-
hatunk azonban arra is, hogy az adott helyzetben nem érezte
tanácsosnak a régi sebek feltépését, az éppen ez idő tájt
különösen heves vitákat kiváltó nemzetiségi ellentétek meg-
bolygatását. ^{magyarázat lehet talán annak vizsgálata, vajon az}
A kéziratszűke lehetett az 1876-os Igazmondó-heli, a no-
vella eredeti formáját rekonstruáló közlés indítéka is.
1876-ban Jókainak négy, saját szerkesztésében és kiadásában
megjelenő lapot /A Hon, Üstökös, Életképek, Igazmondó/ kel-
lett kézirattal ellátnia, ez a feladat pedig még az ő kivé-
teles munkavirását is meghaladta. Lapjainak anyagi sikerében
az író, aki ekkoriban súlyos pénzügyi gondokkal küzdött
és nem tudott kiszabadulni a politikai elvbarátai kedvéért
vállalt váltóadósságok szorításából, elsőrendűen érdekelve
volt - márpedig a lapok kelendőssége főként a bennük olvas-
ható Jókai-írások minél nagyobb számán múlt. /Jókai ekkori
életkörülményeiről, pénzzavarairól l. Szekeres László meg-
állapításait: Égy az Isten JKK 69.k. 290-92./ Ilyen körülmé-
nyek között határozhatta el, hogy az Igazmondó olvasóinak
folytatásos Jókai-elbeszélésre való igényét - új mű hiányá-
ban - az újraírt Szenttamási György közléssel elégíti ki.
/A nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos, imént érintett megfon-
tolások az ekkori, az 1875-ös fuzió következtében konszoli-
dálódott belpolitikai helyzetben a korábbinál kisebb súllyal
estek latba./ Igen valószínű, hogy még 1876. aug. 3-án meg-
kezdett erdélyi utazása előtt /sőt talán még a juliusi bala-
tonfüredi nyaralást megelőzően/ a teljes kéziratot átadta
az Igazmondó szerkesztőségének. Hogy az újraírás során az
fennmaradó PH-alkotások nem állt közéleti összefüggésben a novel-

1868-as gyűjteményben publikált nyomtatott formát tartotta-e szem előtt /a magam részéről ezt tartom valószínűnek/, vagy pedig az 1850-es évek elejéről való kéziratot vette alapul /könnyen meglehet, hogy ez már a Virradóra nyomdai munkálata közben elkallódott/, aligha dönthető el teljes határozottsággal. /Nyomravezető lehet talán annak vizsgálata, vajon az kézirat bizonyos alaki sajátosságok tekintetében az 1850-es évek elejéről való Jókai-kéziratokhoz, vagy pedig az 1860-as évek végének - e vonatkozásokban kétségtől kifarrottabb és egységesebb - nyomdai gyakorlatához áll-e közelebb./ Az azonban bizonyosra vehető, hogy az elbeszélés 1850-es eredeti szövege ekkor sem fordult meg kezében.

A keletkezéstörténeti fejezet itt is - akárcsak A Bárdy család jegyzetapparátusának megfelelő része - igen sikerült munka. Gyórfy ezuttal /nála kivétel számba menő módon/ mind az egykorú lapok közelményeit, mind az újabb történelmi szakirodalmat bevonta vizsgálódási körébe. Észrevételeim és kiegészítéseim csupán részletkérdésekre vonatkoznak. A keletkezéstörténetbe kell beilleszteni Szilágyi Sándornak a ME-beli szövegencenzurázásról szóló visszaemlékezéseit, amelyek jelenleg a Szövegváltozatok részben /1197-1201./ olvashatók. Az 1848. júliusi első szenttamási ütközetéről szóló hivatalos jelentést nem másodkézből, Szilágyi Sándor munkájából, hanem a korabeli sajtó lapjairól kellene idézni. /1837-39./ A forrás és dátum megjelölése nélkül idézett "képviselőházi Pécset-filippikára" /azaz az aug. 19-én mondott beszédre/ való hivatkozást /1090./ Pap Dénes A Magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban /Pest, 1866/ c. kiadványa alapján kell pontosítani. Az 1891-92. lapokon másodkézből idézett, Mészáros Lászárral foglalkozó PH-cikk nem áll közelebbi összefüggésben a novel-

lában ábrázolt eseményekkel, ezért elhagyható. Fölőseleg az 1094. lapon olvasható, szintén másodkézből származó Olcsváry Ödön-idézet is, amely nem "életszerű adatot", hanem csupán az addig mondottakat új elemmel nem gyarapító általánosságot tartalmaz. Bunkós Károlyról /1096./ meg lehetne említeni, hogy Petőfi barátja és választási kortese volt, s idézett, az ~~ÉK~~-ban közölt beszámolójának címzettje is Petőfi. Ami a novellának a Szenttamásnál események számára vonatkozó állítását illeti /1107./, nyilvánvaló, hogy Jókai ezuttal nem is törekedett történelmi hitelességre, hanem ugyanazzal a hiperbolikus ábrázolásmóddal élt, amely pl. a Székely asszony-ban is érvényre jut. A Kossuthoz intézett Rózsa Sándorral kapcsolatos, már számos alkalommal publikált Jókai-levelet semmiesetre sem a legkevésbé pontos szövegű lelőhely: Mikszáth életrajza alapján kell idézni /1108./, inkább a JKK Levelezés k. k. 67-69. lapjain közölt szövegre és az ehhez kapcsolódó jegyzetekre /uo. 321-25./ kell hivatkozni. Meg lehetne adni az OHB által Rózsa Sándor részére kiállított amnesztialevél pontos szövegének közlési helyét is: KLÖM 13.k. 78. A motívum későbbi előfordulásainak sora az Enyim, tied, övé c. regénnyel /JKK 29.k. 148./ bővíthető. A Lenkey-ügyről, a Württemberg-huszárok hazaszökéséről Györffy mindazt a tájékoztatást megadja, amire az adott összefüggésben szükség van /1110-18./, a kérdéssel kapcsolatban azonban okvetlenül hivatkozni kell Varga János "A köszívű ember fiai"-nak irodalmi forrásai és mintái /ItK 1964/ c., rendkívül gazdag anyaga tanulmányára, valamint Szekeres László - nagyrészt Varga János eredményein alapuló - jegyzeteire A köszívű ember fiai kritikai kiadásában /JKK 27.k. 370-76./ Igen homályos és félreérthető fogalmazás az 1110. lap egyik /s ezuttal a misz-

tikus körítés is igaz..." kezdetű mondata: azt a benyomást kelti, mintha két különböző személyről lenne szó, holott teljesen valamennyi érintett mozzanat Lenkeyvel kapcsolatos. Meg lehetne említeni, hogy Lenkey 1850 februárjában a börtönben meghalt, haláláról azonban az egykorú közvélemény nem értesült, ezért írhatta róla az elbeszélés befejező soraiban Jókai, hogy "az örültek házában ül." Az 1113-14. lapokon idézett cikknél nemcsak az Ék-re, hanem a JCB 2.k. 412-13. lapjaira is utalni kell. Az Emléksorok idevágó passzusait /1115-16/ nem kell teljes szövegükben idézni. Érdemes lenne rövid összehasonlítással egybekötni - kitérni arra, hogy az 1848 őszi délvideki fejleményeket Jókaival egyidejűleg Kuthy Lajos is, két novellában dolgozta fel, a következő években pedig Obernyik Károly és Pompéry János számára szolgáltatott novellatémát. /Szinyei F. 1.k. 156./

Irodalom. Gyulai Pál fentebb idézett bírálatában /Budapesti Szemle 13. k. 1869.; kötetben i.m. 87./ kitér a novel-
lára is. Egyértelműen elutasító ítéletének különös érdekes-
ségét kölcsönöz az a körülmény, hogy Gyulai, aki annak ide-
jén nem csupán munkatársa volt az ME-nek, hanem - levelezé-
sének tanúsága szerint - lektorként is segítette Szilágyi
szerkesztői munkáját, a jelek szerint nem ismerte fel az
elbeszélésben a Szenttamási György más millióbe helyezett
változatát. A Zsigmond Ferenc-idézet első, nem magával a
novellával foglalkozó részét rövidíteni lehetne. Macsády
József novellaelemzésének gondolatmenetét viszont valamivel
részletesebben lehetne ismertetni.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok
252: 39. A bosszúállás szent lelkét érzé fejére leszállni

tüzes nyelvben - bibliai utalás; magyarázandó

262: 27. a "nincs még oda Lengyelország" indulóját - vö. A

mi lengyelünk JKK 66. k. 536.

266: 17. "Héj, én is odavaló vagyok..." - a Jókai műveiben

fellelhető valamennyi népdalidézetet számba veszi /a

nagy népköltési gyűjteményekben való előfordulásait

is feltüntetve/ Gulyás József Jókai és a népdalok c.

dolgozata /Ethnographia-Népélet 1925./ A tanulmány a-

datait minden népdalidézet esetében hasznosítani kell,

utalva az esetleges ismételt előfordulásokra. Megemli-

tem, hogy ez a dal - kissé eltérő formában - Eötvösnél,

A falu jegyzője utolsó lapjain is felbukkan.

267: 21. "Erdő, erdő, de magas vagy..." - szintén magyarázandó.

Törlendő szómagyarázatok: rác, fanatizált, orgia, démon.

A fránya hadnagy

915./ nyomán közlöm, amelyben Erdély Ben előtti és utáni

A szövegek közlés terén Győrfy ezuttal rendkívül követke-

zetlen és eklektikus, a filológiai egzaktitás követelményének

ellentmondó eljárások folyamodott. Alapszövegeként itt is az

NK-t fogadta el, beillesztette azonban a szövegbe a ME-beli

első közlés valamennyi, a későbbi kiadásokból hiányzó rész-

letét. Pedig éppen ebben az esetben nem kései, idegen szöveg-

gondozók számlájára irandó módosításokról van szó, hanem o-

lyan átalakításról, amelyet nyilvánvalóan maga az író hajtott

végre a Virradóra c. gyűjtemény nyomdába adásakor - tehát a

"végső szerzői akarat" Győrfytől egyébként irányadónak te-

kintett szempontja itt kirejezetten a későbbi forma megtar-

tása mellett szólna. A magam részéről azonban Győrfyvel e-

gyütt hajlok arra a felfogásra, hogy az utólagos írói öncen-

111
zura eredményét a JKK számára nem feltétlenül kell kötelező
érvényűnek tekinteni, és hogy a szövegnek csak előnyére vál-
na, ha megmaradnának benne a ME-beli közlés később törlött,
enyhén pikáns színezetű részletei. /A végleges döntés előtt
figyelembe kell venni a sorozatszerkesztő véleményét is./
Ebben az esetben viszont egyértelműen a ME szövegét kell a-
lapszövegnek tekinteni; az első kötetkiadás: a Virradóra
és az NK eltéréseit variánsokként kell számba venni.

A novella valóságelemeinek feltárását Györfi a továb-
bi kutatásra hárítja át. Ugy hiszem, ebben a vonatkozásban
nem lenne tanulság nélkül való átnézni Szilágyi Sándornak
azt a három, 1850-ben kiadott könyvét, amely - a címeiből
ítélve - kifejezetten a szabadságharc alatti katonai élettel
foglalkozik. Nekem most nem volt lehetőségem e munkák tanul-
mányozására. Adataikat Szinnyei József /Magyar írók. II. k.
915./ nyomán közlöm; Közlemények Erdély Ben előtti és alatti
életéből. Pest, 1850. Tollrajzok az 1848-49-iki magyar had-
járatból. Pest, 1850. Honvéd és huszárélet anekdotáiban.
/Karádfi néven./ Pest 1850.

A novella egyik részlete /292-296./ irónikus színezet-
tel ábrázolja a szabadságcsapatok tevékenységét. Ezzel kapcso-
latban utalni kellene A gyémántos miniszter és az Enléksorok
megfelelő passzusaira, amelyek ugyanilyen egyértelműséggel
vallanak arról az ellenszenvről, amellyel az író - békepár-
ti elvbarátaihoz hasonlóan - ezekkel az alakulatokkal szem-
ben viseltetett.

Az 1255. lapon az alábbi mondatot olvashatjuk: "A kö-
vetkező bekezdésekből - remélhetőleg - eléggé megokolttá vá-
lik, hogy az újabb kiadásokból miért maradt ki" az elbeszé-

lés. A továbbiakban azonban nem foglalkozik ezzel a kérdéssel, hanem arról ír, miképpen bukkannak fel a novella egyes motívumai az Üstökös 1858-i évfolyamában önálló anekdoták formájában. Amennyiben ez lenne az ígért magyarázat, az a legkevésbé sem meggyőző, hiszen tudvalevő, hogy Jókainak semmiféle skrupulusa sem volt ugyanazoknak a motívumoknak ismételt felhasználását illetően.

267. Az 1256. lapon Györffy, aki minden alkalmat megragad a JKK más munkatársaival való polémiára, élesen megroja a Fülszemélyesek gondozóit, amiért a szóban forgó Üstökös-beli anekdotákat korábbiaknak vélik A fránya hadnagy-nál. A Fülszemélyesek sajtó alá rendezőinek hosszan tartó, áldozatos munkájuk során energiájuk java részét a noteszek apróbetűs, nehezen olvasható szövegének megfejtésére kellett fordítaniuk. A Fülszemélyesek az oeuvre darabjaival való összevetésénél elsősorban az NK kötetekre támaszkodtak, anélkül hogy behatóbban elmélyedtek volna az egyes művek keletkezéstörténetében. Az életmű terjedelme és szövevényes problematikája egykorlatilag különben is lehetetlenné teszi /amint Györffyt erről talán ennek a lektori jelentésnek az átolvasása is meggyőzheti/, hogy a Jókai-filológiával foglalkozó kutató abszolút hibátlan, minden kifogáson felül álló teljesítményt nyújtson. 1.k. 28. 342. - 76. még Alaton 18. században

Irodalom. Gyulai Pál fentebb idézett bírálatában egy mondatot ír /i.m.88./ az elbeszélésről. Nem kell külön kitérni arra, hogy Szekeres László a JCB 2.k. jegyzeteiben nem foglalkozik a novellával.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

278: 2. Württemberg-huszárok - magyarázandó /"Lenkey százada")

- 282: 31. /a Készlet/ a "külföld" rovat alatt három hétig...
csak a kaliforniai bányákról értekezett - vö. az Em-
léksorok megjegyzéseit arról, hogy az olvasóközönség
"az egész debreceni szezon alatt" meg volt fosztva min-
dennemi külföldi vonatkozású információtól. Az Elék-
sorokban /22o./ is szó van a kaliforniai bányákkal fog-
lalkozó cikkről. alkalmazott technikával élve néhány ap-
287: 14. Santo Diavolo - a szó szerinti fordítás /"szent stu-
tan ördögöt" /284./ itt nem helyénvaló; értelme itt: az ö-
rdögbe! - tényleg egy-egy helyen ismét módosult. Győrffy az
288: 2o. benevolum - a magyarázat /284./ téves; nem "jó-ell-
eredészándék", hanem "vallatás". Helyénvaló azonban, hogy
3o2: 2a 15. Syndicus - helyesebb magyarázat: ügyvivő /rég-
városi hivatal/ onl. a az első kiadás: a Dekanus
3o9: 9. a szászok fővárosában - t.i. Nagyszombatban meg kell
13. Tizenöt darab százas bankót - az aprópénz hiánya a
szabadságharc alatt csakugyan állandó probléma volt, 4o-
be van minthogy a bankjegynyomdában "főleg nagyobb címletű
tal pénzjegyeket /százforintosokat stb./ gyártottak, ami-
dést azután pénzváltási nehézségeket idézett elő, s a kis
pénzösszegeket forgató embereknek nem csekély fejtö-
részt okozott." /Magyarország története 1849-189o. Bp. 1-
nek: 1982. 1.k. 33. 342. - Vö. még életem legsomorubb nap-
kell 1a. JCB 6.k. 29./

Törölendő magyarázatok: armádia, respektus, farizeus, hogy
garnizon, replikáz, akcentus, reprezentál, gerilla, defen-
ziva, referál, retorika, improvizál, kulissze, instrukció,
elbarikádóz, esisztéma, fatális, famózus, beszálló egykorú
újra tudósítások, valamint a 9. zászlóaljjal foglalkozó had-
történeti munkák avajhatsanak támpontok. Alighanem a szennel

F^xy Gyula

A szövegközlés módszer ezuttal is merőben önkényes és az érthetlenségig illogikus. Jóka ezt az /először az ME-ben közreadott/ elbeszélést az első kiadás előkészítése során - a Bach-korszak sajtóviszonyainak alkalmazkodva - a XVII. századba helyezte át, s ennek megfelelően az általa más hasonló esetekben alkalmazott technikával élve néhány apróbb rövidítést és módosítást végzett a szövegen. Később azonban a mű visszaváltozott 1848-as tárgyú novellává, s a szöveg ennek folytán egy-két helyen ismét módosult. Györfy az NK kései szövegét vette alapul, és ezt helyenként az ME-beli eredeti forma alapján korrigálta. Nyilvánvaló azonban, hogy az egyedüli autentikus szöveg az ME-beli közlés. Ezt kell alapszövegnek tekinteni, s az első kiadás: a Dekameron és az NK eltéréseit variánsokként kell feldolgozni. Meg kell állapítani azt is /hiszen ez kortörténeti szempontból jellemző/, melyik kiadás alkalmával hajtotta végre az író az 1848-ba való visszahelyezést. Györfy az 1206. és 1301. lapokon u-
tal arra, hogy Jóka az eredeti szövegből utóbb két bekezdést elhagyott. Sajátos módon ezt a két bekezdést azonban sem a főszövegbe nem iktatta vissza, sem a Szövegváltozatok között nem tüntette fel. A fordítások jegyzékén a legkorábbinak: a német nyelvűnek, nem az utolsó, hanem az első helyen kell állnia.

A keletkezéstörténeti fejezetben meg kell említeni, hogy a novella cselekménye a Szenttamási Györgyben is ábrázolt délvidéki harcokhoz kapcsolódik. A főhős esetleges modelljének azonosításához talán az e harcokról beszámoló egykorú ujságtudósítások, valamint a 9. zászlóaljja foglalkozó hadtörténeti munkák nyújthatnának támpontot. Alighanem haszonnal szövegeznie:

lehetne forgatni az alábbi, a JKK más munkatársai által is értékesített kéziratok munkát is: Kozma György: Az 1848/49-iki magyar szabadságharc szereplőinek lexikona. OSZK Kézirattár Fol.Hung. 2092. /V8. Szekeres László jegyzeteit: A köszívű ember fiai JKK 28.k. 434-36. / Hogy a főhősnek csak ugyan lehetett életbeli megfelelője, azt az a körülmény is bizonyítja, hogy a novella NK-beli közléséhez Jókai eredetileg jegyzetet akart csatolni /JKK Följegyzések II.k. 401./, amely talán a modell kilétét is felfedte volna. /Bár az sem kizárt, hogy a jegyzet csak a cenzurális okokból v⁹ezett átalakítás körülményeiről adott volna számot./

Irodalom. Szükségtelen megemlíteni, hogy Zeigmond Ferenc és N. Dely Zeuzsa nem foglalkoznak a novellával.

Egy hóhér
Györffy ezuttal - igen helyesen, bár általános gyakorlatához képest következtelenül s eljárását nem is indokolva - a MIF-beli közlést fogadta el alapszövegnek. A 308:26 sorban előforduló "előde" szót viszont helytelenül cserélte fel az "előde" formával. Ez nem sajtóhiba, hanem régies alak, amelyet így kell a főszövegben megőrizni. A Szöveg-változatok között nemcsak az NK, hanem az első kiadás: a Dekameron eltéréseit is fel kell tüntetni.
Nem csupán "igen nagy valószínűséggel", hanem teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a novellának 1849-hez kapcsolható valóságalapja van. Különbözőbb nehézség nélkül megállapítható, hogy a témát az 1849 októberében Pesten végrehajtott kivégzések szolgáltatták. Ezek áldozatai közül két személyt lehetne életkora alapján azzal az "ősz emberrel" azonosítani, akit a novellabeli bakónak kell kivégeznie:

Csányi Lászlót /1790-1849/, a Szemere-kormány közlekedésügyi miniszterét és a nála is idősebb br. Perényi Zsigmondot /1783-1849/, a felsőház alelnökét. Mindketten teljes elkinyugalommal, bátran léptek a vesztőhelyre. /Férfias azoicizmustól áthatott búcsulevelek közölve: V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára. 4. k. Bp. 1965. 420-24./

Szilágyi Sándor A magyar forradalom férfiai 1848/49-ből /Pest, 1850/ c. már többször hivatkozott könyvében ezt írja az okt. 10-én kivégzett Csányiról: "Bámulandó hideg vérrel lépett a bitófa alá." /306./ Perényi kivégzéséről pedig a következőképpen emlékezik meg: "Okt. 24-én vitték akasztani. Hidegen, szivarozva lépett a bitófa alá s magyarkáját odaajándékozta. Haja, szakála ősz, ő maga testes ember vala, ki mint egy Vergniaud büszke öntudattal lépett a bitó alá." /310./ Megerősítik ezeket az állításokat a Küzdelem, bukás, megtorlás /Bp. 1979./ c. kiadványban egybegyűjtött kortársi visszaemlékezések is.

Nem kizárt, hogy létezik valamilyen kéziratos vagy nyomtatott forrás, amelynek segítségével fel lehetne deríteni az 1849 októberi pesti kivégzéseket fogantató hóhér kilétét is. Az aradi vértanúk c. kiadványban /Bp. 1979. l.k. 44./ pl. pontos tájékoztatást olvashatunk a kötél általi halálra ítélt honvédtábornokokat kivégző hóhér személyéről és addigi életutjáról. Én azonban nem rendelkezem ilyen irányú ismeretekkel, és ezek hiányát Győrffyól sem kérem számon. /Esetleg a Hadtörténeti Intézet munkatársai szolgálhatnának idevágó felvilágosításokkal./

Ismeretes, hogy 1849 októberében Jókai még Tardonán rejtőzködött. A Feljegyzések anyagából megtudhatjuk, kitől kapta

a novella témáját. Az NK tervével összefüggő, már többször említett műjegyzéken szerepel a következő tétel: "16. Egy hóhér jegy Szigligetiné." /JKK Főjegyzések II.k. 4ol./ Ezek szerint Szigligeti Edéné tájékoztatta az író a pesti bakó - ekkoriban bizonyára közzájón forgó - élettörténetéről.

A tényyszerűen igazolható valósággalappal semmiképpen sem áll ellentétben az a körülmény, hogy a novella - amint Györfy helyesen megállapítja - egy olyan, a romantika kellék-tárához tartozó motívumra épül, amelyet már Jókai fiatalkori, 1848-ban megkezdett regényében, a Szomorú napokban is megtalálunk. /A regényből vett idézeteket rövidíteni lehetne, viszont helyénvaló lenne ebben az összefüggésben felhívni a figyelmet arra a Victor Hugo-hatasra, amely oly erőteljesen nyomja rá bélyegét az író korai munkáira./ A Szomorú napok és a novella közötti tematikus kapcsolat tényéből azonban kronológiai természetű következtetést levonni - amint ezt Györfy a 414. lepon teszi - nem lehet.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok a két műveg között. A 308: 30. a francia háborúba - utalni kell a napoleoni háborúra és arra, hogy a Napoleon-ellenes koalíció hadseregei 1814. márc. 31-én bevonultak Párizsba.

Törlemény szómagyarázat: ~~szómagyarázat~~ civilizálódnak.

logikájából. Ez helyett - az olvasót az olvasott alapfor-

ma történeti összefüggés. A tűzön át az égbe

Ez az elbeszélés hasonló természetű filológiai problémákat vet fel, mint a Szenttamási György. Mindkét novellából

három változatot készített - különböző időpontokban - az író.

Csak hogy míg a Szenttamási György esetében fenn is maradt az mindhárom változat, a jelen elbeszélésnek éppen az 1850-ben

ebben csak Zeigmond Ferencnek és Szinyai Ferencnek a 308-

keletkezett eredeti szövegét nem ismerjük, csupán az 1852-es, spanyol millióbe helyezett forma, valamint az 1870-es évekből való, a történetet hazai környezetbe visszaplántáló rekonstrukció áll rendelkezésünkre. A kötet fő részében csak az elveszett 1850-es szövegnek lehetne helye. Ennek hiányában /mint már jelentésem elején említettem/ be kell érni a két későbbi változatnak a Függelék anyagában való közreadásával. Mindkét formát önálló egységnek kell tekinteni, és mindegyikükhez külön apparátust kell csatolni.

A szökevény alapszövegéül az Országos Nagy Naptár közlését kell elfogadni. A Szövegváltozatok részben az első kötetkiadás: az Arnyképek és az NK eltéréseit kell feldolgozni. Ez a művelet fényt vetne arra is, vajon az Arnyképek szövegét az eredeti K-ból vagy pedig az Országos Nagy Naptár lapjairól szedték-e. Az előbbi esetben ugyanis óhatatlanul mutatkozníok kell bizonyos, a K más-más olvasatára visszavezethető apróbb eltéréseknek a két szöveg között. A bibliográfiai részben itt természetesen csak a szökevény címet viselő változat utánnnyomásait és fordításait kell regisztrálni. A keletkezéséstörténetben ezuttal szükségképpen el kell térni a fejlemények időrendjében haladó előadásmód logikájától, és ehelyett - az olvasót az elveszett alapforra történeti összefüggéseit illetően A tűzön át az égbe jegyzeteire utalva - csak az új változat létrejöttének körülményeit kell /Jókai kései visszaemlékezése alapján/ tárgyalni, továbbá itt kell elhelyezni az átdolgozott forma háttéréül szolgáló spanyol történelmi események /jelenleg az 1334-35. lapokon olvasható/ összefoglalását. Az Irodalom részben csak Zsigmond Ferencnek és Szinnyi Ferencnek a szö-

kevényre vonatkozó megállapításai kaphatnak helyet. A Tárgyi és nyelvi magyarázatok részben a szövegben előforduló spanyol földrajzi és történelmi vonatkozásokat kell értelmesni, helyesbítve Jókai esetleges tévedéseit.

A tüzön át az égbe c. változat kapcsán az alapszöveg megválasztásának kérdése természetesen fel sem merül. Szöveg-változatok gyanánt legfeljebb az 1922-i kiadás nyilvánvaló, korrekcióra szoruló sajtóhibáit kell regisztrálni /ilyen a 400: 19 sorban az "Ilona hugommal" forma az értelmileg ideillő "Ilona hugomtól" helyett/, a helyesírási modernizálásból adódó eltérések egyenkénti felsorolására nincs szükség. A bibliográfiai rész itt az 1922-i kiadás és az ennek szövegét újraközlő két későbbi kiadvány adataira kell hogy korlátozódjék. Az Irodalom részben pedig egyetlen szerző: Nagy Miklós idevágó észrevételeivel kell beérni.

Hogy az elbeszélés elveszett alapformáját Jókai hol akarta közzétenni, az ma már - amint Györffy rámutat /1339./ - nem állapítható meg teljes bizonyossággal. Indokolatlan lenne azonban - az "argumentum ex silentio" alapján - eleve kizártnak tekinteni azt az eshetőséget, hogy a novella Szilágyi Sándor valamelyik folyóiratának volt szánva, ill. azt a másik lehetőséget, hogy eredetileg a Csataképek darabjai között kellett volna helyet kapnia. A közlés más fórumai ugyanis 1850-ben tudomásunk szerint nem álltak Jókai rendelkezésére. Szilágyi hallgatását aligha lehet perdöntő érvenek tekinteni, hiszen ő, amikor több mint két évtized múlva papírra vetette emlékezéseit, nyilvánvalóan elsősorban a birtokában levő dokumentumokra /mindenekelőtt a megőrzött folyóiratpéldányokra/ támaszkodott, és olyan mozzanatok, amelyek kapcsán efféle, a memóriát

támogató irások anyagok nem voltak kezeltékben, könnyen ki-
hullhattak emlékezetéből. A Csataképek kiadásának és engedé-
lyeztetésének körülményeiről pedig egyáltalán nem tudunk sem-
mit. Figyelembe kell venni azt a körülményt, hogy a hazai
sajtóviszonyok 1850. nyarán és kora őszén súlyosabbra fordul-
tak: a hatóságok szigorának fokozódását éppen Szilágyi fő-
vá változott. Ekkor Jókai kérésének /1329./ elzárta a ki-
adást. A hatóságok juttatott az a kellemetlen meglepetés, hogy írása,
amelynek szövegezésénél az év első felének sajtórendészeti
gyakorlatát tartotta szem előtt, most már fennakadt a cenzu-
ra szűrőjén. Elképzelték, hogy erre a novellára utal Jókai
anyjához szóló, 1850. szept. 6-i levelében, amikor elpana-
szolja: "nem rég egy már nyomtatott művet nem bocsátotta
keresztül a glitziális cenzura, várt kell vele boldogabb
időkre." /JKK bevezetés 1.k. 96./

A második, spanyol környezetben játszódó változat létre-
jött ugyanazokra az indítékokra vezethető vissza, amelyek-
ről korábban, a Szenttamási György analóg esete kapcsán már
volt szó. Az Országos Nagy Naptár kereteinek kitöltéséhez
nagy mennyiségű kéziratra volt szükség. E két "átöltöttetett"
írás közül minden bizonnyal a jelen novella átalakításának
munkája igényelt kevesebb fáradságot: oldalakra rugó terje-
delmes szövegrészek kerülhettek át egyetlen szövi változta-
tás nélkül az új formába.

A harmadik változatról Györfy helyesen állapítja meg,
hogy azt Jókai - akárcsak a Szenttamási György újraírt formá-
ját - Igazmondó c. hellyelapjának szánta. /E lappal kapcsolatos
gondjairól korábban már volt szó./ Ma már nem tisztázható,
miért nem került végül mégsem sor a közlésre /lehetséges, hogy

Az országos honvédelmi bizottsághoz Vetter tábornok
a bányászati mőrségi hadparancsnok november 12-ától 1848. ily
jelentést küldött

Az ellenség közül legkevésbé számított 200 ember
esett el, s 68 elfogott — részintől Kürtlenberg csodabeli
hadnagy Besser, s a 9-ik honvéd zászlóaljbeli hadnagy Fay
ural, s összesen 4 ember esett el.

Közlöny 1848. nov. 15. 758.

A hadügyminisztériumhoz körvehető tudósítás érkezett
(mivel elmondja a lagerdorfi epizódust, kiemeli
a legfőbb részint a diadalnak)

R
Részintől hadnagy Besser megsebesített, a deit
Fay Gyula hadnagy a 9-ik honvéd zászlóaljból, egy mell-
ben talált golyó által elcsúszott, midőn a sáncra fel akart
lenni; ezeken kívül 2 körvehető halva [...] maradt, és hét
megsebesült, kik között egy negyedik nemzetőr is van.

Közlöny 1848. nov. 23. 789.

Az országos honvédelmi bizottsághoz Vukovics Sebő
hadnagybirtos Damarskin István verseci főszolgabíró jelentését
a f. hó 9-ikén történt lagerdorfi csatáról felküldvén; azt,
máról mára közleni el nem mulasztatjuk.

Részintől is győzelem híre áldozatra került, mert
említett huszár hadnagya [Besser] hírvél, a 9-ik honvéd zás-
zlóból 3 körvehető agyonlövött [...], Fay Gyula főhadnagy is súlyos
sebesen megsebesített, melynek következtében Fejérbemplomba érkezett
hisz lehet ki is adá

K. 1848. nov. 29. 814.

az ok az Igazmondó 1879. márciusi megszűnése volt./ Az 1922-i kiadásnak az irodalom- és sajtótörténetben tájékozatlan gondozói az Igazmondónak nyilván még a létezéséről sem hallottak, így az ő olvasatukban ez a /Jókai egyik, a K hátlapjára feljegyzett szerzői utasításában előforduló/ lapcím "I garmondo"-vá változott. Hibásan olvastak ki egy másik kéziratlapon szereplő személynevet is: Jókai kérésének /1329./ címzettje minden bizonnyal nem "Bakai pajtás" volt, hanem Bakcsi Ferenc, aki a lap megindulásától megszűnéséig az Igazmondó tényleges szerkesztőjének teendőit végezte. /Arra a képtelen feltevésre, hogy az 1850-ben írt elbeszélés témáját az 1840-es években született Bakcsitól kapta volna az író, aligha kell szót vesztegetni./

Az új változat készítésekor Jókainak az összöveg - régen elkallódott vagy elajándékozott - kézírata már nyilvánvalóan nem állt rendelkezésére, ezért A szökevény címet viselő forma nyomtatott szövegére /feltehetőleg az Árnyképek valamelyik kiadására/ támaszkodva kellett a rekonstrukciót végeznie. Ekkor már nem emlékezhetett az eredeti forma valamennyi mozzanatára, ezért a "visszamagyarosítás" során a spanyol személyneveket és környezetrajzi elemeket bizonyára /legalább is részben/ ujonnan kitalált magyar nevekkal és motívumokkal cserélte fel. Bakcsi Ferenchez szóló, fentebb említett instrukciójának az lehet a magyarázata, hogy a szöveget részletekben, folytatásonként juttatta el /esetleg egy balatonfüredi nyaralásból/ a szerkesztőségnek, s az újabb folytatás papírra vetésekor már kiesett emlékezetéből, hogy milyen nevekre keresztelte előzőleg az elbeszélés hőseit. Ezért kellett Bakcsit megkérnie arra, hogy ő írja be az üresen maradt helyek-

...a hiányzó személyneveket. Így is van a szövegben egy ap-
ró következtetés: Kanizsay gróf előbb /339./ a Lajos, u-
több /347./ az Ákos keresztnevet viseli.

Csak a sietősen és felületesen végzett átdolgozói mun-
kának lehet tulajdonítani egy olyan szembeszökő tárgyi téve-
dést, amivel A tűzön át az érte szövegében találkozunk:

t.i. hogy a Szeréna grófnő által elzongorázott "lengyel ábr-
ánd" szerzője: Chopin "öndalától felizgatva, főbelötte ma-
gát." /341./ Még ha számításba is vesszük, hogy Chopin halá-
lának évében: 1849-ben a magyar közvélemény legfőbb gondja
nem a Párizsban élő lengyel zeneszerző sorsának alakulása
volt, kizártnak kell tekintenünk, hogy halálának körülményei-
ről annyira minden alapot nélkülöző híresztelések terjedtek
volna el. Csak két lehetőséget tartok elképzelhetőnek. Az e-
gyik az, hogy a nem ismert alapformában egy olyan - esetleg
fiktív - zeneszerzőről esett szó, aki csakugyan önkézzével ve-
tett véget életének. A másik az, hogy a szóban forgó kitélt
csak a novella második, spanyol környezetbe helyezett val-
tozatába iktatta be az író. /Itt a szóban forgó zenemű "A
mórok bucsuja Gordovától" címet viseli, szerzője pedig nincs
megnevezve./ A hazai környezetbe való visszaplántálás során
illeszthette Jókai a szövegbe az 1840-es évek Magyarországon
is ismert lengyel komponista nevét, de - a ténybeli hiteles-
ség követelményét figyelmen kívül hagyva - megőrizte a koráb-
bi formában szereplő Ungvilkossági motivumot is.

Itt hívom fel Györffy figyelmét egy olyan kutatási le-
hetőségre, amelynek révén esetleg fényt lehetne deríteni az
1922-i kiadás körülményeire /sőt talán az annak alapjául
szolgáló kiállításra is/. A Tálton kiadó tulajdonosát, dr.

Parkas Lászlót az irodalomtörténet elsősorban mint Szabó Dezső lelkes hívét és több műve /köztük Az elsodort falu/ közreadóját tartja számon. Nagy Péter Szabó Dezső /Bp. 1964./ c. monográfiájának jegyzeteiben több helyütt hivatkozik Parkas László kéziratos visszaemlékezéseire, amelyek lelőhelyeként az MTA Eötvös Könyvtára Archivumát jelöli meg. /Egyébként a Kortárs 1968/12. számában nyomtatásban is olvasható e memoárok egyik - néhány író-kortárs alakját felvillantó - részlete. Lehetséges, hogy más gyűjtemények - pl. a Petőfi Irodalmi Múzeum - is őrzik a memoár valamely változatát, hiszen az efféle emlékezések - öregségükben többnyire anyagi gondokkal küzdő - szerzői gyakran több intézménynél is értékesítették írásaikat./ Okvetlenül utána kell nézni, nem tér-e ki az emlékiró a maga maga /nem különösebben kiterjedt/ kiadói tevékenységének ismertetése során a Jókai-novella publikálásának történetére.

Még vagyok győződve róla, hogy ennek az elbeszélésnek is - akárcsak a szomszédságában keletkezett írásoknak - valószínűleg alapja van. Megerősíti ezt magának Jókainak későbbi, a novellára vonatkozó nyilatkozata: "Meséje a magyar közéletből volt véve, alakjai történelmünk tipikus kiváló egyéniségei voltak; az egész a magyar szabadságharcban keletkezett és végződött." Még azt sem tartom kizártnak, hogy az újraírt forma közléséről azért mondott le az ilyen vonatkozásokban rendkívül aggályos író, mert a kortársak emlékeztetésében feltételezőleg még élő szerelmi-bűnügyi történet felidézése a családtagok valamelyikének érzékenységét sérthette volna. A főhős személyének azonosításához a Buda ostromával foglalkozó munkákon kívül leginkább Kozma György már említett kéziratos

Száschényi Ákoson összeműködött Irinyi Józseffel. /Pál-

lexikona nyújthatna segítséget. Ha - legalább munkahipotézis gyanánt - nitelesnek fogadjuk el a cselekmény záróakkordját: t.i. hogy a hős bátran harcol Buda falainál, majd röviddel utóbb tüdőgyulladásban meghal, már két olyan mozzanattal van dolgunk, amelyek együttesen bizonyára csak egyetlen valószínűsággal személynél kapcsolhatók össze. Közismert személyiségek lehettek Kanizsay Lajos gróf és Borzay Attila modelljei is. A magam részéről azt gyanítom - bár egyelőre anélkül, hogy feltevésemet konkrétumokkal is támogatni tudnám -, hogy a Kanizsay Lajos név mögött a Bach-rendszer konzervatív ellenfeleként ekkoriban bizonyos népszerűséget élvező Urmányi József figurája rejlik, a Borzay Attila név pedig Irinyi József alakját fedi.

Rá kellene mutatni, hogy a történet megformálásába Jókai közvetlen személyes élményei is belejátszottak. A II. fejezetben ábrázolt főúri estély bizonyára azonos azzal, amelyről az Emléksorok utolsó fejezetében emlékezik meg. Valószínűnek tartom, hogy az estély házigazdája gr. Batthyány Lajos miniszterelnök lehetett. Széchenyi 1848 július-augusztusi naplófeljegyzéseiben több ízben /jul. 1-én, aug. 1-én, 8-án, 15-én, 18-án, 22-én, 25-én/ tesz említést Batthyány estélyeiről, ill. "miniszteri estély"-ekről. /Széchenyi István: Napló. Bp. 1978. 1288., 1297., 1301., 1306., 1308., 1310., 1316./ Talán a Pesti Hírlap társasági rovata is közölt tudósításokat ezekről az estélyekről. A meghívottak köre elég széles lehetett, és alkalmasint újságírókat /pl. a Széchenyi aug. 25-i feljegyzésében említett Albert Hugót/ is magába foglalt. Egy ilyen alkalommal - amint Pálffy János /Széchenyi naplója által is megerősített/ emlékezéséből tudjuk - Széchenyi élesen összehasonlított Irinyi Józseffel. /Pál-

Gyffy János: Magyarországi és erdélyi urak. Kolozsvár, é.n.
193-95.; Széchenyi i.m. 1316./

Tudvalevő az is, hogy Buda 1849-i ostromát az ekkor Pesten tartózkodó Jókai közvetlen közelségből figyelhette. Ebben az összefüggésben a JCB 3.k. anyagára /különösen 250-54., 264-65./, az Emlékek a szabadságharcból idevágó részére /HhM 5.k. 97-106./ és kiváltképp A kőszívű ember fiai megfelelő, közeli konkordanciákkal is szolgáló fejezeteire /JKK 28. k. 143-80./ kell utalni. A konkordanciák /de nem a személyes élményeken alapuló motívumok/ sorában lenne említendő az is, amely a hős börtönbeli életének leírása /I. fejezet/ és az évtizedekkel későbbi keletű Rab Ráby hasonló szituációt ábrázoló részletei /JKK 38. k. 327-36./ között áll fenn.

A novella 3. kezdő jelentének helyes dátumáról vita folyt az IT 1956-os évfolyamában annak kapcsán, hogy egy újabb kiadvány az 1922-i kiadásban szereplő április 4-ét önkényesen március 15-ével cserélte fel. Györfly teljes joggal mutat rá ennek a szövegmódositásnak igazolhatatlan voltára, hiszen az itt megjelenített esemény: István nádor Pestre érkezése március 15-éhez semmiképpen sem kapcsolható. Az április 4-i dátum helyességéről mégsem vagyok százszázalékosan meggyőződve. Györfly szerint Jókai tévedésből helyezte két héttel korábban a valójában április 18-án lezajlott eseményt. Ekkorát azonban bajosan tévedhetett. Lehetetlen, hogy ne tudta volna: az új, alkotmányos kormányzat hivatalba lépésére csak a Pozsonyban elfogadott törvények április 11-i uralkodói szentesítése után kerülhetett sor. /A kiegyezés utáni dinasztiahű publicisztika és történetírás minden módon igyekezett a köztudatba vésni az április 11-i dátumot, amelyet jelentőségére nézve március 15-

ai memorandumokról, valamint Kissich Pál és Ácsdányi László
ével egyenrangúnak tüntetett fel./ Igen könnyen összekever-
hetővel a. Keresztély Albert: Az abszolutizmus kora Ka-
hette viszont Jókai április 18-a történéseit a mindössze
négy nappal korábban: április 14-én végbement, hasonló jelle-
gű eseményekkel. Április 14-én érkezett Pestre Batthyány mi-
nisterelnök és kormányának több tagja, s a főváros lakossága,
amint erről Győrfy is említést tesz /1337./, őket is ünne-
pélyes külsőségek között fogadta. Ugy vélem: Jókai kéziratá-
ban az április 4-i dátum csak elírás lehetett április 14 he-
lyett, vagy pedig /ami még hihetőbb/ az 1922-i kiadás gondo-
zói olvasták ezuttal is figyelmetlenül a kézirat szövegét.
Mindez természetesen pusztá feltevés. Ezért nem merem azt ja-
vasolni Győrfynek, hogy a főszövegben az április 4-i dátu-
mot a 14-ivel cserélje fel, de a keletkezéstörténeti fejezet-
ben talán érdemes kitérni az itt érintett megfontolásokra is.

Győrfy két helyen /1333. és 1339-40./ is meglepőnek mi-
nősíti, hogy e novella arisztokrata szereplőit az író rokon-
szervező megvilágításban mutatja be, kiemelve őszinte haza-
szeretetüket. Szerinte az az ábrázolás "a korai Jókaira vall,
arra az írói személyiségre, akin írónk már 1850-ben - úgy gon-
doltuk - messze túljutott." A valóságos tényállás ennek éppen
a fordítottja. Jókai korai írásaiban aligha lehet különösebb
arisztokrata szimpátiákat felfedezni. Viszont éppen 1850-ben,
az önkényuralom viszonyai között időszerűvé vált az arisztok-
ráciára is kiterjedő nemzeti összefogás gondolata, s koránt-
sem Jókai volt az egyetlen ekkoriban, aki az ókonzervatív a-
risztokraták politikai fellépéséhez is pozitív várakozásokat
fűzött. /Az ókonzervatív csoport tagjainak 1850-es abszolu-
tizmus-ellenes fellépéseiről, az uralkodóhoz intézett, egyes
alkotmányos intézmények visszaállítását sürgető 1850. áprili-

si memorandumokról, valamint Somssich Pál és Zsedényi Ede röpiratairól l. Berzeviczy Albert: Az absolutismus kora Magyarországon. Bp. 1921-1937. l.k. 162-64., 196-99., 207./
Az arisztokrácia szerepének illetően megítélése az Erdély aranykora szövegéből is kiolvasható /vö. a kritikai kiadás jegyzetelt: JKK 4.k. 308-09./, s az Egy magyar nábob, valamint a Kárpáthy Zoltán szintén nem a különböző társadalmi rétegeket egymással szembeállító konfliktusokra, hanem az őket összekapcsoló tényezőkre helyezi a hangsúlyt. Jókai egyébként még évtizedekkel később, Az én dolgom a Pesti Naplónál c. 1896-ból való visszaemlékezésében is meleg hangon ír az ökonervatív Urményi Józsefről, mint aki az 1850-es évek elején "a magyar nemzeti ellenzék egyedüli látható feje" volt. /HhM 5. k. 288. - Vö. még minderre nézve Nagy Miklós: Jókai. Bp. 1968. 85-86., 116-20./

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

- 324: 16. Ez a sötét épület... a börtön - pontos adatokat kell közölni az egykori Uri utcai börtönről.
336: 22. meghasonlott kedély - valószínűleg ironikus célzás Kelmenfy László /-Házucha Ferenc/ Meghasonlott kedély /Pest, 1846./ c. regényére.
356: 28. Három hét múlva kétszáz ezer honvéd sorakozott - röviden utalni kell a Kossuth jul. 11-i haderőmegajánlási beszédét követő honvédtoborzó akció lefolyására és eredményeire
402: 17. fehérvári kapu - magyarázandó
409: 14. a hadvezér - t.i. Görgey Artur

Törlendő szómagyarázatok: szatirikus, mustrál, tósz, virtus, lady, strázsál.

Két hirlapi cikk

Győrffy eljárása ebben a részben filológiai szempontból - saját általános gyakorlatához viszonyítva is - feltűnően laza és vitatható. Mind az Exkollégai utasítás, mind az Egy postaviselt ember levele joggal igényelhet helyet a kötet anyagában. Semmivel sem indokolható viszont az, hogy Győrffy ezt a két önálló írást egyetlen egységként kezeli, s egy közös jegyzetapparátusba vonja össze a velük kapcsolatos bibliográfiai, keletkezésértörténeti stb. tudnivalókat. Hibás a közlés sorrendje is: az Egy postaviselt ember levele után - a közlés dátumának megfelelően, a Sic vos non vobis-nak kell következnie, s csak ezt követheti az Exkollégai utasítás. Ezenfelül túlságosan kategórikus módon minősíti ezeket a szövegeket műfaji tekintetben egyértelműen "hirlapi cikk"eknek. Az Exkollégai utasítás véleményem szerint határocsat: csakugyan inkább tárca, mint novella, viszont az Egy postaviselt ember levele kifejezetten a humoros elbeszélés műfaji jegyeit viseli magán. /Azt a későbbi művét, amelybe ezt az írást teljes egészében beolvastotta, Jókai is annak tekintette és mint ilyen iktatta be a Tarka élet c. novellagyűjteménybe./ Furcsán hat Győrffynek az a kijelentése is, amely szerint "Nem szokás hirlapi cikkek keletkezéséről részletesen beszélni" /1362./ - hiszen nemcsak a JKK-ban, hanem más kritikai kiadásokban is sok ezer jegyzetoldalt töltenek meg a Mikszath, Ady, Juhász Gyula stb. cikkeinek keletkezési körülményeit nyomozó kommentárok.

Műfaji szempontból mindkét írást szoros szálak fűzik a reformkor életkép-irodalmához. A fiatal Jókait korantsen hagyta érintetlenül e sajátos szépprózai válfajnak az 1840-es évek

közepe táján tetőző divatja /vö. erre nézve JKK Elbeszélések 1.k. 591-93./.

Az életkép műfajának művelői előszeretettel tüzték tollhegyre az irodalmi és sajtóviszonyok fonákosságait, és nemegyszer jelenítették meg önironikus hangvételrel az irodalmarértelmiség életformájának árnyoldalait.

/Az ilyen témájú életképek áttekintését l. Szinyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. Bp. 1925-26. 2.k. 69-70./

Egyőrfynek kétségekivül igaza van abban, hogy a nehezedő sajtóviszonyok, a Szilágyi Sándor folyóiratait sújtó sorozatos rendőri intézkedések késztették Jókait arra, hogy szabadságharcos tárgyak feldolgozása helyett most már szórakoztató jellegű, politikamentes témájú írásokkal jelentkezzenek a PR lapjain. /Nem kizárt, hogy az írások alapötlete - vagy akár első megfogalmazása - még az 1848 előtti időszakra megy vissza./

Semmiképpen sem helytálló viszont az a feltevés, hogy Jókainak a Jelenkor szerkesztőségében töltött időszakkal kapcsolatos emlékei "ihlették talán legnagyobb mértékben a "kis Endymion"-cikkeket." /1362./

Először is a két írás közül csak a második: az Egy postaviselt ember levele alatt olvasható a Kis Endymion álnév. Ez azonban nem a sajtó, hanem a könyvkiadás és a színház világában játszódik. Jócai újságírói tapasztalatai tenát csak az Exkollégai utasítást inspirálhatták. Minthogy azonban itt kifejezetten szerkesztői gondokról és keservekről van szó, az írás élménybeli alapját csakis Jókainak az Exk szerkesztőjeként szerzett tapasztalataival hozhatjuk összefüggésbe. A Jelenkornál csupán mint egyszerű "újdondász", ill. később mint szinibíráló volt alkalmazásban, s az előfizetők számának alakulásában sem volt - sem anyagilag,

sem erkölcsileg - érdekelve.

A Két óra egy újságíró élményeiből c. humoreszk, amelyet Jókai 1862-ben az Ústökös számára írt, amely a JCB 6.k. anyagában is szerepel, semmiképpen sem tekinthető - amint Györfly véli - az Exkollégai utasítás átalakított formájának. A két írásnak csupán az alapötlete azonos. /Tudvalevő, hogy ugyanazon alapötlet ismételt felhasználására mind Jókai, mind más alkotók életművében számtalan példát találunk./ Az 1862-es írás valamennyi mozzanata a keletkezés pillanatának politikai aktualitásaihoz kapcsolódik, az Exkollégai utasítással semmiféle konkrét szövegszerű összefüggés nem mutatható ki. Ezért a Két óra egy újságíró élményeiből nem tűnethető fel a kötetben szereplő elbeszélések címváltozatainak jegyzékén sem.

Az Egy postavisselt ember levele témája: a dilettáns literátorok kigunyolása a reformkor irodalmának gyakran visszatérő motivuma. /Az idevágó anyagról részletes áttekintést ad Bisztray Gyula: Jókedvű magyar irodalom. 8p. é.n. 485-566./ Jókai korábbi munkásságának is van olyan darabja: a Keselyő Péter c. humoros elbeszélés /JKK Elbeszélések 1.k. 322-37./, amely ebbe a vonulatba illeszkedik. Az Egy postavisselt ember levele megírásához azonban - amint erre Györfly is utal - közvetlen személyes élmények: drámaírói pályakezdésének tapasztalatai is szolgáltatottak impulzusokat. Györfly az író 1847. márc. 6-i, édesanyjához szóló levelének közlésére hivatkozik ebben az összefüggésben. További értékes támpontokat nyújt a JKK Drámák 1. k. gazdag anyagi jegyzetapparatusár /Solt Andor munkája/, amelyet Györfly nem hasznosított. Kivülálik innen /780-82./, hogy - akárcsak a novella hőse -

Jókaira is sok ráadásot rótt a Nemzeti Színház drámabíráló választmányának döntése: első bemutatott darabját, a Két gyám c. népszínművet a testület határozata értelmében ismételtén át kellett dolgoznia, különféle bonyodalmak még ezután is jó ideig késleltették a mű színpadra kerülését. Nem érdektelen az a körülmény sem, hogy 1850 folyamán is sor került a Nemzeti Színházban egy Jókai-bemutatóra. Az író már röviddel Pestre érkezése után, 1850. január 15-én benyújtotta - Csalóközi néven - a színháznak az A földönfutó c. /nyilván 1848 előtt keletkezett/ népszínművet, amelynek első és egyetlen előadása 1850. ápr. 14-én zajlott le. /Uo. 792-96./

Az Egy titkos drámairó kinszenvedései c., 1856-ban kiadott elbeszélést véleményem szerint helytelen az Egy postaviselt ember levele átalakított formájának felfogni, hiszen a novellának csupán az első harmada alapul az Egy postaviselt ember levele szövegén, nagyobbik része /amelynek íráskor Jókai már a korábbi jóval meghaladó bennfentességre tett szert a színházi kulisszatitkok világában/ teljesen új. Ezért - bár a keletkezés történetben természetesen rá kell mutatni a két írás közötti kapcsolatra - azt látnám indokoltnak, ha az Egy titkos drámairó kinszenvedéseit /mint az 1856-os év anyagához tartozó, noha korábbi írást magába olvasztó művet/ az Elbeszélések ciklus megfelelő kötete adná közre; a jelen kötet Függelékében való szerepeltetését viszont szükségtelennek tartom. /A végső szót ebben a kérdésben a sorozatszerkesztőnek kell kimondania./

Az 1366. lap egyik /a fentebb kifejtettek értelmében e-lyébként fülösleges/ passzusába elírás csuszott: a JCB 6.k.

anyagában nem az /időbelileg nem odatartozó/ Egy titkos drámaíró kinszenvedései, hanem a Két óra egy újságíró élményeiből kapott helyet.

Irodalom. Véleményem szerint Győrfy a 1367. lapon értelmezi Szilágyi Sándor visszaemlékezéseinek azt a mondatát, hogy Jókainak a PR-ben közölt humoros írásai "a névtelenül megjelent, Emléksorok című satyrával egy tollból eredtek..." Kizártnak tartom, hogy ez az utalás az újonnan felbukkant a jelen anyagban szereplő Emléksorokra vonatkozzék. Ez utóbbi ugyanis a/ műfajára nézve nem satira; b/ valamennyi rendelkezésünkre álló adat egybehangzó tanúsága szerint nem jelent meg; c/ amennyiben megjelent volna, nem névtelenül, hanem Sajó álnéven látott volna napvilágot. Ugy hiszem, Szilágyi valamely, a PR lapjain névtelenül megjelent humoros írásra céloz. /Lehet, hogy ennek címét emlékezetből, pontatlanul adja meg./ A PR anyagának további figyelmes tanulmányozása révén a kérdés talán tisztázható lenne /sőt esetleg egy lap-pangó Jókair-írásnak is nyomára lehetne jutni/.

Mintegy mind az Exkollégai útasításnak, mind az Egy poétaviselt ember levelének csupán egyetlen közlése ismeretes, egyik írás jegyzetapparátusa sem tartalmazhat Szövegváltozatok fejezetet. A pusztán a helyesírási modernizálásból adódó eltérések egyenkénti regisztrálására nincs szükség.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Egy poétaviselt ember levele

423: 5. Honderű

Vasárnapi Újság - mindkét lap megindulásának és megszűnésének dátumát meg kell adni.

424: 5. pesti vásárkor - magyarázendó

egy Olympiad után - azaz négy év múlva
36. Dumas - itt csak az idősebbik Alexandre Dumas-ra
kell utalni

37. Békási - nem a XVIII. sz.-ban élt obskurus szerzőről
van szó; a című Jósika Miklós Ifj. Békási Ferenc ka-
landjai o. humoros életkép-sorozatára /1844/45/ vonat-
kozik. Ezt a gyorsan népszerűvé lett művet szerzője e-
redetileg névtelenül adta közre.

425: 16. az invalidus kaszárvány - magyarázandó

25. pengő pénzben - magyarázandó /az ércpénz, a "pengő
forint" értéke kb. másfélszerese volt a "váltó forint"-
nak nevezett papírpénznek/

426: 6. ott a londoni koldusokat adják - a szövegben forgó szin-
mű egy 1847-i előadásáról l. Jókai bírálatát JCB l.k.

318-21. A darabra vonatkozó pontosabb adatokat az OSzK
Színház-történeti Osztályának anyagában kell megkeresni.

39. a bíráló választmány - magyarázandó. A testület
működésének részletes /Jókai-val kapcsolatos adatokat
is tartalmazó/ feldolgozása Pukánszky Kádár Jolán:
A dráma-bíráló bizottság. ItK 1939.

427: 4. poliphemus - a magyarázatban Homérosz Odüsszeiájára
is utalni kellene.

Törölendő szövmagyarázatok: poétaviselt, amputál, génusz,
tipográfus, tendencia, motivál, redukálva.

Exkolléai utasítás

420: 5. Jelenkor - pontatlan az az /egyébként már korábban,
az 1363. lapon is előforduló/ állítás, hogy az ujság
"Széchenyi politikai hírlapja" volt. Széchenyi a lapnak
sem szerkesztője, sem kiadó-tulajdonosa nem volt. Irány-
tollak egy részében jut a legutóbbi kiadásban érvényre az

vonalára /noha az csakugyan nem állt távol az ő politikai felfogásától/ sem volt közvetlen befolyása egészen 1842-ig, amikor a lap szerkesztőjével: Helmezy Mihállyal kötött szerződésben rögzítette az újságban kifejtendő rendszeres publicisztikai tevékenységének feltételeit.

38. konvinkáltat - téves magyarázat; helyesen: perben elmarasztaltat /régi jogi műszó/ 422:22. "Magyar Kurir" - magyarázandó

Az erdők leánya

A szövegküzlés ezuttal is következetlen. Alapszövegként - mint legautentikusabb formát - a PR-beli küzlést kellene elfogadni, s ehhez viszonyítva kellene feltüntetni az első kiadás: az 1856-i Árnyképek, valamint az MK eltéréseit. Győrffy hipotézisét, amely szerint a novella nem a megjelenés évében, hanem lényegesen korábban íródott /bár ténybeli bizonyítékokkal nem támasztható alá, s így az elbeszélés sorrendi helyének kijelölésénél sem vehető figyelembe/, a magam részéről is rendkívül valószínűnek tartom. Az elbeszélést tematikája és hangütése egyaránt azokkal a szélsőséges pesszimizmustól és "világgyűlölettel" áthatott, rousseau-i ihletésű civilizációellenességtől sem mentes alkotásokkal rokonítja, amelyek az 1840-es évek közepe táján valóságosan elárasztják irodalmi folyóiratainkat. Az irodalomtörténet "Felhők-korszak" néven is emlegeti ezt a periódust, noha az irányzat kezdeményezője nem Petőfi volt. A Fiatal Magyarország nemzedékének ugyyszólván valamennyi tagja leróta adóját ennek az irodalmi divatnak. /Vö. erről bővebben JKK Elbeszélések l.k. 604-11./ Jókai oeuvre-jén belül az 1846-ból való novellák egy részében jut a leghatározottabban érvényre ez

a szemléletmód. E művek két legjellegzetesebbjét: A remete hagyományát és A munkácsi rabot kötetben csupán egy évtizeddel megírásuk után, 1856-ban adta közre - abban az Árnyképek c. gyűjteményben, amely Az erdők leányát is magába foglalja.

Az 1386-91. lapok anyaga lényegesen rövidítésre szorul. Maga Győrffy állapítja meg, hogy Szilágyi Sándor Emlékezés hazámra c., a ME-ben közölt írása /amelyben a szerző többek között az "erdő leánya" nevű szellemlényhez fűződő román népi hiedelmekről is említést tesz/ és Az erdők leánya között semmiféle érdemi kapcsolat nem fedezhető fel. /Amennyiben a novellát 1848 előttről valónak tekintjük, ezt már időrendi okokból is természetesen kell találnunk./ Ilyen körülmények között nincs semmi szükség a Szilágyi írásából származó idézetekre, hiszen ezek nem járulnak hozzá a novella jobb megértéséhez. Érdemes lenne viszont felhívni a figyelmet egy jellegzetes Jókai-motívum első felbukkanására. Az író későbbi műveiben is gyakran ábrázol az erdőben váratlanul felbukkanó, az ott sétálók életét veszélybe sodró "vérmedvéket". /Az idevágó helyek felsorolását l. Börtön virága JKK Kisregények 7.k. 210./ Azt is meg lehetne említeni, hogy Jókai a jelek szerint kedvezőbb véleménnyel volt erről a művéről, mint az utókor irodalomtörténészei, mert Kertbeny Károlyhoz intézett 1870. okt. 23-i levelében azok közé a novellái közé sorolta, amelyeket alkalmasaknak ítélt németre való lefordításra /JKK Levelkezés 2.k. 316./ Az 1850-ben publikált elbeszélések közül Az erdők leánya mellett csak A Bárdy-család szerepel még ezen a lajstromon.

hogy Az Irodalom fejezetből az első két, valamint az utolsót bekezdéssel hagyandó, az első hiányzó, a PR-ből átvett sorozat Tárgyi és nyelvi magyarázatok vábbi munka során ezt sor-
434:135. ilyen lehetett a perc, midőn az alvó mindenség fe-
tek előtt először hangzott a szó: "legyen világosság!" - hanem
szóval bibliai utalás/a Genézis megfelelő helyére való hi-
az átvételével/magyarázandó munkájából adódó - elterjedt
is. Törölendő: szómagyarázatok: maszkírozott, démon, bestia, e
emancipál, glória, akkord.
Az az írás - mint Györffy jól látja - az író 1948 előt-
ti pályaműveinek Sic vos non vobis gan. A műsor elbeszél-
és a szövegkezelés terén Györffy itt ugyanolyan eklektikus
és logikátlan módon járt el, mint korábban az /analóg prob-
lémákat felvető/ Afránia hadnagy esetében. Jóka az először
a PR-ben közreadott novella szövegét a kötetbeli publikáció
alkalmából megrövidítette, elhagyva a túlságosan sikalmós-
nak ítélt zárórészt. Ugyanazzal a korizlés kíváncsiához tu-
datosan igazodó írói öncenzuráról van itt szó, amellyel Jó-
ka évtizedeken át fojtotta vissza az 1850-es évek elejének
alkotásaiban olykor még fel-feltörő erotikus hajlamait, /L.
erre vonatkozólag öregkori nyilatkozatát: A tengernő hölgy.
JKK 55.k. 193./ Györffy viszont arra az álláspontra helyezke-
dett, hogy a kritikai kiadás gondozóját nem köthetik ilyen-
fajta megfontolások, s magam is úgy vélem, hogy a novella két
formája közül a kétféle élethelyzet kontrasztjára épülő ere-
deti szövegezés a viszonylag sikerültebb. /Ilyen természetű
kérdésekben okvetlenül szükség van a szerkesztő állás-
foglalására is./ Am Györffy - ahelyett, hogy a PR-beli telje-
sebb formát fogadta volna el alapszövegnek - beírta azzal,

hogy az /ezuttal is alapszövegnek tekintett/ NK-beli közlést egyszerűen megfajelje az onnét hiányzó, a PR-ből átvett zárórésszel. A kéziratot végzendő további munka során ezt korrigálni kell. Gyökeres átdolgozásra szorul a Szövegváltozatok rész is. Nemcsak az NK variánsait kell feldolgozni, hanem számba kell venni az első kiadás: az 1857-es Népvilág - az író tudatos szövegátalakító munkájából adódó - eltéréseit is. A pusztán helyesírási jellegű különbségek részletezésére viszont ezuttal sincs szükség.

Ez az írás - amint Györffy jól látja - az író 1848 előtti pályaszakaszának jegyeit viseli magán. A humoros elbeszélés műfaja, amelyet kerai novellisztikájában a Házasságok desperációból és az Emberék és kérlábu állatok c. /1848 márciusa után abbamaradt/ ciklus két elkészült darabja példáz a legjellegzetesebben, ez idő tájt már jelentős hazai műtárra tekinthetett vissza. Jókai csupán azoknak az elődöknek /pl. Kovács Pálnak/ nyomdokaiba lépett, akik ezt a genre-t a reformkor irodalmában meggyökeresztették - anélkül, hogy a műfaj kelléktárát különösebb új elemekkel gyarapította volna. A Sic vos non vobis első felőben megjelentetett élethelyzet: a ravasz gyámleánya által rászédett nevelőapá pórujárása pedig éppenséggel ősrégi, számtalanszor kiaknázott, a "commedia dell'arte" típusú színjátékok, majd a XVIII-XIX. sz-i vígoperák minduntalan visszatérő alapszituációját szolgáló komikumforrás. "Sic vos non vobis..." szavakkal kezdődik.

1850 őszétől fogva Jókai előtt elzárult a forradalmi tárgyú írások publikálásának lehetősége. Nyilván ebben a helyzetben, amikor addigi ihletforrásából nem merithetett többé, nyult vissza egy régebbi témátletéhez. Végleges formáját a

PR-ben közölt novellaszöveg azonban csak a nyomdába adás időpontjában nyerte el. Erről tanuszkodnak azok az - egyértelműen a Bach-korszak viszonyaira vonatkozó - ironikus célzások, amelyeket az írónak sikerült a politikamentes témájú humoreszk szövegébe becsempészní, s amelyek egy részét a kötetkiadásokban már nem is találjuk meg. /Ez egyszersmind további érv mellett, hogy a PR-beli közlést kell alapszövegnek elfogadni./ Már az első lapon a "Gleichberechtigung"-ról /azaz a nemzetiségek egyenjogúságának az 1849. márc. 4-i alkotmányban proklamált alapelvéről/ esik szó, később arról olvasunk, hogy "a tartományok új felosztásában részesültek", s hasonlóan humoros színezettel bukkanak fel a szövegben az - ugyancsak az abszolutisztikus kormányzat hivatalos frazeológiájához tartozó - "reorganisatio" és "provisorie" terminusok is. A novellával szem foglalkozó szerzők /Szalló György/ furcsának minősíti a novella címét, amely szerinte "latinul sem szó, még kevésbé szentencia", hanem csupán alkalmi szókapcsolat /1416./. Ez a kijelentés a kellő tényismeret hiányára vall. Tóth Béla Szálló és lexikona /Bp. 1906./ c. könyvének 305. lapján megtaláljuk a "Sic vos non vobis" kifejezést, s egyszersmind tájékoztatást kapunk a szállóige forrásáról: egy T.C. Donatus által megörökitett, Vergilius személyéhez kapcsolódó anekdotáról. Közli Tóth azt a négyverses, Vergiliusnak tulajdonított versikét is, amelynek minden sorra a "Sic vos non vobis..." szavakkal kezdődik, s amelynek írására állítólag az készítette a költőt, hogy egy jogosan őt illető érdemet valaki saját magának próbált kisorsjaitani. A kifejezés jelentése /amely pontosan reáillik a maga számára neveltetett leánytól eleső novellahős szituáció-

jára/ tehát ez: "nem a magatok számára dolgoztok, fáradságotok gyümölcsét más aratja le". A kifejezés ebben az értelemben a XIX. században - mint a magyar vezető réteg egész gondolatvilágát átható latinos műveltség⁴ szerves része - bizonyára közismert volt, s éppenséggel nem meglepő, hogy Vécsey Károly tábornoknak egy, a szolnoki győzelem dicsőségét a maga számára igénylő polemikus nyilatkozatában is előfordult. Jókai azonban semmi esetre sem Vécsey szóban forgó nyilatkozatából vette novellájának címét; az egyezés természetesen magyarázata az, hogy mindketten ugyanabból a közös tudáskészletből merítettek. Ezért Györffynek az 1418-19. lapokon olvasható fejtegetéssel, amelyek rendkívül erőszakolt módon próbálnak összefüggést teremteni Vécsey nyilatkozata és Jókai novellája között, törölendő a kéziratból.

Irodalom. A novellával nem foglalkozó szerzők /Szilágyi Sándor, Nagy Miklós/ említése ezuttal is szükségtelen.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

464: 7. sinkorán - vadászob /a francia "chien courant"-ból/

472: 13. Adelgunda és Hildemar története - a magyarázat

nyilvánvalóan téves: a szövegösszefüggés kétségtelenné

teszi, hogy az itt említett Adelgunda nem apátnő volt.

A középkorral foglalkozó lexikális jellegű kézikönyvek

segítségével talán fel lehetne deríteni a célzás hátte-

rét.

Törölendő szómagyarázatok: kontinens, experimentum, geográf-

ia, fizika, technológia, reáltudományok, adminisztráció, il-

luzió, hegedűvirtuóz, flegma, reirén, kispap, paragrafus.

Altal bonyújtott anyagban mindösszesen 145 lapot kitevő ciklus

magyarázatok Jókainak az a kötet és fél - bársony kötésű 186,

magyar június végétől a lendis valószínű időpontjait: szep-

B. rész

Egy bujdosó naplója

Es a novellaciklus a kötetben belül nyilvánvalóan külön összeűgő egységnek tekintendő. Györfly helyesen ismerte fel, hogy az író eredeti alkotói intencióját kizárólag az anyagnak az első kiadásbeli elrendezése közvetíti hitelesen, és az ottani sorrendben közli a ciklus egyes darabjait. Ezt a felismerést azonban az alapszöveg megválasztásánál is érvényre kell juttatni, az NK helyett az első /1851-es évjelzéssel megjelent/ kiadást kell alapul venni /Györfly csak egyetlen darab: A nikomédiai kővek esetében jár el - minden közelebbi indokolás nélkül - így/ s az NK érdemi - és nem pusztán helyesírási természetű - eltéréseit variánsokként kell feldolgozni. Csupán egyetlen vonatkozásban: t.i. valamennyi darabnak sorszámmal való ellátását illetően vélném követendőnek az NK szöveggözlési gyakorlatát.

A ciklus jegyzeteinek élén álló bevezető fejezetben Györfly teljes határozottsággal szögezi le: "...a később Egy bujdosó naplója címen összeállított darabok meggyőződésünk szerint a Csataképek darabjaival együtt már az év eleje óta készültek és gyűltek." /466./ A magam részéről viszont Szinnyei Ferenc felfogását osztom és arról vagyok meggyőződve, hogy ez a ciklus teljes egészében a Csataképek /1850 június végére tehető/ nyomdába adása után keletkezett. Az időtényező számításba vétele, a két 1850-es Jókai-kötet megjelenési dátumainak egymással való összevetése semmiképpen sem szolgáltathat érveket ezzel a feltevással szemben. Egy ilyen terjedelmű /a Györfly által benyújtott anyagban mindössze 145 lapot kitevő/ ciklus megírásához Jókainak az a két és fél - három hónapnyi idő, amennyi június végétől a leadás valószínű időpontjáig: szept-

tember végéig rendelkezésére állt, bőven elegendő lehetett. Termékenységének és ekkori, csakis az írásra koncentrálni életformájának ismeretében még azt sem lehet állítani, hogy munkabírása ez a feladat túlságosan nagy terhet rótt volna.

Győrffy azonban tartalmi szempontokkal is alátámasztja álláspontját. Mint írja: "A csataképek és a bujdosónapló darabjai közt a tejttestvérség ordit, felsorolhatnánk annak részleteit, amelyek ebbe, és ennek darabjait, amelyek abba akár mikor áttehetők volnának." /467./ Magától értetődik, hogy a két kötet motívumkészletében számos közös - azonos forrásra: a forradalmi időszak élményanyagára visszavezethető - elem akad. Am legalább ennyire szembetűnőek az őket egymástól megkülönböztető sajátosságok is. Mindenekelőtt azt emelném ki, hogy míg a Csataképek egymástól teljesen független elbeszélések véletlenszerű együttesének hat, addig az Egy bujdosó naplója a maga jóval homogénabb jellegével szerzőjének tudatos /ha talán nem is szigorú következetességgel keresztülvitt/ kompozíciós szándékáról tanuskodik. Az egyöntetűség biztosítását szolgálja a ciklust keretbe foglaló írói fikció: a történetek tulnyomó részét első személyben elbeszélő "bujdosó" képzeletbeli /bár Jókai valóságos emlékeiből is merítő/ utazási A kötet eredetileg a "Novellák a forradalom utáni időkből" alcímet viselte, és Jókai célja bizonyára az volt, hogy - a Világos utáni hónapokban kialakult jellegzetes élethelyzetek széles spektrumát felvillantva - egyfajta körképet adjon a történelmi katasztrófa sújtotta ország állapotairól. Akad a kötetben jónéhány olyan, egészen rövid lélegzetű darab is, amely magában semmiképpen sem áll meg és csak mint egy összefüggő ciklus alkotóeleme tesz szert létjogosultságra.

Amennyiben a két kötetet összevetjük, az első kötetben a forradalom utáni időszak élményanyagára visszavezethető elemek száma nagyobb, mint a második kötetben.

meg. De - és ez a körülmény még nagyobb figyelmet érdemel - az Egy bujdosó naplójában érvényesülő szemlélet is számottevően különbözik attól, amely a Csataképek novelláit áthatja. Az utóbbi kötet anyagában a mitologizáló, hiperbolikus ábrázolásmód van túlsúlyban, a forradalom árnyoldalaival csupán mellékesen esik szó itt-ott. /A kötetbe fel nem vett A gyémántos miniszter kompozíciójára is szemmelláthatólag ranyom-^{umok} ja bélyegét az az írói szándék, hogy a negativizmus bemutatása ne borítsa homályba a szabadságharc heroizmusát. / Az Egy bujdosó naplója lapjairól viszont már másféle, jóval óvatosabb írói attitűd rajzolódik ki. Jókai itt alapjában véve a győztesek és legyőzöttek közötti megbékélés szószólójaként lép fel, érzékeltetve, hogy a történelmi konfliktussal együtt járó szenvedések és áldozatok is a katasztrófa kihatásai. mindkét oldalt sújtották /Pusztai falvak, A két csonka vitéz/. Félreismernhetetlen a deheroizáló célzat előtérbe kerülése. /Az ezermester és a kozák, A gyilkos, Az eltűnt leányok/. Az író kigunyolja a mártírkodást /A megvetett nagyság/, mint alaptalanokat igyekszik szétfoszlatni az emigrációhoz fűződő várakozásokat /Egy emigráns levele, A nikomédiai kővek, A két menekült/, míg az új rendszer tisztségviselőiről inkább kedvező színezetű képet ad /Nő és szerető, Utitársam/. Fel-foghatjuk mindezt egyszerűen annak jeleként, hogy az író a nehezedő sajtóviszonyok közepette a hatóságokkal való konfliktus elkerülésére törekedett, valószínű azonban, hogy a közelmúlt szkeptikusabb megítélése és a megváltozathatatlan-^{nak} tetsző helyzethez való józan, realiztikus alkalmazkodás igénye ekkor, 1850. közepe táján már tényleges /számos kor-^{os} társ, pl. Kemény Zsigmond és más korábbi békepárti politi-^{kusok} által is osztott/ belső meggyőződésnek szilárdult

meg Jókai gondolatvilágában.

Egy évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy 1848 kultusza újból polgárjogot nyerjen a hazai szépirodalomban és publicisztikában. 1860/61 fordulóján, amikor a Habsburg-marchia nemzetközi pozíciójának meggyöngyülése folytán a bécsi kormányzat engedményekre kényszerült az alkotmányos törekvések irányában, a magyar nemzeti mozgalom tudvalevőleg az 1848-as törvények alapján való visszatérést tűzte kivívandó célként maga elé. Az új helyzetre Jókai is - cikkeinek és más politikai megnyilatkozásainak tanúsága szerint - azonnal ilyen értelemben reagált. Megkockáztatom a feltevést: nem kizárólag technikai jellegű okok késztették arra, hogy amikor 1861-ben - élve az ekkor megnyíló szabadabb publikációs lehetőségekkel - újra közreadta 1850-es elbeszéléseit, az Egy bujdosó naplóját az első kiadástól eltérően ne önálló gyűjteményként jelentesse meg, hanem más kötetek anyagába olvassza be a ciklus darabjait. Ekkor már időszerűtlenné vált dezilluzionáló célzatuk ugyanis a Csataképek novelláinak, illetve más, egyértelműen zsarnokellenes szellemű elbeszéléseknek: /A megült ország, Kurbán bég/ szomszédságában kétségkívül elhalványodott; ilyen szövegekörnyezetben ezek az írások is másféle optikát és akusztikát nyertek.

Viszonylag részletesen foglalkozik a bevezető fejezetben Győrffy a ciklus török vonatkozású darabjaival, amelyekben szerinte az egykoru magyar közvéleménynek a Kossuthot és emigránstársait befogadó ország iránti rokonszenve tükröződik. Ebben az összefüggésben korábbi fejleményekre is visszautal, idézve Jókai 1849-es cikkeinek egy-két, a szabadságharc ügyének nyújtandó török segítségben bizakodó kitételét. /409-11./

Csak hogy az a kép, amelyet Jókai itt /mindenekelőtt A két menekültben/ a törökországi állapotokról és a magyar száműzöttek ottani helyzetéről fest, korántsem rózság, hanem éppen keletkezése /forrása/ miatt /Irodalom/ övével párhuzamosan kiábrándító jellegű. Emiatt az egész szóban forgó fejtegetés érvényét veszti, és mint nem ideillő kiktatandó az anyagból. Indokolatlannak tartom azt is, hogy Györfly a cikluson belül tematikus alapon próbál néhány kisebb csoportot megkülönböztetni /468./. Az efféle tagolás - amint maga Györfly is érzi - csakis önkényes és erőszakolt lehet, hiszen ilyen elrendezés esetén világosabb vezérvonalakba valóban a ciklus darabjaiban a különféle témák és motívumok minduntalan összefolynak egymással.

Már korábban rámutattam, hogy a ciklussal mint összefüggő egységgel foglalkozó külön Irodalom fejezetre nincs szükség; az Egy bujdosó naplóját az író egész oeuvre-jén belül elhelyező /vagy éppen csak érintő/ általános méltatásokat a kötet élén álló Irodalom részben kell bemutatni.

A részletes megjegyzések során nem foglalkozom külön egyetlen fejezethez való hátrahagyással az Irodalom fejezetben minden egyes darabbal, hanem csupán azokra térek ki, amelyek kapcsán észrevételeket vagy kiegészítéseket kívánok fűzni Györfly jegyzeteihez. Magának Györflynak sincs valamennyi novelláról érdemi természetű mondanivalója; a keletkezés történeti részben olvasható kommentár /a történelmi háttérre vagy az irodalmi előzményekre vonatkozó adatok hiányában/ nemegyszer csupán maguknak a szövegeknek - a kelletténél bőbeszédűbb - parafrázisát, ill. az egyes írások esztétikai méltatását tartalmazza. Egyébként el tudnám képzelni a ciklus jegyzetapparátusának a jelenlegitől eltérő, ökonomikusabb megoldásokra is lehetőséget nyújtó szerkezeti felépítését. Amennyiben az Egy bujdosó naplóját nem novellák sorozatának, hanem egyetlen összefüggő egésznek tekintenénk, nem

lenne okvetlenül szükséges mind a 24 darabhoz külön bibliográfiái, keletkezéstörténeti stb. részt csatolni. Elegendő lenne, ha a jegyzetapparátus csupán egyetlen bibliográfiái részt, Keletkezése /források, minták/, Irodalom, Szövegváltozatok, Tárgyi és nyelvi magyarázatok fejezetet foglalna magába; ezek mindegyike a novellák sorrendjében haladva összegezhetné a szükséges tudnivalókat. (A ciklus V. és VI. sz. - összetartozónak minősített - darabját Györfly is ilyenképpen vonja egybe a jegyzetekben.) A keletkezéstörténeti rész egy ilyen elrendezés esetén világosabb vonalvezetésűvé válhatna, mentesülne sok fölösleges ismétléstől és megannyi terjedelmekitöltő jellegű, stilisztikai diszitményként funkcionáló, de valóságos információtartalmat nem hordozó részlettől; lehetővé válna, hogy azok fölött a darabok fölött, amelyekről a filológia módszereivel semmi érdemlegeset nem lehet felde-riteni, a sajtó alá rendező hallgatással - vagy legföljebb egy-két rövidke, érintőleges mondattal - térjen napirendre. Az egyetlen fejezetbe való összevonás az Irodalom esetében is nagyszámú szükségtelen átfedés, ismétlés és üresjárat kiküszöbölésére adna módot. A Szövegváltozatok és a Tárgyi és nyelvi magyarázatok esetében ez az elrendezés nem vonna maga után számottevő tartalmi módosulást; ezek a - természetesen alcimekkel részekre tagolandó - fejezetek a jelenlegi anyag megfelelő részeiből állanának össze. Hangsúlyozni szeretném, hogy ezt az elgondolást csak mint megfontolásra érdemes alternatív javaslatot ajánlom a sajtó alá rendező és a sorozatszerkesztő figyelmébe, anélkül, hogy teljes határozottsággal törnék lándzsát mellette. Tisztában vagyok vele ugyanis, hogy ezzel a /mind a JKK, mind más kritikai kiadások gyakorlatá-

től némiképp elütő/ szerkezeti sémával szemben nyomós ellen-
érveket is fel lehetne hozni. /
Felvetődhet az ellenvetés, hogy egyetlen - végül is perife-
rikus természetű - A karperec című novella hozása aligha ér meg egy-
nyi Győrfy véleményem szerint joggal tételezi fel, hogy a
novella háttérében megtörtént - és az egykorú sajtó hasábjain
tárgyalt - eset áll. Ennek a véleménynek óhajtó formában ad
kifejezést a következő mondatban: "Jó lenne egyszer a konkrét
újságcikk nyomára bukkanni; egész biztosan létezik egy vagy
több cikk az elmondott tartalommal." /505-06./ A filológusnak
azonban nem szabad a szerencsétől vagy a véletlentől várnia,
hogy feleletet kapjon a munkája során felvetődő kérdésekre,
hanon - mesterségének szabályait követve - módszeres kutatás
útján kell keresnie a megoldást. A szóban forgó időszakban
mindössze három olyan sajtótermék jelent meg Magyarországon,
amely a keresett hír lelőhelyeként számításba jöhet: Vida Ká-
roly konzervatív szellemű lapja, az 1849. nov. 13-án megindult,
de már 1850. jan. 8-án betiltott Figyelmező, az 1849. nov.
15-én megindult hivatalos Magyar Hírlap és az 1850. márc. 9-én
megindult Pesti Napló. /Esetleg idevonhatjuk Nagy Ignác szép-
írodalmi jellegű, de hírrovatot is tartalmazó napilapját, az
1849. nov. 15-én megindult Hölgyfutárt is./ Ezeknek az újsá-
goknak néhány hónapnyi anyagát, az 1849-ben és 1850 első fe-
lében megjelent számokat kell átlapoznia /mindenekelőtt ter-
mészetesen a rendőri hírek rovatára figyelve/ annak, aki a
novellában ábrázolt rablógyilkosság nyomára akar jutni.
/"Több hónap múlva egyszer egy hírlap eszébe kezembe. Az első
volt, amit régóta láttam." - olvashatjuk a szövegben. Ha az
elsőszemélyű elbeszélőt magával Jókaival azonosítjuk és e ki-

jelentést szó szerint vesszük, úgy kiváltképpen az 1849 végi és 1850 eleji lapszámok hianyagára érdemes koncentrálni./ Felvetődhet az ellenvetés, hogy egyetlen - végül is periférikus természetű - adalék felszínre hozása aligha ér meg ennyi fáradságot. Ám az efféle, a kutató a kor atmoszférájának jobb megismeréséhez hozzásegítő buvárkodás a szűkebb célon túlmenően is mindig meghozza eredményeit; az egykoru sajtóból merített adatok nem egy vonatkozásban járulhatnak hozzá a jegyzetapparátus anyagának gazdagításához.

Az Irodalom rész /506./ az öncélu és formális megközelítésmód jellegzetes példája. Olyan novella esetében, amelylyel egyetlen szerző sem foglalkozik, Irodalom fejezetre nyilvánvalóan nincs szükség.

Az eszmester és a kozák

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

12: 26. horvát határőrvidék - magyarázandó; a magyarázatnak mind a határőri intézmény mibenlétére, mind a határőrvidék különleges közjogi státusára ki kell térnie.

23. vargafolt - magyarázandó

15: 6. szkiták - pontatlan magyarázat: a szkiták ténylegesen nem voltak "a magyarok elődei", ez a rokonítás csak a középkori krónikások képzeletében született meg. /Egyébként a régebbi kiadásokban szereplő "scythia" írásmódot nem változtatnám "szkitá"-ra. Az eredeti forma hitebben érzékelteti a korhangulatot, jelezve, hogy itt a korabeli értelmiség latinos műveltségéből származó elemmel van dolgunk./

A mocsárok rejtekhelye - A halottaiból feltámadott

Konkordanciaként említendő, hogy A halottaiból feltámadott lapjain megjelenített szituáció visszatér az Erdély aranykora II. fejezetében: itt Duzs Gergely feleségét, ott /JKK 3.k. 32-33./ Apafinó Bornemissza Annát készíti elő apósa, ill. Bandi nevű szolgája ugyanilyen fokozatos módon arra a hírre, hogy férje visszaérkezett a fogságból.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

19: 15. "lóra csikós, lóra, elszaladt a ménes"

19. "én vagyok a petri gulyás!" - a népdalidézetek itt is

Gulyás József Jókai és a népdalok c., korábban említett

tanulmányára támaszkodva azonosítandók.

A csárdai csaplár

Jókai Az én iskolatársaim c. visszaemlékezését nem a Szépirodalmi Könyvkiadónál Írások életemből címmel megjelent kiadványból, hanem a JKK általános gyakorlatával összhangban - a JKK 5. kötete: Az én életem regénye 175. lapjáról kell idézni.

Nő és szerető

Cyórfiynak véleményem szerint igaza van abban, hogy ez az elbeszélés /amely előadásmódját tekintve is megtöri az első személyben elmondott történetek sorát/ nem illeszkedik szervesen a ciklus anyagába. Személyes, önéletrajzi vonatkozásokról itt szó sem lehet; ennek a feltevésnek még a cáfolatára sem érdemes kitérni. A novella vitathatatlanul a francia romantika stílusjegyeit viseli magán, ami azonban még nem zárja ki azt az /ésszerűen valószínű/ eshetőséget, hogy a benne feldolgozott történetnek valamiféle - az írói fantázia

által kellőképpen átalakított - életbeli alapja lehetett, s hogy az alapötletet Jókai számára talán egy a valóságban is végbement és a forradalom utáni megtorlások előidézte rendkívüli élethelyzetekkel összekapcsolódó valóper története szolgáltatta. Egy mozzanat mindenesetre teljesen hitelesnek tekintendő: az elítéltek hozzátartozói - amint ez kitűnik pl. a Küzdelem, bukás, megtorlás /Bp. 1979./ c. gyűjteményben szereplő kortársi visszaemlékezésekből is - rendszeresen instanciáztak Haynaunál és más hatalmasságoknál abból a célból, hogy kegyelmet eszközöljenek ki családtagjaik számára. Ismeretes az is, hogy Haynau közvetlenül felmentése előtt csakugyan széles körben élt a számára biztosított kegyelmezési jogkörrel. Másfelől fel kellene hívni a figyelmet egy nyilvánvaló tárgyi képtelenségre, amelyhez Jókai bizonyára a hatásosabb meseszöveg érdekében folyamodott: t.i. arra a jogi abszurdumra, hogy a férjre kimondott büntető ítélet visszamenőlegesen hatálytalanítja az általa korábban fogatatosított vagyonátruházási aktust.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

32: 8. a szent sir - magyarázandó
A vig ember

Ezzel az elbeszéléssel kapcsolatban nem indokolt a kor nagyjainak: Széchenyinek, Vörösmartynak, Bajzának, Garaynak sorsára, szellemi-leiki összeomlására utalni életbeli párhuzamként. A novella hősének, a notórius tréfacsinálóként nevezetessé vált fölabirtokosnak az alakja ugyanis a legkevésbé sem emlékeztet a szóban forgó kiváló személyiségekre. /Több joggal idézhetne fel efféle asszociációkat az A bujdo-

só tanyája lapjain megjelentetett figura, aki megőrül és üldözési mániába esik az átélt szenvedések következtében./ A novellabeli "vig ember" a Józsa Gyuri-féle parlagi, különcödő nemesur típusának első megjelenése Jókai oeuvre-jében. Regényeiben az Egy magyar nábobtól kezdve gyakran ábrázolja - kritikával, de azért nem minden rokonszenv híján - ezt a magatartásformát. A "vig ember" életbeli modelljének kilétét ma már aligha lehet tisztázni. /Az 1847-ben meghalt Józsa Gyuri alakja már azért sem jöhet szóba, mert az ő viselt dolgairól - amint ezt maga Jókai mondja el az Egy magyar nábob utószavában - csak egy későbbi erdélyi utazás során beszélt neki felesége./ Annyi azonban bizonyos, hogy ez az embertípus - miként ezt a Kárpáthy János feltételezett modelljeként emlegetett személyek nagy száma is tanúsítja /vö. erről Szekeres László jegyzeteit: Egy magyar nábob JKK 5.k. 319-24./ - korántsem ment ritkaságszámba a XIX. sz. közepének Magyarországon.

Egy emigráns levele

A kommentár /ez egyébként hosszabb, mint magának a novellának a szövege/ éppen a lényeg: az írás szatirikus célzata fölött siklik át, amely az emigráció nimbuszának megtépázására irányul, s egyszeremind fricska azok felé, akik az emigráció tagjaitól várnak a maguk teendőire és perspektíváira vonatkozó iránymutatást.

A gyilkos

A novellahős modelljének /ha ugyan volt ilyen/ kiléte ma már nem tisztázható. Az Emléksorokban említett /közelebb-

ről szintén nem azonosítható/ kormánybiztosra való utalást /513./ már azért sem érzem meggyőzőnek, mert könnyen lehetséges, hogy ez a szövegrész sem egy meghatározott, konkrét figurát, hanem egy - több személy jellemvonásaiból összegyúrt - típust jelenít meg és ítél el. Az azonban kétségtelen, hogy ez a novella is Jókainak az 1848/49-es radikálisok /a "flamingók"/ politikai-erkölcsi felfogásával kapcsolatos elutasító álláspontját tükrözi. Ebben az összefüggésben megemlíthető, hogy Jókai nem csupán az Emléksorokban, hanem már 1849-es cikkeiben is kifogásolta a megszálló császári erők előtt behódolókat túlságosan szigorú felelősségre vonását. /Vö. Levelek Debrecenbe V. JCB.3.k. 266-69.; Levelek Debrecenbe VII. Uo. 275-77.; Par force hazatérők. Uo. 333-34./

A két csonka vitéz

A bibliográfiai rész - nyilván feledékenységből - a MIP-beli közlést sem itt, sem a ciklus két másik, Szilágyi folyóiratában publikált darabja: Az eltűnt leányok és A bujdosó tanyája esetében nem tünteti fel.

A Szövegváltozatok összeállításánál követett gyakorlatának indokolásaaképpen Györffy teljesen önkényes, elfogadhatatlan szempontokra hivatkozik. Mint írja, a novella "kötetbeli szövege mellett szövegváltozatok szempontjából MIP-formájával is figyelembe vehető volna. De ebben az esetben valóban gégig kizárólag helyesírási eltérések mutatkoznak. Ezért megelégedhetünk belőle néhány megerősítéssel a kötetkiadás szövegéhez az NK-val szemben." /615./ A kritikai kiadásnak azonban nem szabad találmányra szemelgetnie a különféle közlések variánsai közül, hanem a variánsnak minősülő formák valamennyi előfor-

/A novellában is szó esik egy ilyen tartalom címről./
dulását regisztrálnia kell a figyelembe veendő kiadások szövegkritikai feldolgozása során. Helyesírási természetű eltéréseket viszont egyáltalán nem kell számba venni; ha tehát a MIF szövegében csakugyan kizárólag ilyenek találhatók /ami elég kivételes jelenség lenne/ még a szóalaktan körébe tartozó variánsok sem mutatkoznak benne, úgy elegendő ezt a körülményt - minden részletezés nélkül - a bevezetésben összefoglalólag jelezni. A szövegközlés gyakorlata és a Szövegváltozatk bemutatásának technikája amúgy is, ettől függetlenül - a korábban, általános érvennyel mondottak értelmében - lényeges módosításra szorul.

miként korábban általánosan ismert volt.

Egy pár derék ember

A keletkezéstörténeti fejezet anyagát ki kell bővíteni és a jelenleginél részletesebb tájékoztatást kell adni a forradalmi periódus pénzügyi természetű problémáiról; erre ugyanis a novella szövegének helyes értelmezéséhez okvetlenül szükség van. Györffy mindössze egyetlen munkának: Gelich Richárd szabadságharc-történetének adataira hivatkozik /a szerző nevét azonban kétszer is hibásan Gerichnek írja/, ezenfelül pedig Jókai 1849-es cikkeinek néhány, e tárgykörbe vágó passzusát sorakoztatja fel. A szabadságharc pénzügyeinek legteljesebb feldolgozását: Faragó Miksa A Kossuth-bankók kora /Bp. 1912./ c., mindmáig alapvetőnek számító könyvét nem hasznosította. A pénzügyi témájú Jókai-írások közül pedig meglepő módon éppen az a /1849. jun. 9-i dátumu/ cikkrészlet került el figyelmét, amelynek mondanivalója - a különböző pénzfajtákkal való üzérkedés veszélyének felvillantása révén - a legközvetlenebbül érintkezik a novellával. Jókai itt erőteljesen visszautasít egy radikális indítványt, amely arra írá-

/A novellában is szó esik egy ilyen tartalmu cikkről./
nyul, "hogy rögtön érvénytelenítessék minden német bankjegy."

Az általa felhozott ellenérv így hangzik: "A rögtöni betiltással pedig csak azt nyernők: hogy pénzüszérek szegény emberektől jó olcsón bevásárlanak s kereskedőknek jó drágán kiadnak, s a bankjegyek még is a cursusban maradnának." /JCB 3.k.

329./

Az író egyébként már korábban is nagy súlyt helyezett a pénzügyi stabilitás megővésére. Tanuskodik erről a "Pesti

Hírlap" leendő szerkesztőségének hitvallása c., 1848. dec. 16-ról keltezett cikk, amelyben többek között ezt olvashatjuk:

"Elvünk vigyázattal lenni minden financiális operációkra,

miket kormányunk által alkalmazva látandunk.

Mindent fölálldozhatunk, szabadságunkért, csak egyet nem

s ez a státushitel.

Mostani helyzetünkben egyedül ez volt és leendő anyagi

segédforrásunk. Gondunk lesz rá: hogy ki ne száradjon."

/JCB 2.k. 447./

A novellában ábrázolt üzemekre az a körülmény nyújtott

lehetőséget, hogy pénzügyi vonatkozásban 1848 őszétől fogva

egészen a szabadságharc bukásáig a frontvonal mindkét oldalán

zavaros, tisztázatlan volt a helyzet. Az önálló magyar pénz

kibocsátását a Batthyány-kormány tudvalevőleg 1848 nyarán ha

tározta el. Az 2 forintos bankjegyek augusztusban, az 5 forin

tosok szeptemberben, az 1 forintosok októberben, a 100 forin

tosok pedig decemberben kerültek forgalomba. E pénznemek min

denkori értékét a politikai és harctéri helyzet alakulása e

rősen berolyásolta. Szemere Bertalan belügyminiszternek már

1848. szept. 10-i rendeletében rögtönítélő bírósággal kellett

fenyegetnie azokat a bujtogatókat, akik "a budapesti lakossá

got a kétforintos magyar bankjegyek elfogadásától elrettente-
ni igyekeznek." /KLÜM 12.k. 905./

A magyar kormány lépésére reagálva, és a pénzkibocsá-
tást 1848. okt. 3-án királyi leiratban saját kizárólagos
jogának nyilvánította. A továbbiakban azonban a császári ha-
tóságok nem tudtak egységes és következetes irányvonalat ki-
alakítani a Kossuth-bankok érvényességének, ill. érvénytelen-
ségének kérdésében. A bécsi központi kormányzat szempont-
jai nemegyszer ütköztek a Habsburg-hatalom más képviselőinek
megfontolásaival, akik magának a harcban álló országnak a te-
rületén törekedtek. A császári táboron belüli ilyenfajta,
a pénzügyek kezelésével kapcsolatos nézetkülönbségek követ-
keztében számos ellentmondó, egymást kölcsönösen hatálytala-
nító intézkedés látott napvilágot. /A hiteles szövegeket
az alábbi egykorú kiadvány tartalmazza: Gyűjtemény a Magyar-
ország számára kibocsátott legfelsőbb Manifestumok és Szósa-
toknak, valamint a cs.kir. hadsereg főparancsnokai által Ma-
gyarországban kiadott hirdetményeknek. Buda, 1849./ Ténylege-
sen a császáriaknak az általuk megszállt területeken sem si-
került meggátolniuk a magyar bankjegyek forgalmát; gyakran
ebben a pénzben kapták kőzhez szoldjukat magának a császár-
ri hadseregnek a katonái is.

Az Andics Erzsébet A nagybirtokos arisztokrácia ellenfor-
radalmi szerepe 1848-49-ben /I-III. Bp. 1952-1982./ c. for-
ráskiadványában közölt iratok tanulmányos módon dokumentálják,
mennyi gondot okozott a császári hatóságoknak a pénzforgalom
szabályozásának ügye, és hányféle eltérő javaslat született
a kérdés átmeneti vagy végleges megoldását illetően. Az osztrák
minisztertanács 1848. dec. 19-i ülésén br. Krauss pénzügy-

miniszter úgy nyilatkozik, hogy a magyar bankjegyek elfogadásának vagy el nem fogadásának kinyilvánítására az időpont még nem alkalmas, mert ilyen nyilatkozat Magyarország Magyarország pacifikációját nagyban hátráltatná. /2.k. 234-35./ 1849. jan. 8-án gr. Zichy Félix, Győr és Moson megye császári biztosa kifejti Windischgrätznek: képtelenség lenne a magyar bankjegyek forgalmát egy csapásra beváltani, és azt tanácsolja: csak később, a politikai izgalmak lecsillapodása után vezesse be fokozatosan azok érvénytelenítését. /Uo. 301-03./ Ugyanő hasonló értelemben foglal állást, Windischgrätzhez intézett, jan. 19-i reletterjesztésében. Ebben rámutat: a magyar bankjegyek érvénytelenségének kimondása egyelőre nem volna tanácsos. A döntést e kérdésben egy ideig még függőben kellene hagyni. viszont az osztrák katonai parancsnokság 1848. dec. 24-i rendeletét, amelynek értelmében a kincstári, katonai és közpénztárak magyar bankjegyeket nem fogadhatnak el, ha lehető leggyorsabban közzé kellene tenni minden, az osztrák hadsereg által megszállt vidéken és a legszigorúbban kellene ellenőrizni annak végrehajtását. Ez teljesen megsemmisítené a magyar bankjegyek hitelét." /Uo. 364-71./

A főparancsnokság rendeletét és az azonos tartalmú 1849. jan. 12-i császári rendeletet ténylegesen még hónapokig nem fogadtatották. 1849. febr. 22-én Franz Schlick tábornok figyelmezteti Windischgrätzet: az, hogy a magyar bankjegyeket a császáriak is elfogadják, a legrosszabb következményekkel jár. Szerinte ezeket érvényteleníteni kellene vagy árfolyamot szabni számukra vagy más papirokkal beváltani őket. /Uo. 529-30./ Dr. Krauss pénzügyminiszter márc. 9-én értesíti Windischgrätzet: a minisztertanács hatályon kívül helyezi a budai hadseregfőparancsnokság rendelkezését, amelynek értelmében

a magánforgalomból nem kell kivonni a magyar bankjegyeket, és közhirre teszi, hogy senki sem köteles a magyar bankjegyeket elfogadni. /3.k. 34-37./ Márc. 12-én ifj. Majláth György, Baranya megye császári biztosa viszont arra hívja fel Windischgrätz figyelmét, hogy márc. 8-i rendelete, amely megtiltotta a köz- és országos pénztáraknak a magyar 5 és 100 forintos bankjegyek elfogadását, nehézségeket fog okozni az adóbehajtásnál. Szerinte legalább annak a reménynek a megcsillantásával kellene megnyugtathatni a felizgatott kedélyeket, hogy a pénzügyek végleges rendezésekor tekintettel lesznek az ilyen bankjegyek tulajdonosaira. /Uo. 47-44./ "Uo. 220." /Uo. 220./ Márc. 21-én br. Kübeck Schwarzenbergnek szóló bizalmas jelentésében kifejti: Windischgrätznek a - voltaképp hatás-körén kívül eső - magyar bankjegykérdésben hozott szorosítás-tal és ellentmondó intézkedései azsal magyarázhatók, hogy nem ismerte fel időben az ügy fontosságát és hogy az udvarhoz a tárgyban intézett megkereséseire semmiféle, vagy kitérő válaszokat kapott. /Uo. 90-91./ Ápr. 6-án Kübeck elhibázott lépésnek minősíti az osztrák pénzügyminisztérium márc. 27-i rendeletét, amely új, Magyarország területére korlátozott pénztári jegyek kibocsátásáról intézkedett. /Uo. 151-53./ Ezt a rendeletet Windischgrätz ápr. 10-én adta hírül a lakosságnak. Ezt követően, ápr. 11-én azt javasolja Schwarzenbergnek: a felkelés felszámolásáig hagyják a magyar bankjegykérdést jelenlegi állapotában; az ország pacifikálása után a bankjegyek teljes érvénytelenítése nem, utközik majd nehézségekbe. /Uo. 181-82./ A bankjegyügyben fogantatott ellentmondó intézkedések - gr. Szécsen Antal ápr. 30-i, Metternichnek írt levele szerint - Windischgrätz bukásához is hozzájárulhatáridővel való beengedtetésére, hogy ahonnan ezután is ta-

rultak. A levélíró azonban úgy véli: ezek a hibák nem tulajdoníthatók kizárólag Windischgrätznek, mert a központi kormány tulságosan sokáig habozott meghozni a szükséges rendszabályokat. /Uo. 215-18./

Windischgrätz utóda, Welden májusban a császári biztosokhoz intézett rendeletben tiltotta meg a "lázadó kormány" által kibocsátott mindennemű pénz forgalmát, máj. 20-i hirdetményében pedig kimondta, hogy mindazok, akik magyar pénzjegyeket elfogadnak, ill. osztrák bankjegyekért vagy más értékekért beváltanak, "a pártütés terjesztésében résztvevőknek tekintetnek, és a hadi büntető törvények súlya alá esnek." /Uo. 228./ Mindemellett több dokumentum arról tesz bizonyosságot, hogy a lakosság nem hajlandó elfogadni az új osztrák bankjegyeket. Erről ír Nesselrode orosz kancellár a cári birodalom bécsi követének /uo. 337-38./, ilyen értelemben informálja Babarozzy Antal gr. Hogen alezredest /uo. 344-45./ Gedeon császári tábornok pedig egyenesen arról tudósítja a hadseregfőparancsnokságot, hogy Selmezbánya munkássága részéről forrongástól lehet tartani a Kossuth-bankok érvénytelenítése miatt /uo. 364./.

Igazán radikális intézkedésekhez azonban a császári hatóságok ebben az ügyben csak a küzdelem végső szakaszában, ill. a szabadságharc elbukása után folyamodtak. Gr. Cziráky János császári hadsereg-biztos - amint a hadseregfőparancsnoksághoz intézett aug. 3-i jelentésében beszámol róla - Szegedre érkezésekor nyomban elrendelte a Kossuth-bankjegyek 48 órán belüli beszolgáltatását. /Uo. 366-67./ Máriássy Ádám szepesi megyefőnök egyenesen annak a fenyegetésnek kíséretében szőlitotta fel Poprád lakosságát a Kossuth-bankoknak szept. 10-i határidővel való beszolgáltatására, hogy akinél ezután is ta-

lálnak ilyeneket, azt megvesszőzik, ismételt esetben halállal büntetik. /Uo. 406./ De még e drákói rendszabályok sem késztettek mindenkit arra, hogy megváljon a birtokában lévő magyar bankjegyeitől, és nem foszlatta szét teljesen az értékesíthetőségükhez fűzött reményeket. Erre vall, hogy Schwarzenbergnek 1849. dec. 26-án figyelmeztetnie kellett Haynaut: a Kossuth-bankok beváltásáról Magyarországon terjedő híresztelések hanisak. /Uo. 447-49./

Ezek az adatok /amelyeket bizonyára más forrásokból is szaporítani lehetne/ remélhetőleg nyújtanak némi segítséget Győrffyék a keletkezéstörténeti rész végleges formájának kialakításához, hiszen meggyőzően érzékeltetik: a novella lényegében hitelesen mutatja be az ábrázolt időszak bizonytalan, kaotikus pénzügyi viszonyait, amelyek termékeny talajt szolgáltatottak mindennemű üzérkedés és tisztességtelen spekuláció számára.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

54: 14. Januárban, mikor a magyar kormány elhagyta Budát

20. Ahogy Budát visszavették

29. Mikor a magyarok újra elhagyták a fővárost - rövid

magyarázat kíséretében kell megadni a szóban forgó események dátumát.

57: 21. assignata - a magyarázat pontatlan; itt a szó nyilvánvalóan nem a francia forradalom papírpénzeire utal, hanem általánosabb értelemben, "fedezetlen papírpénz" jelentésével fordul elő.

Az eltűnt leányok

A novella irodalmi előzményeiről szólva, rá kellene mu-

tatni, hogy Jókait a nők társadalmi helyzetének és szerepkörének kérdése már 1848 előtt is foglalkoztatta. Kortársainak tulnyomó többségéhez hasonlóan ő is eléggé konzervatív nézeteket vallott ezzel a problémával kapcsolatban. A nőknek - a korabeli közgondolkodással összhangban - fontos hivatást tulajdonított a hazafias érzület és a nemzeti kultúra ápolása terén, az emancipációjukra irányuló törekvéseket viszont határozottan elutasította. A büntárs c., az JK 1847. januári számaiban közölt, George Sand hatására valló elbeszélése érzékelteti ugyan azokat a káros következményeket, amelyek a nőnek a családon belül és a társadalomban osztályrészul jutó alárendelt helyzetből származnak, ám fél évvel később Nőemancipáció címmel - ugyancsak az JK hasábjain - a novella mondanivalójával kifejezetten ellentétes célzatu, a nőemancipáció jelszava fölött szeliden csufolódo cikket tett közzé. /Vö. minderről JKK Elbeszélések 1.k. 64o-43./ Az 1848. márc. 26-án publikált Nőszabadság! c. cikkben, amelyre ugyancsak érdemes lenne utalni, erős hangsúlyt helyez - a reformkor eszméi örökségének egyik fontos elemét az új helyzet igényeihez alkalmazva - a nőknek arra a feladatára, hogy harcra buzdítsák és lelkesítsék a férfiakat: "Ha nő kezében a zászló, férfi kezében a kard, ott a győzelem bizonyos." /JCB 2.k. 21./ Lényegében azonban ez az írás sem áll ellentétben azzal a Jókai egész életművében kifejezésre jutó és Az eltűnt leányokból is egyértelműen kilvasható meggyőződéssel, hogy a nő helye a családban van és aki - más életszférák és szerepkörök vonzásának engedve - kiszakad onnét, annak osztályrésze csakis a boldogtalanság vagy /mint ezuttal/ a tragédia lehet.

Győrffy azt írja, hogy "a novella több egyedi eset voná-

sainak egybekomponálásából állt elő." /639./ Pontosabban két, az Emléksorokban leírt esetnek: a Losonc környéki arisztokraták két leányának és a Bocskai-huszárok soraiban harcoló, a szegedi csatában elesett őrmesternőnek a kontaminációjával van dolgunk. A modellek kilété^t illetően talán a hadtörténetírás művelői adhatnának utbaigazítást. Hogy nem az írói fantázia teremtményeiről, hanem valóságos személyekről van szó, azt ugyyszólván bizonyossá teszi az a körülmény, hogy az Emléksorok következő /Az eltűnt leányokkal összeefüggésben nem álló, ezért itt nem idézendő/ passzusaiiban említett nőkatonákat sikerült azonosítanom. /L. em erről alább, a 204-06. lapon./ Megemlítem, hogy a honvédsereg soraiban harcoló nőalakok más korabeli elbeszélők írásaiban is felbukkannak, /Vö. Szinnyei F. 1.k. 263-64./ Szilágyi Sándor egész novellagyűjteményét jelentetett meg Magyar nők forradalmi életéből/Pest, 1850/ címmel. Ennek szemügyre vételét, az esetleges párhuzamok és motívumrokonosságok felderítését a Jókai és Szilágyi között ekkoriban fennálló szoros kapcsolat ténye mindenképpen indokolttá tenné. A 637. lapon Győrfy a Mi hír Budán? c. 1848. márciusi cikknek a "nőszászálójáról" szóló passzusa kapcsán a JCB 3.k. 574-81. lapjain található jegyzőtekre utal. Ez a hivatkozás pontatlan és megtévesztő. Ténylegesen csak az 581. lap néhány sora vonatkozik az érintett szövegrészre. A Szövegváltozatok bevezetésére és magára az anyagra ugyanaz érvényes, amit fentebb A két csonka vitéz kapcsán jeleztem meg. 1850. évi: Vadány Károly Jókai Tudósítás c. forrás: Tárgyi és nyelvi magyarázatok 1850. 163-75. /204-06. lapon/ 257: 4. Egy megholt, elégett város - t.i. Losonc, amelyet a

cári csapatok 1849. aug. 7/8-án felgyújtottak és lakóinak tulnyomó részét legyilkolták.

netkoni megjegyzés /632./ melléklet.

A bujdosó tanyája

A bibliográfiai rész végén az alábbi meglepő kitétel szerepel: "S még számtalan teljes és szemelvényes kiadás." /642./ Amennyiben ez az utalás tankönyvekben és antológiákban található utánküzlésekre, netán Jókairól szóló könyvekbe és tanulmányokba iktatott idézetekre vonatkozik, úgy teljesen fölösleges, hiszen a bevezetésben rögzített szerkesztési elvek kimondják, hogy az ilyeneket a kiadás nem regisztrálja. A kifejezetten Jókai életrajzi írásait tartalmazó gyűjteményekben /pl. a részben ilyen jellegű Írói arcképek c. kötetben/ való közléseit viszont érdemes lenne feltüntetni.

A keletkezés-történeti fejezet jelentős hányadát két Jókai-regény: A tengerszemű nő és Az élet komédiái párhuzamos szöveghelyei teszik ki. Ezeket az idézeteket rövidíteni lehetne. A konföderációk sorát viszont ki kellene egészíteni néhány további, a tardonai bujdosás élményeit tükröző mű említésével. Felvillannak ezek az emlékek a Politikai divatok /JKK 14. k. 220-23./, A barátfalvi lévita /JKK 63. k. 76-97./; vö. Molnár József jegyzeteit: 171-74./ lapjain, valamint Az első ősz hajszálak /JHK 5.k. 279-83./ c. visszaemlékezésben. A Tardonán töltött hónapokról elég sok szó esik a Jókai-irodalomban. Az idevágó publikációkat Szekeres László sorolja fel a Politikai divatok kritikai kiadásában /JKK 14.k. 598-99./; közülük legalább egyet: Vadnay Károly Jókai Tardonán c. forrásértékű írását /Irodalmi emlékek. Bp. 1905. 363-75./ okvetlenül hasznosítani kellene.

/Ez a dátum egyszerűen a novella írásának "ante quem"

mon"-ját is meghatározza./

A Borsod megyei turistanázak jelenlegi állapotára vonatkozó megjegyzés /652./ mellőzhető.

Irodalom. A Bisztray Gyula által kimutatott konkordanciáról a keletkezéstörténeti részben már szó volt. Ezt itt /662-663./ - minthogy Bisztray semmiféle elemzésbe vagy értékelésbe nem bocsátkozik - nem kell megismételni. A Nagy Miklós-idézetek sorrendje téves: az 1968-as monográfiának meg kell előznie az "Arcok és vallomások" sorozatban később publikált könyvet. N. Dely Zsuzsa 1969-es dátumu munkája pedig e két szöveg között helyezendő el.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

65: 9. Paulinus barátok - a pálosok rendjéről, az egyetlen magyar alapítású szerzetesrendről /amelyről később a Bráter György c. Jókai-regényben lesz szó/ valamivel többet lehetne írni. A Tardona melletti kolostoromladék-ról l. Vadnay Károly i.m. 372.

69: 7. Mióta a löfegyverek meggyérültek - az első kiadásban /amelynek szövegéhez vissza kell térni/ ez a rész így hangzik: "mióta pedig fegyvert nem szabad tartani." Magyarázásban kell utalni a Bach-korszak elején elrendelt fegyvertartási tilalomra, amelyről Jókai számos művében tesz említést /Az új földesúr JKK 12.k. 7-8.; A mi lengyelünk JKK 66.k. 234.; Börtön virága JKK Kis-regények 7.k. 70./

75: 8. a hivatalnokoknak jutott amnesztia - Haynau 1850. jul. 5-i kegyelmi rendelkezése, amely többek között valamennyi, a forradalmi kormány szolgálatában állt polgári személyt mentesített a felelősségre vonás alól. /Ez a dátum egyszersmind a novella írásának "ante quem non"-ját is meghatározza./

gyar forradalmat./ Utáltársam miniszter, mind az

Az anekdotikus történet hőségnek kiléte nem deríthető fel. Rákóczy János személye itt szóba sem jöhet; erre a lehetőség-re még negatív formában sem érdemes utalni. Viszont a "katonai parancsnokok emberségének dicsérete" - Győrffy véleményével ellentétben - nagyon is egybevág az egész cikluson végighuzódó célzattal: a politikai ellentétek tompításának szándékával, a társadalmi megbékélésre való felszólítással. egyik helyen Jókai szövegébe - nyilván a sietős munka követ-

keztében - elírás történt: a "nikomédiai kö-

vek" Ezt az elbeszélést is el kell látni sorszámmal.

Egy - nyilván fiktív - földrajzi név a 102. lapon "Madzsar Dág", a 105. lapon "Madzsardág" formában szerepel; ezt egyesíteni kell.

Egyáltalán nem látszik valószínűnek, hogy a 698. lapon regisztrált horvát publikáció: a Kriminálna biblioteka 1928-1 évfolyamában Dijamant címen közölt két lap terjedelmű szöveg A nikomédiai kövek egy részletének fordítása lenne. A novella ugyanis nem bűnügyi tárgyú, felépítése pedig olyan, hogy ugy- szólván lehetetlen egy önmagában is megálló részletet kiragad- ni belőle.

Győrffy helyesen látja, hogy az elbeszélést dezilluzio- nista szemlélet hatja át; a szöveg egésze és különösen a vég- kifejtés olyan - a szabadságharc nagy drámájának megítélésére is kiterjedő - rezignációt és szkepszist sugall, amely egyál- talán nem áll távol a szomszédságában keletkezett Baléksorok hangvételétől. /Igen furcsán hat azonban, hogy egy helyütt, a 704. lapon - Jókai írói attitűdjének jellemzése során - Győrffy a maga szövegében mint "bolhacirkuszt" említi a ma-

gyar forradalmat./ Mind A gyémántos miniszter, mind az Emléksorok lapjain kedvezőtlen megvilágításba kerülnek azok a figurák, akiknek tetteit elsősorban a nagyravágyás, a pénz- és dicsőségsszomj motiválja, s ezek az indítékok bizonyulnak /egyfajta sztoikus-keresztény hagyományból táplálkozó, de biedermeier életbölcsességnek is minősíthető világnézet jegyében/ értékteleneknek és hívságosoknak A nikomédiai kövek-ben is. Itt jegyzem meg, hogy véleményem szerint a novella egyik helyén Jókai szövegébe - nyilván a sietős munka következtében - elírás csuszott. A novella hőse a "nikomédiai kövek" egyikén Scipio Asiaticus nevét pillantja meg. Jókai bizonyára nem a Scipio-családnak erre a kevésbé jelentős tagjára, hanem a nagy Scipio Africanusra gondolt. A hiteles adatok tanúsága szerint egyik Scipio sírja sem Nikomédiában található, mint ahogyan Hannibált sem ott temették el. Az író itt nyilvánvalóan azt a - mondanivalójának egészével egybehangzó - tanulságot kívánta sugalmazni olvasóinak, hogy győztesek és legyőzöttek egyaránt az enyészet jut végső osztályrészül. Ez pedig egy olyan beállítást kívánt volna meg, amely szerint a két szomszédos sír Hannibálnak és legyőzőjének: Scipio Africanusnak maradványait rejti.

Van azonban a novellának egy konkrétabb, mondhatni aktuálpolitikai jellegű célzata is, amely elkerülte mind a korábbi kutatók, mind Györffy figyelmét. A szövegből ugyanis félreérthetetlen módon kitűnik, hogy az író semmiféle reményt nem fűz a törökországi Kossuth-emigráció tevékenységéhez, további politikai szereplésük esélyeit teljesen negatívan ítéli meg. "Nagy emberek jöttek ismét e hazába, kik fejeikkel a csillagok között s lábaikkal koronákon jártak, kik szerezhettek volna nagy dolgokat, de a törökországi Kossuth-emigráció tevékenységéhez, további politikai szereplésük esélyeit teljesen negatívan ítéli meg. "Nagy emberek jöttek ismét e hazába, kik fejeikkel a csillagok között s lábaikkal koronákon jártak, kik szerezhettek volna nagy dolgokat, de a törökországi Kossuth-emigráció tevékenységéhez, további politikai szereplésük esélyeit teljesen negatívan ítéli meg."

dicsőséget, neveiknek örök életet" - olvashatjuk a szövegben, ám ezt a /vitathatatlanul az emigránsok személye és vállalkozásuk hősiessége iránt érzett tiszteletéről tanuskodó/ kijelentést nyomban az alábbi kategorikus állítás követi: "Ők is idejöttek, itt fognak meghalni, mint a többiek mind... Az 1850-es év fejleményei: a bécsi és pétervári kormányoknak a portánál tett erőteljes diplomáciai lépései is azt a benyomást erősíthették, hogy Kossuthék osztályrésze a bizonytalan ideig tartó törökországi internálás lesz.

A Thökölyre való utalás és maga az a körülmény, hogy a történet végkifejlete Thököly száműzetésének és halálának színhelyén: Nikomédiában játszódik le, ebben az összefüggésben nyeri el valódi értelmét, kifejezve az írónak azt a meggyőződését, hogy Kossuthra - aki Thökölyhez hasonlóan harcra szállt a Habsburg-hatalommal és Magyarország államfőjének nyilváníttatta magát - szintén a Nikomédiában nyugvó előd sorsa vár. /Ezzel kapcsolatban egy tárgyi pontatlanságra is fel kellene hívni a figyelmet: Krinyi Ilonát - aki a halálban megelőzte férjét - nem Nikomédiában temették el, hanem a holttestet átszállították Galatába, és a lazaristák ottani templomában helyezték nyugovóra. A sirfeliratokból idézett töredékes szövegrészek viszont hitelesek. Valószínűnek tartom, hogy ezeket Jókai a kor írónak legkedveltebb - s A magyar nemzet történetében általa is bőségesen kiaknázott - forrásmunkájából: Ignaz Aurel Fessler Die Geschichte der Ungarn und ihren Landsassen c. Lipcsében 1815-1825 között megjelent 10 kötetes művéből vette. Ennek érdemes lenne utánanézni.)

Győrffy felteszi a kérdést: vajon abban bizott-e Jókai, hogy novelláját "valódi értelme szerint ugyse fogja fel nem-

hogy cenzor, de egyetlen olvasó sem?" /700./ A cenzor rosszszallásától azonban az írónak ezuttal nem kellett tartania. Elbeszélésének célzata - mint a mondottakból kitűnik - semmiképpen sem állt szemben a kormánypolitika intencióival. Ezért volt lehetséges az is, hogy írását - az Egy bujdosó naplója anyagából kiszakítva - 1857-ben egy kisebb, mindössze három darabot tartalmazó novelláskötetben újból közreadja.

Az elbeszélés török vonatkozásai kapcsán Györfy - visszaautalva a ciklus jegyzetel élén álló bevezetésre - kijelenti: Jókainak "aligha ez a munkája a legkorábbi ebben a témakörben" /701./ A novella tényleges irodalmi előzményét azonban nem az 1849-es újságcikkek ott idézett, egy-két mondatnyi utalásai jelentik. A nikomédiai kövek az első olyan alkotása Jókainak, amelyben a török életforma és szokások ábrázolásával találkozunk, de a Kelet világa iránti általánosabb természetű érdeklődés már oeuvre-jének korábbi szakaszában is jelen van. Az aegyptusi rózsza c., 1847-ben publikált elbeszélése /JKK Elbeszélések I.k. 290-321./ tanuskodik róla, hogy az orientalizmus ekkoriban Európa-szerte elterjedt divatja, amelynek fő képviselője nálunk Vajda Péter volt /l. erről Staud Géza: Az orientalizmus a magyar romantikában. Bp. 1931./, őt sem hagyta érintetlenül. A keletkezéstörténeti részben erről is említést kellene tenni.

Ami a török környezetrajzi elemek forrását illeti, Györfy ezen a téren a korábbi kutatásra való rövid, általánoságban maradó hivatkozással éri be. /702./ Az író vélhetőleg fontosabb forrásmunkájának: Decsy Sámuel Osmánográfia-nak csupán a - másodkézből, Szinnyei Ferenc könyvéből átvett - címét idézi, holott ennek a műnek történelmi, földrajzi, vallási, irodalmi stb. ismeretanyagát, név- és foga-

lombkészségét tüzetesen összevetés útján kellene szembesíteni a novella szövegével. Így valószínűleg el lehetne különíteni az író ekkori török vonatkozású tudáskészségének alaprétegét, s csak a Decsnyél meg nem található mozzanatokát illetően kellene más forrásoknak - pl. a reformkori folyóiratok /mindenekelőtt a Tudományos Gyűjtemény/ idevágó cikkeinek vagy a neves osztrák orientalista: Joseph Hammer-Purgstall hazánkban is ismert munkáinak - használatát feltételezni. /A források felderítéséhez ki lehetne kérni a magyar orientálisztika története kutatóinak segítségét is./

A 7o2. lapon azt is olvashatjuk, hogy "a bajadérok ábrázolásának érzékisége ritka tünemény Jókai szövegeiben." Valójában - erre mutat rá monográfiájának Györffy-től megadott helyén Nagy Miklós is - az 1850-es évek elején keletkezett török tárgyú regényekben még gyakoriak az efféle, erotikus atmoszférát árasztó részletek. Az ilyen hajlamokat tudatosan visszafogó írói öncensúra csak később lépett működésbe.

A "rózsakeresztesek" szektájának mibenlétéről valamivel bővebb tájékoztatást kellene nyújtani, a hangsúlyt tevékenységüknek arra a későbbi, alkimiára és más okkult tudományokra koncentráló szakaszára helyezve, amelyről a novellában is szó esik.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

89: 19. egy újabb nemzedék lángeszű fia azt ismét fűltalálta

/t.i. a magnetizmust/ - magyarázandó

91: 10. Berlinben jártam tanári előkészületek végett - megem-

litendő, hogy a lelkeszi és tanári pályára készülő protestáns ifjak ez idő tájt tényleg gyakran a berlini egyetemen szerezték meg a felsőfoku végzettséget.

14. szabadkőműves - a magyarázatban utalni kellene rá,

magyarul a rózsakeresztesség csakugyan a szabadkőművesesség-
ből nőtt ki mint annak egyik /de a mozgalom eredeti me-
rezt intencióitól eltávolodott/ ága.

96: 5. abraxas - az itteninél jóval pontosabb és részletesebb
magyarázatot ad: Egy hírhedett kalandor a XVII. század-
ból JKK 35.k. 362.

19. Jehova, Adonái, Zebaoth - a zsidó vallási fogalmak
magyarázandók.

98: 28. Két hét múlva ez is kapitulált - meg kell adni a ko-
máromi vár kapitulációjának dátumát.

101: 7. parsok - a magyarázatban nem annyira a pártusokra,
mint inkább a perzsákra kellene utalni. A pártusok ui.
beolvadtak a perzsa birodalomba, s Ormuzd és Arimán
alakjai is a perzsa hitvilág körébe tartoznak.

27. maano - megemlítendő, hogy ez a fogalom - "maanim"
a VII. formában - már a Hyppona romaji c. elbeszélésben elő-
fordul, és jelentését Jókai a szövegben /JKK Elbeszélés-
léc 1.k. 380./ meg is magyarázza.

110: 10. nakara - téves magyarázat: nem angol, hanem arab,
szó /vö. A kétszarvu ember JKK Kisregények 1.k. 78./

124: 11. Thóra - a magyarázatban utalni kellene rá, hogy a
zsidó vallásnak ez az eleme - sok mással együtt - a
mohamedán hitvilágba is átkerült. Szó van a Thóra-Un-
nepről A kétszarvu emberben /JKK Kisregények 1.k. 78./

időbeli eltolódást /melyre már a szöveg első mondata fel-
hívja a figyelmet/ Az előre

A történetnek minden bizonnyal valóságalapja van. Erre
vall az, hogy az esetet fél évszázaddal később Rákosi Viktor
is feldolgozta Korhadt fakeszték /Bp. 1898./ c. kőtetének
A zsidó fiú c. darabjában, márpedig ő nyilván nem az általa

nagyon is tisztelt Jókait plagizálta, hanem /amint erre maga is utal/ szóbeli és írásos kortársi visszaemlékezésekből merítette elbeszéléseinek anyagát. kibővítése szerint. Győrffy Emilitést érdemelne Jókai fogalmazásmódjának rendkívüli óvatossága: a novella egyetlen szóval sem céloz arra, hogy a szemben álló felek közül melyiknek a katonái kerítik hatalmukba az előőrsöt, és melyik oldalon küzd az elbeszélés - harcostársait a usztulástól élete árán is megmentő - hőse. Letételekben kénytelenül sokasága - új magyar történelmi színtér/ néhány 1. A rimaszombati vásárával. /A háború va- nek. Győrffy kommentárja tévesen értelmezi az anekdotikus történet alaphelyzetét. Jókai nem "a háborús infláció elér- kesése előtti utolsó percek" jeleníti meg. /Ez a fogalma- zás azért sem helytálló, mert inflációs jelenségek a szabad- ságharc kezdetétől fogva mutatkoztak./ Az eset nyilvánvalóan a Világos utáni időszakban /nem pedig - ahogyan Nagy Miklós írja - "az összeomlást megelőző hetekben"/ játszódik. A ható- ságok ekkor egyik legfontosabb teendőjüknek tartották, hogy összegyűjtsék a megsemmisítsék a lakosság birtokában levő, érvényteleneknek minősített Kossuth-bankjegyeket. /Vö. a lek- tori jelentésnek az Egy pár derék emberrel foglalkozó részé- ben említett adatokat./ Az idevágó rendelkezéseket azonban a császári biztosok és megyefőnökök a fennhatóságuk alá tartozó helységeken nem azonos időpontban tették közzhírré. Ezt az időbeli eltolódást /melyre már a szöveg első mondata fel- hívja a figyelmet/ használja ki a novellában ábrázolt, minden pénzét a rimaszombati vásáron elköltő rosenyói paraszt is. A még Világos előttről, 1849 júliusából való újságcikkek i- dőzésére tehát ezen a helyen nincs szükség. ott áldozati i- ranti együttérzés keze hangot. A szöveg egy másik helyén

pedig /amely A két menekült - tanulmány - fivér
A keletkezéstörténeti rész sok helyütt tulságosan ter-
jengős, másfelől viszont lényeges kibővítésre szorul. Győr-
ffy nem nyújt megfelelő tájékoztatást az elbeszélés valóság-
alapjáról, megírásának történelmi háttéréről és indítékai-
ról, amiben az a körülmény is közrejátszik, hogy a török-
országi emigrációra vonatkozó forrásanyagot és szakirodal-
mat egyáltalán nem hasznosította, s beírta az - efféle rész-
letkérdésekben kényszerűen szüksézu - új magyar történelmi
szintézis¹ néhány idevágó sorának idézésével. /A kérdésre vo-
natkozó legfontosabb, mindmáig alapvető feldolgozás és for-
ráspublikáció Hajnal István: A Kossuth-emigráció Törökország-
ban. Bp. 1927. Ez a részletes bevezető tanulmányon és érté-
kes iratanyagon kívül a 897-900. lapokon a tárgykör addigi
irodalmának bibliográfiáját is közli./

Győrffy helyesen látja, hogy "A két menekült nem fest
éppen heves rokonszenvet ébresztő képet a török állapotokról"
és a magyar menekültek ottani sorsáról, nem mutat rá azonban
a novella egészét átható célzatra: t.i. annak érzékeltetésé-
re, hogy akik Világos után az emigrálás mellett döntöttek,
a rosszabbik alternatívát választották. Az elbeszélést hol
"leplezett csataképnek", hol pedig - különös, nehezen kihü-
velyezhető jelentés² terminushoz folyamodva - "fordított
csataképnek" minősíti, ám a szöveg minderre vajmi kevés ala-
pot nyújt. Ezen erőszkolt az az állítás is, amely szerint:
"A kormányos helyzetismertetése programbeszédnek illik be
a szabadságharc ügye mellett nemzeti és emberi szempontból
egyaránt." 752./ Valójában a kormányos szavaiban csupán
a nagy történelmi kataklizma sokat szenvedett áldozatai i-
ránti együttérzés kap hangot. A szöveg egy másik helyén

pedig /amely azzal motiválja az egyik - tanultabbik - fivér magatartását, hogy "a táborban teleszedte fejét nyugtalan eszmékkel"/ kifejezett szkepszis nyilatkozik meg a küzdelem céljait illetően.

Győrfy úgy véli, hogy "az egész elbeszélés egy sajátos, bizonytalan lebegésben van; a környezet is esetleges ebben a közegben." 750./ Csakhogy a kortársak, akik a sajtóból és más kiadványokból igen jól voltak értesülve az emigráció dolgairól, elegendő utábigazítást találhattak a novella szűkszavu utalásaiban is. Az információk nagy része azoktól a kémeiktől származott, akiket a bécsi kormányzatnak már az első hetekben sikerült beépítenie a törökországi emigráció sorába. Ezeknek az Ügynököknek feladata részben az emigráció bomlasztása, részben pedig az volt, hogy az emigrációnak a közvélemény szemében való diszkreditálására alkalmas híreket juttassanak el megbízóikhoz. Mint Hajnal István írja, Bach "a minisztertanácsokon fel is olvasta az érdekesebb jelentéseket... A minisztertanács érdeklődéssel hallgatta ezután a jelentéseket, amelyek a menekültek nyomoráról szóltak... Az érdekesebb jelentéseket Bach közölte a bécsi lapokban is, amelyekből azután utat találva a magyar és külföldi sajtóba, sokat értették azok az emigráció nimbuszának." /l.m. 332-33./

Érdemes lenne utána nézni az 1849-50-es magyar ujságok /különként a hivatalos Magyar Hírlap/ ezzel a tárggyal foglalkozó közleményeinek. Hajnal István bibliográfiája két, erről a témáról szóló, 1850-ben megjelent könyvet is regisztrál: Imrefi /-Makay Sándor/: A magyar menekültek török földön. Pest, 1850; L/ásár/ K/álmán gr./: Magyar menekültek Törökföldön. Kolozsvár, 1850. Ugy vélem, hasznos lenne ezekkel a művek

művekkel is összevetni a novella szövegét.

Ám az általán ismert források is kellőképpen igazolják, hogy az elbeszélés - tendenciózus volta ellenére - mind egészében, mind részleteiben hitelesen ábrázolja a törökországi emigránsok életkörülményeit. Mint ismeretes, a száműzötteknek az első heteket Viddinben kellett tölteniük. Az emigráció vezető személyiségei irányában a török hatóságok előszeny bántásmódot tanusítottak, a többiek helyzete azonban igen súlyos volt. Soraikban kolera és más betegségek ütötték fel fejüket. Érthető, hogy sokukban rövidesen megfogamzott a hazatérés szándéka. Eleinte azonban megtagadták tőlük ennek lehetőségét. Kossuth 1849. szept. 12-1 nevezetes viddini levelében olvashatjuk a következő sorokat: "A közvitészek s polgári sorsuak s katonatisztek közt sokan örömet visszamennének, de nem bocsáttatnak. Itt kell vesztegelniük pénz nélkül, minden nélkül. Eledelet kapnak, egyebet semmit. A katonák nagy része mezitláb, köpeny nélkül. Itt van a hives ősz, halnak mint a legyek. Nem kaphak egy cipőt, egy fillér pénzt, s mégsem eresztetnek haza." /Küzdelem, bukás, megtorlás. Bp. 1978. 218. A viddini levél röviddel megírása után - Kossuth szándéka ellenére - nyomtatásban is megjelent: könyvalakban először Lipcsében, 1849-ben, majd pedig Pesten, 1850-ben Szilágyi Sándor jegyzetével látott napvilágot./

1849. okt.12-én érkezett Viddinbe a császári hatóságok megbízottja: Hauslaub osztrák tábornok, akinek feladata az volt, hogy megszervezze az önként jelentkező menekültek hazaszállítását. Hauslaub hirdetményben tudatta, hogy a közkatonák amnesztiában részesülnek, csak a szabályszerű sorozásnak kell majd alávetniük magukat. Az ajánlatot a mintegy öt-

ezer emigránsból háromezer /köztük 2760 magyar/ fogadta el; az őket elszállító hajó okt. 21-én indult el Viddinből, ahol most már csak kb. 400 magyar maradt. Ezeket a török kormány rendelkezése értelmében november folyamán Viddinből Sumlába költöztették át. Kossutának és bizonyos számú, a bécsi kormány által politikailag különösen veszélyesnek minősített emigránstársának innen is tovább kellett menniük: 1850. február 15-én indultak el - néhány önként hozzájuk csatlakozó személlyel együtt - az internálási helyükül kijelölt Kiutahiába.

A Sumlán maradt emigránsok helyzete a továbbiakban egyre bizonytalanabbá vált. A csoportos hazatelepülést a császári hatóságok többé nem engedélyezték; csupán kivételesen, egyéni mérlegelés alapján adtak helyt az arra érdemeseknek ítélt személyek ilyen irányú kérelmeinek. A török kormány 1850 közepén beszüntette annak a szerény összegnek folyósítását, amelyet addig a menekültek élelmezési költségeire utalt ki. Voltak, akik Sztambulban telepedtek le; mások különböző nyugat-európai országokat választottak emigrációjuk következő állomásul. Nagy vonzereje volt az Egyesült Államokba való emigrálás gondolatának is. Erről tanuskodik már az a tény is, hogy Kossuth még Kiutahiába való indulása előtt, 1850. febr. 14-én ajánlólevelet fogalmazott az Amerikába készülő emigránsok részére, s ebben az Egyesült Államok népének és kormányának jóindulatába ajánlotta honfitársait. /Az irat szövegét l. Rajnai i.m. 694-95./ A komáromi kapitányság egy csoportja - élén Ujházi László kormánybiztossal - már 1849 végén az Újvilágban telepedett le; Ujházi az ő nevükben invitálta 1850 tavaszán Amerikába a törökországi menekülteket. /Peres

Miklós: Naplóm az emigrációból. Bp. 1977. 97./
További, a novellában ábrázolt szituációval meglepő mértékben egybevágó fejleményekről értesülhetünk Egressy Gábor - utóbbi könyveiben publikált - törökországi naplójából.
Az 1850. júl. 11-i feljegyzés elmondja: "Kossuth Kuttájából a sumlaiaknak levelet írt, melyben inti őket, hogy török szolgálatba ne lépjenek. Ehelyett azt tanácsolja nekik, hogy vagy Szerbiában telepedjenek meg, vagy pedig költözzenek Amerikába, "mire nézve ő már szinte megtevé a kellő lépéseket. Az egyesült államok - úgy mond - minden magyar menekvőnek szép mennyiségű földet és pénzbeli segélyt fognak adni s 'Philadelphia' nevű amerikai gőzös a Boszporuson rövid időn meg fog jelenni, a kivándorló magyarokat fölveendő, s az oczeánon átszállítandó. E levél következtében, Sumlán, az amerikai egyesület tagjainak száma szinte 140-re szaporodott, s nevükben V..... és J.... - kik itt Konstantinápolyban vannak, megkeresték Mash urat, az amerikai követet, hogy tőle közelebbről értesüljenek arra nézve, mihez tartsák magokat?... Mash ur demokraticus egyszerűséggel azt mondá nekik, hogy kiknek pénzük van: azok számára hajóról gondoskodni fog; egyébiránt Philadelphia gőzsről mit se tud, s kormányától a magyarokra nézve efféle utasításai nincsenek.
E felvilágosítás után, a sumlaiak nagyobb része elhatározá írásban folyamodni az osztrak kormányhoz, hazatérnetési engedélyért, az itteni osztrak ügyvivőség útján.
Az Amerikába vágyók száma pedig harminczra olvadt."
/Egressy Gábor Törökországi naplója 1849-1850. Pest, 1851. 215-16./

Az aug. 17-i feljegyzésben többek között ezt olvashatjuk: "A menekült honfitársak egy része végső inségre jutott. Szállást nem tarthatván, néhányan a kis-campó nevű török temető cipruseredjébe jártak hálai; de már innen is kizavarták őket. A czirkáló éjjeli őrk tegnapelőtt reájok bukkantak, s kettőt közülök befogván: mint közönséges csavargókat börtönbe zárták.

A török ezredes azonban, könyörülve kétségbeesett állapotjukon, másnap kibocsátotta, s néhány piasterrel meg is ajándékozta őket." /Uo. 238./ Az itt leirthez hasonló helyzetbe jutnak a cselekmény egy pontján Jókai reményeikben meg^glátkozott és - más lakónhely híján - magukat egy ideig egy ^mszatáli temetőben meghuzó novellahőssel is.

Az Egressy közlései és a Jókai novellájában megjelenített élethelyzetek közötti egybeesés annyira szembeszökő, hogy óhatatlanul felvetődik a közöttük fennálló közvetlen kapcsolat lehetősége. Egressy 1851-ben publikált könyvét Jókai elbeszélése írásakor természetesen még nem olvashatta. Ismerhette viszont a könyv alapjául szolgáló kéziratos feljegyzéseket, és az is elképzelhető, hogy Egressy előszóiban számolt be neki törökországi tapasztalatairól. Egressy - élve a hatóságoktól elnyert hazatérési engedéllyel - 1850. szept. 16-án érkezett meg Budapestre. Bizonyára legelső dolgai közé tartozott, hogy felvegye a kapcsolatot színeszkollégáival s többek között meglátogassa a Jókai-Laborfalvi házaspárt is. Jókai számára egy olyan terjedelmű novella megírásához, amilyen A két menekült, három-négy nap bőségesen elegendő lehetett. Így - amennyiben az elbeszélés keletkezéséről nagyjából szeptember utolsó hetére tesszük - semmiféle nehéz-

ségbe nem ütközik annak feltételezése, hogy az Egy bujdosó naplója utolsó, frissen szerzett értesüléseit is a hasznosító darabjával a kötet nyomdába adásának valószínű időpontja: szeptember vége előtt elkészült. Hangsúlyozni szeretném azonban: mindez pusztán - bár erős valószínűséggel rendelkező - hipotézis. Egyáltalán nem tekinthető kizártnak az az eshetőség sem, hogy Jókai már a korabeli lapoknak a törökországi menekültek viszontagságaival és csalódásaival foglalkozó közleményeiben megtalálta mindazt az ismeretanyagot, amelyből novellájának motivumkészletét merítette. Az alapvető fontossága tényállás, hogy nemcsak felbukkant, publikálatlan munkával, hanem helykimélés céljából itt, egyútté csoportosítva sorolom fel mindazokat az Egy bujdosó naplója ciklus jegyzetapparátusában a Tárgyi és nyelvi magyarázatok részekben szereplő fogalmakat, amelyeknek magyarázata mint fölösleges törlendő az anyagból:

Bevezetés: sarlatán, anatómia; A karperec: fátum; A három hajósár: patrióta; Az ezermester és a kozák: szféra, szentencia, garnizon, exorvos, muszka, flegmatico, lakonice, generális, gerilla; A csárdai csaplár: flegmatico, pátoz; A nő és szerető: fantom, orgia, státusz; A vig ember: dóre, pláne, szarkasztikus; A gyilkos: fanatizmus, asztma; A megvetett nagyság: önkényt, mártír; A két oszka vitéz: sztoikus; Egy pár derék ember: revolúció, restauráció, bankó, misszió, rekvirál, passzió, pozitív, publikál, kurzus, lojális; Az eltűnt leányok: bizarr; A bujdosó tanvája: fantom, szarkazmus, amnesztia; Találkozás ismerősökkel: apropó, balzsam; A nikomédiai kövek: misztikus, magnetizmus, mitológia, pátriárka, szekte, szinabólum, imponáló, egzaltált, fátum, kapitulál, experimentum, mákony, literatura, inspiráció.

szféra; A két menekült: inzultál, pozitura, indiszkrét, konsztrukció, civilizálatlan, traktál, studium, konzulátus, konzul, fantáziál.

gore kell illeszteni, hanem - a Magyar Könyvtár kiadásában hasonlóan - a lap alján, x megfelelő szövegrészhez kapcsolva kell beszélni.

Emléksorok

Az 1851-ben elkobzott kiadvány fennmaradt korrektúra-iveit /a továbbiakban: T/ semmiképpen sem lehet a bibliográfiai részben első kiadásként számon tartani, hanem külön rovatban kell - talán Levonat alcím alatt - feltüntetni adataikat. Csak így nyerhet kellő hangsúlyt az az alapvető fontosságú tényállás, hogy nemrég felbukkant, publikálatlan munkával van dolgunk, amelynek első kiadása csupán 1980-ban látott napvilágot.

A K és a T leírását, tagolásuk és alaki sajátyságaik bemutatását - a JKK általános gyakorlatával összhangban - a bibliográfiai részbe kell beilleszteni.

A szövegek közlésén Györfy a helyesírási modernizálásnak a JKK Regények, Kisregények és Elbeszélések ciklusában követett technikáját alkalmazza. Amennyiben az Emléksorok publikálására az 1850-es elbeszéléseket is közreadó kiadvány keretében kerül sor, úgy csakugyan ez az egyedüli lehetséges megoldás. Viszont ha az Emléksorok kiadása - javaslatom értelmében - önálló kötetként illeszkednék be a sorozatba, ez esetben elképzelhetőnek tartanék egy betűhívebb, az író nyelvhasználatának sajátosságait, valamint a korhangulatot erősebben érzékeltető /bár a nyilvánvaló íráshibákat és tollbotlásokat továbbra is korigáló/ közlésmódot is. Györfy véleményem szerint helyesen járt el, amikor a személynevek írásmódját egységesítette. Ezt a gyakorlatot mindenképpen meg kell tartani, ám a Szövegváltozatok bevezetésében cél-

szerű lenne részletesen felsorolni a K-ban előforduló különféle alakváltozatokat. Jókait, lábjegyzeteit nem az egyes fejezetek végére kell ^{el}illeszteni, hanem - a Magvető kiadásához hasonlóan - a lap alján, a megfelelő szövegrészhez kapcsolva kell közölni.

A mű keletkezésére és későbbi sorsára vonatkozó eddigi ismereteink a szöveg első közreadójának: Nemeskéri Erikanak köszönhetők. Györffy a keletkezéstörténeti fejezetben az nyomdokain halad, különösebb újdonságokkal nem gyarapítva elődjének eredményeit. A magam részéről nem minden ponton érzem teljesen meggyőzőeknek Nemeskéri Erika /Györffytől is elfogadott/ megállapításait, és néhány kérdést illetően megpróbálok alternatív jellegű hipotéziseket megfogalmazni.

Az első ilyen kérdés a K sorsával, Bánfalvára kerülésének körülményeivel kapcsolatos. Nemeskéri Erika /és még határozottabban Kerényi Ferenc/ hajlik arra a feltevésre, hogy a K 1864-ben, Kazinczy Gábor halála után került Bánfalvára. Én viszont úgy gondolom, hogy ez még Kazinczy életében, az 1850-es évek első felében következett be. Emellett szól az a körülmény, hogy valamennyi olyan Jókait-kézirat, amelynek provenienciája a Kazinczy-hagyatékra, ill. az egykori bánfalvai kéziratgyűjteményre vezethető vissza /az Egyetemi Könyvtárban őrzött Szenttamási György, továbbá az Emléksorok, Erdély aranykora, Török világ Magyarországon, A kétszarvu ember, A magyar nemzet története/ 1850-1854 között íródott művek szövegét tartalmazza. Kazinczy Gábor az egész 1850-es évet és 1851 nagyobbik részét Pesten töltötte; csak 1851 vége felé költözött Bánfalvára. Pesti otthona egyfajta irodalmi központtá vált, amint ezt Erdélyi Jánosnak egy 1851. aug. 16-i levelében "Könyvek és iratok" felel, amelyek tulajdonjogát éppen

dátumu, Szemere Miklóshoz intézett leveléből megtudhatjuk:
"Ő Pesten most is gazda volt és centrum, láthattál nála mindig embert főleg a literáriai világból, mert ő most is legtöbb szeretettel van az irodalom iránt." /Erdélyi János levelezése. II.k. Bp. 1962. 38./ Időnként bizonyára Jókai is megfordult korábbi debreceni politikai ^Velbarátjának otthonában, Kazinczy esetleg ^Asegítségére lehetett közléseivel és megjegyzéseivel az Emléksorok írásakor is; az pedig föltétlenül valószínű, hogy az 1851/52-ben keletkezett erdélyi témájú regények fő forrására: Csereai Mihály krónikájára ő hívta fel Jókai figyelmét, ^Aegyszerűen ő tette lehetővé számára, hogy a munkát /még mielőtt 1852-ben, Kazinczy gondozásában megjelent volna nyomtatásban/ kéziratban is elolvassa. /Husze-egynéhány évvel ezelőtt, amikor az Erdély aranykora és a Török világ Magyarországon kritikai kiadását rendeztem sajtó alá, az idevágó tények ismeretének hiányában még nem gondoltam erre a kézenfekvő lehetőségre./ Nem lehet véletlen, hogy a Bánfalván őrzött Jókai-autográfok közé tartozott a szóban forgó három regény teljes vagy részleges kézírata is. A neki tett szívesességek viszonzásaképpen ajándékozhatta meg Jókai a szenvedélyes kéziratgyűjtő Kazinczyt a maga műveinek autográf példányaival - mindenekelőtt olyanokéival, amelyek /témájuk vagy létrejöttük körülményei folytán/ az utóbbi személyével közelebbi vonatkozásban álltak. Ezzel az értelmezéssel áll összhangban Kazinczy Arthur 1876.jul.25-i nyilatkozata is, amelyet Györffy a 771. lapon idéz. Itt Kazinczy Arthur "mint Kazinczy Gábor örököse" rendelkezik apjának "összes irodalmi hagyatéka, névleg a Bánfalván létező könyvtár és iratok, valamint Aigner Lajos budapesti könyvtáros urnak letett könyvek és iratok" felől, amelyek tulajdonjogát éppen

a szóban forgó nyilatkozattal ruházza át Vladár Lónyay Sára-
tára. tetszik illetően - számszerűsítéses hitelesítés
arra, Kazinczy Arthur idézett nyilatkozata egy további hipo-
tézis felvetésére is alapot ad: t.i. arra, hogy a fennmaradt
T /melyet - a benne olvasható bejegyzés szerint - Aigner La-
jos ajándékozott Révai Mórénak/ ugyancsak Kazinczy Gábor
tulajdona volt s az ő hagyatékából jutott Aigner birtokába.
Aigner az általa kiadott Hazánk s folyóiratban 1884-ben több,
a Kazinczy-hagyatékából származó, a bóképárt tevékenységével
kapcsolatos dokumentumot tett közzé. /L. erről a lektori je-
lentés 34-35. lapját./ Ezek eredetileg bizonyára a fenti nyilat-
kozatban említett letét anyagához tartoztak, s Aigner /Abafi/
Lajos feltehetőleg vétel útján szerezte meg őket magának.
Különösebb nehézség nélkül tételezhetjük fel ugyanezt a T-
íveiről is. emlékeztetőül. Révaiai ellenőrvként utalnak ezek
arra. Mind Homeskéri Erika, mind Győrffy egyértelműen arra az
álláspontra helyezkedik, hogy a rendíkezésünkre álló szöveg
nem befejezettségű, hanem csupán első része egy nagyobb mun-
kának, amelynek folytatása elveszett. E felfogás mellett két
komolyabb érvet lehet felhozni: az egyik az, hogy a fennma-
radt K csak mintegy 8 ívet tesz ki, Jókai viszont későbbi
visszaemlékezéseiben 15 ívben jelöli meg 1851-ben elkobzott
munkájának terjedelmét, a másik pedig az, hogy a rendőrségi
iktatókönyvnek az Emléksorokra vonatkozó bejegyzésében a mű
címe mellett az "1-ső kötet" megjelölés szerepel. Nem vonom
kétségbe, hogy ezek a körülmények csakugyan figyelmet érdemel-
nek, és korántsem zárom ki kategorikusan a második rész elké-
szültének lehetőségét; szeretnék azonban egy-két ellenkező e-
lőjeli megfontolást is megpendíteni. Jókai visszaemlékezése-
sai - a legértékesebb és leggyarapodóbb tapasztalatokra

küztudomás szerint nem tekinthetők - kivált az efféle apró részleteket illetően - százszázalékos hitellüknek. /Jó példa erre, hogy egy helyütt 1851-re teszi az emléksorok megírását, noha maga a szöveg félreérthetetlenül tanuskodik az 1850-es keletkezési időpontról./ A rendőrségi bejegyzésből pedig elmentéses értelmű következtetést is le lehet vonni: Jókai talán azért nyújtott be csupán egyetlen kötetnyi kéziratot a rendőrségre, mert mindössze ennyivel volt készen, a második kötet írásához - nem akarva hiábavaló munka terhét magára venni - csak az első rész kiadásának engedélyezése esetén kívánt hozzáfogni. A tizenöt ivnyi terjedelem későbbi felemlegetése így esetleg azzal lenne magyarázható, hogy a tervbe vett munka egésze valóban ennyire rugott volna, de az a körülmény, hogy a második rész ténylegesen nem készült el, utóbb kihullt az író emlékezetéből. További ellenérvként utalnék annak valószínűségére, hogy amennyiben a második rész csakugyan megíródott volna, az elsőhöz hasonlóan ennek kéziratát is Kazinczy Gábornak ajándékozta volna Jókai.

Győrffy már azt is igen sajátosnak találja, hogy Jókai 1848 decemberét, a móri csatavesztést választotta elbeszélésének kiindulópontjául, azt pedig nem tudja elképzelni, hogy műve záróakkordjául a trónfosztás leírását szánta volna. Felteszi a kérdést: "Miért éppen ezt a három és fél hónapot akarja kiemelni a legalább tizenegy hónapig folyó szakadatlan, tövnyire véres küzdelmekből?" /776./ Nos, erre a kérdésre - úgy hiszem - nagyobb nehézség nélkül meg lehet adni a választ. A forradalom másfél évéből Jókai számára a debreceni lepszerekasztóskodás három és fél hónapnyi időszaka volt az a periódus, amelyben - közelről bepillantva a politika mechanizmusai - a legértékesebb és legmaradandóbb tapasztalatokra

tett ezért a bizonyos mértékben maga is belefolyhatott az események alakításába. Ilyen értelemben szól erről későbbi emlékezéseiben. A Forradalom alatt írt művek 1874-es utószava erőteljes formában állítja szembe az előző, "a schwechati napoktól a debreceni idény kezdetéig" terjedő, a maga szempontjából teljesen meddőnek minősített időszakot a Debrecenben töltött hónapokkal, amelyekről így ír: "A magyar kormány új székhelyén válságszerűen léptem érintkezésbe a haza sorsát intéző legkiválóbb kormányfőrfiakkal. Látköröm egyszerre kiszélesedett. Nagy embereket tanultam igen közelről megismerni, nagy események előkészítő gépezetébe betekinteni." /Ujra közölve JCB 2.k. 478-79./ Az Emlékek a szabadságharerről lapjain/ennek az írásnak nagyobbik hányada szintén a debreceni élményeket idézi fel/ részletesen számol be róla, hogyan alakult át egész gondolkodásmódja és a politikai felfogása a Debrecenben megismert "okos emberek" - azaz a békepárti politikusok - hatására, akiknek köreiben Közlönyb-beli cikkeivel ő is jogot szerzett a megjelenésre. /HhM 5.k. 31-33., 40-45./ Lapszerkesztői tevékenységének mérlegét pedig így vonja meg: "Az Esti Lapok szerény félivecskéje történelmi faktorrá nőtt fel." /Uo. 50./

Merőben ellentétes módon ítéli meg viszont tevékenységének következő, a Pestre való visszaköltözéstől datálódó periódusát. Ekkori publicisztikájáról lesújtó véleményt nyilvánít, s magyarázatként arra hivatkozik, hogy látóköre az "okos emberekkel" Debrecenben fenntartott kapcsolatok megszakadása folytán beszűkült. Emiatt egyenesen illetéktelennek nyilvánítja magát arra, hogy memoárjainak ebben a részében ugyanolyan módon foglalkozzék az országos politika alakulásával,

ahogyan az előző fejezetekben tette: "Ezentul most már emlékeimben csak a magam dolgával foglalkozom: az országos politikával nem bajlódok. Honnan is venném a hozzávalót. Egy ötven év előtti magyar újságíró mintaképe lehetett a tudatlanságnak. Nem terjedt a mi látóhatárunk tovább, mint a szerkesztőség ablakából az átellenes ház sarkáig, a mire a kormány plakátjai voltak felragasztva. Szamarak voltunk mind. Én két lapot is szerkesztettem, hát dupla számár voltam. A miket én akkor irtam és kinyomtattam, azokat most elolvasom: felér egy purgatóriummal." /Uo. 113-14./ A trónfosztástól Világosig terjedő korszak fejleményei közül Jókai számára csak Pest bombázása és az összeomlást megelőző, Aradon átélt néhány nap /ekkor ismét közvetlen érintkezésbe került a kormányzat vezetőivel/ jelentett igazán emlékezetes élményt. Így az Emléksorok esetleges második kötetét - szemben az elsővel - legfeljebb tulnyomóan másodközből származó, utólagos értesülésekre támaszkodva írhatta meg.

Győrffy szerint "bizonyosra vehetjük, hogy az Emléksorok-nak több kézírata volt." /777./ Véleményét a K és a T közötti eltérésekre alapozza: "... a nyomtatott alakban komoly módosítások, hosszú szövegrésznyi betoldások találhatók... ezeket Heckenast önállóan, minden szerzői alap nélkül nem végezhetette el." /778./ Ez a körülmény azonban önmagában még nem valószínűsíti egy második K létezését - inkább arra vall, hogy a fennmaradt korrekturapéldány a szedésnek nem az előő, hanem legalább is a második levonata lehetett, amelyen a nyomda már végrehajtotta Jókai korábbi, tartalmi megfontolásoktól motivált módosításait. /Erre mutat az is, hogy a T lapjain szerzői javítások egyáltalán nem találhatók./ Betoldozhatatlanul fel, hogy elolvasása kéziratait egy-két - a

dások és kihagyások még nem elegendők egy második K létezésének feltételezéséhez: ebben /ill. az ezen alapuló levonatban/ az elsőhöz képest - az írói munka természetéből következően - óhatatlanul egy sor apróbb, stilisztikai és szöveglaktani jellegű eltérésnek kellene mutatkoznia, márpedig ilyenek nem fedezhetők fel a T szövegében. ^{az} ~~1850-~~ ¹⁸⁵⁰⁻ ~~Feltűnő~~ viszont, hogy a T-ből hiányzó szövegrészek jelentős hányadát Jókai nyilvánvalóan utólag toldotta be a K-ba. Ez arra enged következtetni, hogy ezuttal - szokásával ellentétben - a nyomdába adással még nem tekintette befejezettnek a K-n végzett munkáját, hanem a nyomdából visszakapott K-n is tovább dolgozott. A mű megírásának idejét /amit a legnagyobb valószínűséggel 1850 október-novemberére tehetünk/ a rendőrhatsághoz való benyújtás időpontjából: 1851. áprilisától többhónapos intervallum választja el. /A halogatás talán a sajtóviszonyok 1850 végén bekövetkezett nagyfokú rosszabbodásával magyarázható. Szerző és kiadó esetleg azt remélték, hogy ez a szigorodás csupán átmeneti jelenségnek bizonyul, amely nemsokára ismét toleránsabb gyakorlatnak adja át helyét. Ebben az összefüggésben utalok Csengery Antalnak apjához intézett, 1850. dec. 26-i levelére, amelyben elmondja, hogy Magyar szónokok és státusférfiak c. kiadványa már egy hónapja kikerült a nyomdából, majd így folytatja: "Nem tudom, miért nem adja ki Heckenast? Talán jobb körülményeket vár? A közelebbi három hónap különösen rossz volt irodalmunkra. Még 'Abafi'-t is betáltották, Jósikának ezen régi regényét, melyet azután sok utánjárásra lehetett csak kiadnia Heckenastnak." /Csengery Antal Hátrahagyott iratai és feljegyzései. Bp. 1928. 427./ Ezeket a hónapokat Jókai arra használhatta fel, hogy elolvastassa kéziratát egy-két - a

tárgykörben kompetensnek tekintett - ismerősével, majd pedig észrevételeik alapján itt-ott módosítson a szövegen. Bizonyára a véglegesnek szánt nyomtatott szövegbe is át akarta vezetni ezeket a javításokat, erre azonban a műbetiltása miatt nem kerülhetett sor. / Szinte bizonyos, hogy egy ilyen levonati példány az 1850-es években és az 1860-as évek elején még Jókai birtokában volt / ezt a lehetőséget egyébként Nemeskéri Erika és Györffy is megpendíti/, s ez szolgálhatott az Ústökös 1861. január-februári számaiban Visszaemlékezések 1849-re címmel közölt publikáció alapjául. Ez már átvezet annak a kérdésnek vizsgálatához, hogyan viszonylik az Emléksorok anyaga Jókai későbbi, ugyanezzel a témával foglalkozó visszaemlékezéseihez. Györffy ezt a problémát rendkívül elnagyolt módon tárgyalja. Azok az eléggé találmányra kiragadott adatok, amelyeket - anélkül, hogy a szóban forgó írások egymáshoz való kapcsolatát precíz szövegkritikai elemzés tárgyává tenné - felsorakoztat, inkább elhomályosítják, semmint megvilágítják a lényeges összefüggéseket, holott az ugyanazon eseményeket felidéző, de Jókai pályájának különböző szakaszaiban keletkezett visszaemlékezések tüzetes összevetése igen értékes /általában eszméletörténeti szempontból is fontos/ tanulságokkal szolgálhat, s valóban bármikor visszaemlékeztette volna. / Az Emléksorok megírása után Jókai egy évtizeden át gondosan kerülte 1848/49 eseményeinek bármínemű érintését írásaiban. A Kárpáthy Zoltán meseszövéseinek egy sor erőszkölt, s hős életkorával nehezen összeegyeztethető mozzanata kétségtelenül annak a törekvésnek tudható be, hogy a cselekmény semmiképpen se nyuljon bele a forradalom periódusába, hanem még a kritikus 1848-as dátum előtt eljusson a végpontra. Petőfi

Sándor c. cikkében, amelyet 1856-ban a VU-ban publikált /uj-ra közölve JCB 4.k. 192-94./, célzást sem tett a költő forradalmi szerepére és halálának körülményeire. Egyedül az 1858-ból való More patrio tartalmaz néhány burkolt utalást 1848/49 erdélyi fejleményeire /mindenekelőtt az abrudbányai incidensre./, de mint egészet, eredeti formájában nem jelentette meg. A politikai viszonyok fordulatát s egyszersmind a sajtó szabadabb mozgásának lehetőségét tudvalevőleg az 1860 októberi diploma hozta meg. Jókai már egy héttel a diploma kibocsátása után, az Útőkös okt. 27-i számában közölt humoros cikkében /JCB 5.k. 415-16./ egyértelműen az 1858-as alapra való visszatérés mellett foglalt állást. Ilyen értelemben szólt Pest megye 1861. jan. 5-i tisztválasztó gyűlésén is 1848-ról, "a melyen nemzetünk jövője alapszik." /JCB 6.k.5./ Az új helyzetben már nem érezhette célszerűnek egy olyan kifejezetten deheroizáló szellemű munka közreadását, amilyen az Emléksorok. /Vö. Fekete Sándor megállapítását az Irodalom részben, a 796. lapon./ Az, hogy teljes szöveg esetén ^{leg} már nem állt rendelkezésére, sem ekkor, sem később nem jelenthette a publikálás akadályát, hiszen kéziratát akár Kazinczy Gábertől /aki egyébként 1861 tavaszán és nyarán országgyűlési képviselőként hónapokig Pestén tartózkodott/, akár annak örököseitől nyilvánvalóan bármikor visszaszerezhetette volna. A kiadásról való lemondásnak ideológiai-politikai természetű okai voltak. Jókai ugyan - amint erről már volt szó - később sem tagadta meg 1849-es békepártiságát, egyes személyekről és eseményekről formált ítélete sem változott lényegesen, ám az Emléksorok lapjairól kibontakozó kép egésze, a hangsúlyok és arányok eloszlása oly erősen vallott rá a keletkezés időpont-

jának családottságtól és deprimált szkepszistől áthatott atmoszférájára, hogy az 1848 kultuszának ápolását fontos feladatának tekintő író többé nem kívánt ezzel a művével a nyilvánosság elé lépni. /Némi analógiát mutat ezzel az Egy bujdosó naplója esete; e ciklus egyes darabjait továbbra is válalta, de mint egész, eredeti formájában nem jelentette meg újból./

A Visszaemlékezések 1849-re anyagának közelebbi szemügyre vétele megerősíti a mondottakat. A tíz évvel korábbi munkából közlésre kiemelt részletek megválasztásában határozott célzat érvényesül. A hat részre tagolódó publikáció három utolsó darabja /A szanta koldus, Az eldugott kéz, A kecsesknéti fiúk/ egy-egy apró epizódon keresztül érzékelteti a szabadságküzdelem heroizmusát. E részletek szövege betűről betűre megegyezik az Emléksorok-belivel. Az előző három fejezet esetében viszont az író sokat változtatott az eredeti megfogalmazáson; az átalakítás technikája elighanem az lehetett, hogy az előtte fekvő levonat alapján új kéziratot készített és azt küldte nyomdába. /Györffy - sajátos módon - azt a formát választotta az Emléksorok és a Visszaemlékezések 1849-re közötti kapcsolat szemléltetésére, hogy az elsőből az utóbbiba változatlan szöveggel átkerült részletek egyikét; A szanta koldust teljes egészében közli a keletkezéstörténetben, noha a teljes azonosság esetében elegendő lenne magának a ténynek a regisztrálása, s a figyelmet inkább a szignifikáns jellegű eltérésekre kell fordítani. / A böcs tanácsbírók nem önfeláldozó hősiességről szól, hanem egy másfajta - az író által a megváltozott viszonyok közepette is hasznosnak és szükségesnek tartott - magatartásformát mutat be: a nehéz helyze-

xxx

tekből ügyes manőverezéssel kiutat találó furfangos taktikázást. Az átdolgozás indítéka itt inkább esztétikai szempont: a kevésbé lakonikus, részletezőbb és tempósabb előadásmód igénye lehetett, bár az is világos, hogy egy ilyen szövegrész: "X városban feküdt egy keményszívű osztrák tábornok /most már ez is szelidebb, mert meghalt/" /JCB 6.k.14./ 1850-ben nem íródhatott volna le.

Az Érdemrendek kiosztása Debrecenben egyrészt - a szabadságharc politikai és katonai vezetői közötti ellentétek megjelenítése révén - a nemzeti egység fontosságára figyelmeztet, másrészt az események egyes szereplőit fenntartás nélkül glorifikáló, másokat pedig sommásan elmarasztaló beállítottsággal fordul szembe. Néhány hét múlva, Életem legszomorubb napjai c. írásában Jókai tételesen is megfogalmazta álláspontját, amely szerint ki kell mondani: "1861-ben magyar nemzetből a multak miatt nincs vádlott, nincs elítélt, nincs hazáruló!" /JCB 6.k. 47./ Az Emléksorok és az Ústöküsbeli szöveg azonos módon írják le Kiss Ernőnek a ceremónia alkalmával tanúsított viselkedését, de az előbbibe beiktatott lábjegyzet, amelyben Jókai helyreigazítja az ünnepség idején valójában betegen fekvő Kiss Ernőre vonatkozó állításait, az új formában nem szerepel. Ez perdöntő bizonyíték arra nézve, hogy a második változat szövegezésének alapjául nem az eredeti K szolgált, hanem egy olyan levonat, amely a szóban forgó /az író által a K-ba bizonyára utólag beiktatott/ lábjegyzetet nem tartalmazta.

A legérdekesebb tanulságok kétségtől az Egy vers története c. fejezetnek az Emléksorok megfelelő szakaszával való összehasonlításából vonhatók le. Szövegszerű kapcsolat alig van, amely ellensúlyozná a jobbágyfelszabadítás ki-

fedezhető fel a kettő között, magát a törvényhozást pedig éppenséggel ellentétes módon mutatja be. Ismétlődik, hogy arról olvashatunk, hogy a magyarországi márciusi törvények fő tendenciája: "a népnek földesurai alól felszabadítása, a polgári jogegyenlőség utáni törekvés" nagyobb ellenzésre talált a magyar országgyűlés arisztokratikus frakciói közt, mint a bécsi kabinetben, "olyannyira, hogy egyenesen attól lehetett tartani, hogy Pozsonyban a jobbágyszabadságot ki- mondó törvény "hogy ha tárgyalás alá vétetik, el fog bukni, s akkor a felizgatott jobbágyság elkeveredett ellenévé leend saját honfiainak." Ebben a helyzetben kezdtek el terjedni Pozsonyban a Dicsőséges nagyurak... kéziratos példányai, s a Széchenyi által is citált vers hatására a törvényjavaslat "még e napon egy szó ellenmondás nélkül keresztülment, még pedig minden mentális rezerváta, minden klauzula nélkül, még csak annyira sem is formulázott: hogy ki lehetett volna belőle igazodni." Szemellátható, hogy az utolsó mondat /a- kárcsak a fejezetet lezáró, Deák személyéhez kapcsolódó a- nekdotá/ a - lényegüket tekintve jogosultaknak minősített - márciusi törvények rögzített és a jogi szabadság szempont- jából nem kielégítő voltának fanyar bírálatát tartalmazza.

1861-ben Jókai már egészen másféle képet fest a nemes- ség 1848-as magatartásáról. Már idézett 1861. jan. 5-i beszé- dében leszögezi: "A magyar nemesség példátlan nagylelkűséggel terjeszté előjogait a kiváltságtalan osztályokra, kimondá, hogy nincs többé különbség hazafi és hazafi között, címer vagy szü- letés miatt..." /JCB 6.k. 5-6./ Ugyanigy fogalmaz az Egy vers történetében is, s ezt a beállítást csak annyiban árnyalja, hogy megjegyzi: volt az országgyűlésen egy elenyésző kisebb- ség, amely ellene akart szegülni a jobbágyszabadság ki-

mondásának. "Volt ugyanis Pozsonyban egy kis töredék; igaz, hogy nagyon kicsiny, de még is épen elég arra, hogy a nemzeti egyetértés csorbáját képezhesse; melynek ez egyenlőségi elv egész kiterjedésében nem nyerte meg föltétlen tetszését, s ennél fogva hajlandó volt az ellen valami gyöngye oppositíót megkísérteni." /JCB 6.k. 16-17./ A Dicsőséges nagyurak... sorraiból kicsendülő fenyegetés azonban megrémítette és ellenállásának feladására készítette ezt a frakciót is. Az új verzió szerint tehát a vers által kiváltott hatás nem magának a jobbágyszabadító törvénynek a sorsát döntötte el, hanem csupán annak egyhanga elfogadását tette lehetővé. Itt már egyértelműen pozitív hangsúlyt nyer az a tény, hogy a javaslat "egy szó ellenmondás nélkül... minden záradék, minden mentális reservata nélkül" ment keresztül a két táblán /uo.18./; a törvények hiányosságairól többé nem esik szó.

A kétféle interpretáció két, merőben különböző, más-más alternatívákat és lehetőségeket kínáló történelmi helyzet vetülete. 1850-ben a monarchia vezetésében a Windischgrätz képviselte konzervatív-arisztokratikus szárny végképp alulmaradt a Schwarzenberg-Bach-féle bürokratikus-centralista irányvonal képviselőivel folytatott harcban. Ez utóbbiak közül egyesek /így maga Bach belügyminiszter/ igyekeztek - legalább a frazeológia ^{szintjén} ~~szintjén~~ - némi liberális-demokratikus színezetet adni a kormány tevékenységének. Nyilván^{an} ezt a konstellációt vette figyelembe az Emléksorok írója, amikor az 1848-as forradalmat /egyébként a maga korábbi, már 1849 elején megfogalmazott álláspontjával összhangban/ mint olyan mozgalmat jellemezte, amelynek célja nem a birodalom felbomlasztása, hanem bizonyos - erős arisztokratikus oppozícióba ütköző - demokratik-

tikus követelések kivívása volt, hangsúlyozva egyúttal, hogy ezek a követelések /még ha a rendkívüli helyzetben megszületett, a robbanásveszély elhárítása céljából sietve tető alá hozott márciusi törvények formulázása nem is volt kifogástalan/ a bécsi kormányzat politikájával sem összeegyeztethetetlenek, amiről az is tanuskodik, hogy a társadalmi forradalom "kivívott eredményei a politikai forradalom eleste után is" fennmaradtak. 654-57., 676-82., 698-99., 735-36., 790..

938-1861-re mindezek a megfontolások természetesen már rég értelmüket veszítették. A Bach-rendszer bukása után a magyar liberális nemesség újból magát tekintette a politikai vezető szerep várományosának. Hegemóniaigényének elismertetését, az abszolutizmussal ugyancsak szembenálló más társadalmi rétegek maga mögött való felsorakoztatását nagy mértékben elősegíthette egy olyan beállítás elterjesztése, amely szerint a nemesség minden kényszer nélkül, kizárólag saját mag nagylelkű - csupán a törpe kisebbség által nem helyeselt - elhatározásából adta meg a szabadságot jobbágynak. Érthető, hogy a liberális nemesség politikai törekvéseivel ekkor magát teljesen azonosító Jókai is ezeknek a szempontoknak figyelembe vételével fogalmazta meg a tíz évvel korábban már megörökített történelmi epizód új változatát.

A következő évtizedekben az író elsősorban regényeiben ábrázolta 1848/49 eseményeit, s emellett néhány újságcikkben is feldogozta a forradalmi időszak egyes epizódjait. A periódushoz fűződő személyes élményeinek, a maga akkori szerepének a történelmi hitelesség igényével való, összerüggő - ha teljességre nem is törekvő - felidézésére csupán két ízben vállalkozott. Negyedszázaddal az Emléksorok írása után, 1874/75

folyamán, az 1875-i pártfuzió előkészületeinek idején /ez a fejlemény bizonyos mértékű fordulatot x jelentett Jókai politikai pályáján, s így ösztönzést adhatott a múltjával való újbóli szembenézésre is/ készített elő kiadásra a Forradalom alatt írt művek kötetét, s a gyűjtemény néhány darabjához hosszabb - a keletkezés körülményeit megvilágító - jegyzetet fűzött. /E jegyzeteket - magyarázatok in kíséretében - újból közli JCB 3.k. 654-57., 676-82., 698-99., 735-36., 790., 938-39., 955-56./ Jóval átfogóbb jellegű az újabb negyedszázad múltán már a pálya vége felé, 1899-ben megszületett utolsó számvetés: az Emlékek a szabadságharcból.

Az Emléksorokkal való szövegszerű egyezések sem a FAIM-hoz készült jegyzetek, sem az 1899-es visszaemlékezések esetében nem mutathatók ki. Szemmellátható, hogy ezek írásakor Jókai főként emlékezetére támaszkodott; az Emléksorok szövege feltehetőleg már semmilyen formában nem állt rendelkezésére. Egyetlen olyan esemény van, amelyet mind az Emléksorokban, mind a FAIM jegyzeteiben, mind pedig az Emlékek a szabadságharcból lapjain megörökített /Emléksorok 220-28.; JCB 3.k. 676-78.; NHM 4.k. 33-36./ s amelynek kapcsán így lehetőség van a háromféle szövegezés összevetésére: a Kossuthal 1849. februárjában folytatott eszmecsere. A leglényegesebb kérdést: Kossuth politikai helyzetmegítélését és Jókai cikkeivel szemben emelt kifogásait illetően a három változat egybevág, mind egyikben megtalálható Kossuth néhány jellegzetes - és az író emlékezetébe nyilván mélyen bevésődött - szónokias fordulata is /így az a kijelentés, hogy a győzelem után vissza akar vonulni a politikai élettől/; az apróbb részletek tekintetében azonban sok az eltérés.

szövege: "az írtakban három hosszú óráat tartott; az ered-

Annak az okfejtésnek, amelyet az Emléksorok szerint "a békepártiak küldötte" /azaz Jókai/ Kossuth elé terjesztett, nyomát sem leljük a későbbi variánsokban. Ez az érvelés, amely szerint az ellentábor ténylegesen nem a dinasztia érdekében harcol, a küzdelem valójában "a birodalom összes aristokráciája" és a birodalom összes demokráciája között folyik, a magyar politika irányítóinak pedig a dinasztiaival való megegyezés érdekében meg kell szabadulniuk az "anarchikus pártok" befolyásától, mert ez esetben "a dinasztia is képes leendő magát oligarchikus pártfogóitól emancipálni", még 1850-ben is rendelkezett /a fentebb érintett okok folytán/ bizonyos időszerűséggel, Jókai későbbi írásaiban viszont már nem találkozunk vele. Mindhárom változatban szó esik az udvarral való kapcsolat felvételére irányuló, gr. Festetich László nevéhez rúgódo kísérletről. Csak hogy az Emléksorokban Kossuth /Festetich megnevezése nélkül/ mint fontos kezdeményezést említi ezt az akciót, míg a későbbi variánsokban mint teljesen komolytalan, eleve kudarcra ítélt vállalkozásról beszél róla.

Van azonban egy sokkal fontosabb eltérés is egyfelől az Emléksorok, másfelől a két későbbi visszaemlékezés között. Az Emléksorokban arról olvashatunk, hogy a Közlöny programcikkét Jókai még megjelenése előtt bemutatta Kossuthnak, aki "a leendő szerkesztőség programját felkérte magához, meggyőződendő arról, vajon a program tételei saját elveivel kvadrálnak-e?" Eppen ennek tisztázása céljából fogadta kihallgatáson Jókait. Az emlékező - mielőtt rátérne a beszélgetés részleteinek s a Kossuth által a cikk egyes megfogalmazásaival szemben felhozott ellenvetéseknek ismertetésére - lezögezi: "az értekezés három hosszú órát tartott; az ered-

mény az lön: hogy Kossuth a programot elfogadta." A FAIM jegyzete másképpen mutatja be az események egymásutánját. Eszerint a Közlöny 1849.febr.9-i számában megjelent programcikk /ehhez kapcsolódik a szóban forgó jegyzet/ az országgyűlésen heves vitát s a békepárt szóvivőjének minősített szerző elleni éles támadásokat váltott ki. Ez késztette Jókait arra, hogy kihallgatást kérjen Kossuthtól, s így került azután sor a kettejük között lezajlott eszmecsere. /JGB 3.j. 676./ Lényegében egybevág ezzel az Emlékek a szabadságharcból verziója is - mindenesetre azzal a különbséggel, hogy az itteni beállítás szerint Kossuth volt az, aki a parlamenti vita után magához rendelte az író kihallgatására. /HhM 4.k. 33./

Ha arra az álláspontra helyezkedünk, hogy az Emléksorokbeli közlés felel meg a tényállásnak, akkor a kihallgatás dátumát febr. 6-ra vagy 7-re tehetjük. Amennyiben viszont a későbbi írásokban szereplő verziót fogadjuk el hitelesnek, úgy a febr. 11-i dátum mellett kell döntenünk. Az országgyűlés febr. 12-i ülésén tudvalevőleg ^{v. Kossuth} maga is hallatta szavát az inkriminált cikkek ügyében. Arra a kérdésre, vajon azok tartalmával mindenben azonosítja-e magát, kitérő választ adott, azt viszont határozottan leszögezte, hogy "a kérdéses cikkekről" a honv. bizottnánynak semmi előleges tudomása nincs s nem volt." Kossuthnak erről a megnyilatkozásáról az Emléksorokban csak egyetlen mondat található. Eszerint "Kossuth az országgyűlésen egy beszédet tartott, mely szinte az 1848-iki törvények célul kitűzését fogadta el." /228./ A FAIM jegyzetében viszont Jókai beiktatta Kossuth beszédének - amely szerinte "nagy jellemet, nemes lelket mutat be" - teljes szövegét. Mindezeknek az adatoknak az összevetéséből az alábbi

következtetés adódik: ezuttal azzal a kivételes jelenséggel állunk szemben, hogy a szóban forgó kérdést: a kihallgatás időpontját illetően az évtizedekkel később keletkezett visszaemlékezések közelebb állnak az igazsághoz, mint a történetek után mindössze másfél évvel papírra vetett Emléksorok. Ha az itteni beállítás állna összhangban a tényekkel, Kossuth aligha tehetné volna meg a parlamentben idézett kijelentését - hiszen a cikkek megjelenésének előzményeit pontosan ismerő bóképárti politikusok ez esetben nyomban rámutattak volna állításának valótlanosságára. Magában az Emléksorokban /amelyben pedig sok szó esik x Kossuth gyöngeségeiről és következtetéseiről/ sem élezi ki Jókai ennek az ügynek a bemutatását oly módon, hogy általa Kossuth személye kedvezőtlen megvilágításba kerüljön. Végeredményben az látszik a legvalószínűbbnek, hogy az Emléksorok írásakor a most érintett események sorrendjével és egymáshoz való viszonyával kapcsolatban egyszerűen cserbenhagyta a memóriáját.

Az Emlékek a szabadságharcból lapjain az író néhány olyan mozzanat ábrázolására tér vissza, amellyel korábban az Emléksorokban is foglalkozott. Az öregkori memoár szövegszerű előzménye azonban nem az Emléksorok, hanem a FAIM kötete; emlékeztetének felfrissítése céljából Jókai ennek a kiadványnak az anyagához /mind az 1848/49-es cikkek szövegéhez, mind pedig a későbbi keletű jegyzetekhez/ folyamodott. Hasznosított ezenfelül egy másik - a szövegben több helyütt meg is említett - forrásmunkát is: t.i. Kemény Zsigmond 1849-ből való /Beksics Gáspár publikációjában hozzáférhetővé vált/ emlékiratát. Igen is érdekes, hogy az 1849. márc. 9-i debreceni érdemrend-kiosztási aktusnak az 1899-i memoárban olvasható leírása köze-

lebb áll Kemény szövegéhez, mint az Emléksorok idevágó rész-
letéhez. /Egyébként az utóbbi sem személyes élményen, hanem
másoktól szerzett értesüléseken alapul./ Görgey megjelenését,
elhanyagolt, kopottas öltözetét lényegében most is ugyanugy
írja le Jókai, mint fél évszázaddal korábban; a Görgey le-
néző viselkedése miatt magát sértve érző Kiss Ernő kifakadá-
sa /"Hab doch hundert zehn Kanonen erobert"/ szintén mindkét
verzióban megtalálható - viszont a jelenet csattanója: a ki-
tüntetés átnyújtásának, Kossuth és Görgey szembesülésének
bemutatása kétségtelenül Kemény írásából került át az Emlé-
kek a szabadságharcból szövegébe. Az Emléksorok így jeleníti
meg ezt a pillanatot: "...Kossuth kezei remegtek, és Görgei
halavány volt, mint a fal, midőn az érdemrendet mellére tűz-
te.

Alig hallgatólag, megtört, elfojtott hangon mondá Kos-
suth:

- Engesztelést - a haza nevében... /256./ Ugyanebben a
formában idézi Kossuth szavait Jókai 1861-ben publikált írá-
sa, a Visztaemlékezések 1849-re is. /JCB 6.k. 13./

Kemény Zsigmondnál azt olvashatjuk, hogy Kossuth "kinek-
kinek mellére feltűzte az érdemjelt, valami cifra phrasist
mondva.

Midőn Görgeihez fordult, keze reszketni kezdett és a rö-
vid oratio helyett félig suttogó hangon, de úgy, hogy a Gör-
gei háta megett álló követek hallották, ezt mondá: "Az Is-
tenért! ne nehezteljen Ön reám!"... Görgei hidegen meghajtot-
ta magát és hallgatott." /Kemény Zsigmond: Történelmi és iro-
dalmi tanulmányok. Bp. 1907. 1.k. 103.)

Szinte szó szerint egybevág ezzel az Emlékek a szabad-

ságharoból szövege: "A többi kitüntetett hősközz mind inté-
zett a kormányelnök egy megillető hangzatos mondást. Görgey-
nél suttogásra szállt alá a hangja, de a mögötte álló képvise-
lők hallották azt; az Istenért, ne nehezteljen rám. - Görgey
hidegen meghajtottta magát és hallgatott." /HhM 4.k. 77./

Vázlatos áttekintéssel és szövegösszevontéssal talán
sikertült érzékeltetnem: ahhoz, hogy megnyugtató módon jelöl-
jük ki az Emléksorok helyét Jókai oeuvre-jén /és speciálisan
1848/49-es tematikájú írásainak vonulatán/ belül, alaposabb
és körültekintőbb vizsgálatokra van szükség, mint amilyen-
eket Györffy ennek a problémának szentelt.

A 95o-91. lapokon Györffy az Emléksorok műfaji jellegé-
nek meghatározására tesz kísérletet. Helyesen állapítja meg,
hogy naplónak a mű semmiesetre sem tekinthető. /Egyébként a
szó voltaképpen értelmében vett naplót Jókai, aki husz éves
korától fogva a hivatásos, "profi" író életét élte és minden
szellemi energiáját az egzisztenciáját biztosító irodalmi
munkásság számára tartotta fenn, sohasem írt./ Az Emléksorok
címadással Jókai véleményem szerint azt kívánta eleve elhá-
ritani, hogy műve netán tulzott várakozásokat ébreszsen olva-
sóiban, s már a címben is jelezni akarta, hogy szubjektív jel-
legű, de még az emlékiratnál is szerényebb célkitűzésű, a tör-
ténetírői tárgyilagosság és teljesség igényével semmiképpen fel-
nem lépő munkát bocsát a nyilvánosság elé. 185o-es írásokban

Az Emléksorok szövegéből kiolvasható politikai álláspon-
tot jellemző /erre a keletkezéstörténeti fejezet befejező
részében kerül sor/, Györffy néhány elnagyolt és leegyszerű-
sítő kijelentéssel éri be. Arra persze csakugyan nincs semmi
szükség, hogy valamiféle abszolút érvényűnek vélt igazság ne-

az elbeszélésben, amelyet jelenleg a 185o-es és a 1851-es évek között

vében ítélkezzünk Jókait fölött. /Teljesen fölösleges és nem helyénvaló az a kitétel, amely szerint ha az író ismerte volna a Kommunista Kiáltványt, bizonyára nem értett volna egyet aszal./ Ehelyett arra kellene felhívni a figyelmet, hogy a munka megírásának legfőbb indítéka a békepárt utólagos öngazolására irányuló szándék volt. Ebből a szempontból elengedhetetlenül szükséges a mű összevetése más békepárti személyiségeknek azokkal az egykorú és későbbi tanúságtételeivel, amelyekről a lektori jelentés 33-35. lapján tettem említést. Rá kellene mutatni arra is, hogy az Emléksorok keletkezésének időpontjában: 1850 második felében a volt békepárti vezető politikusok: Kazinczy Gábor, Kemény Zsigmond, Kovács Lajos, Pálffy János, Csengery Antal, Hunfalvy Pál valamennyien Pesten tartózkodtak. 1850 közepétől fogva, az ellenük folytatott haditörvényszéki vizsgálat beszüntetése után már a korábbi szerepük miatti felelősségre vonástól sem kellett tartaniuk. Bár Jókait - fiatalosága és tapasztalatlansága miatt - a felsoroltak politikai tekintetben nyilván nem tekintették magukkal egyenrangúnak, mégis valószínű, hogy az író időnként /akár Kazinczy Gábornál, akár másutt/ megfordult társaságukban, s a tőlük hallott eszméket és ítéleteket is értékesítette műve írásakor. Teljesen átgondolt, következetes világnézetet azonban - teoretikus érzék és megfelelő politikai felkészültség hiányában - nem volt képes kialakítani. Az 1850-es írásokban egymással sajnos összeegyeztethető /bár a labilis, nem egykönnyen áttekinthető körviszonyoktól is motivált/ állásfoglalásokkal találkozunk: az Emléksorokban mint "a birodalom összes arisztokráciája" és "a birodalom összes demokráciája" között folyó harcot jellemzi 1848/49 konfliktusait, míg abban az elbeszélésben, amelyet jelenleg A tűzön át az égbe cím alatt

ismerünk, egy, a magyar társadalom valamennyi rétegét /beleértve az arisztokráciát/ a nemzeti célok jegyében egységbe forrasztó küzdelem nyer ábrázolást.

Néhány kisebb korrekció a keletkezéstörténeti fejezethez:

773. Györffy tévesen helyezi az Egy magyar nábob újabb kiadásában megtalálható, A 'Magyar nábob' megküldése címet viselő utószó¹ keletkezését az 1850-es évekre. Ez az utószó ténylegesen 1892-ben, az NK megfelelő kötete számára íródott.

779. Az 1850-ben megjelent, de címlapján 1851-es évszámot viselő Egy bujdosó naplója és az Előlektorok kiadásának körülményei között semmiféle analógia nem áll fenn. Az Előlektorok kapcsán értelmetlenség arra hivatkozni, hogy az évszám "már akkor is szolgálhatott eladási érdekeket is", hiszen a rendőrhatalósághoz 1851 tavaszán benyújtott munka valóban csak ennek az évnak a folyamán kerülhetett volna ki - engedélyeztetése esetén - a könyvpiacra. A keletkezés időpontjának meghatározásán² viszont az 1851-es évszám legfőlőbb mint "post-qua non" dátum jöhet számításba.

787. Györffy szerint az Egy vers története c. írás magva: "a mágnásdal esete" már az ÉK 1848.márc.23-i számában is olvasható volt. Az említett hely szövege a következő: "Bon soir citoyen Széchenyi! mond egy valaki a nemes grófnak. - Bon nuit citoyen Sansculotte - felelt rá a nemes gróf." /JCB 2.k. 29./ Mint látható, itt szó sincs Petőfi verséről, csupán Széchenyi egy bonmot-járól, amely akár több ízben, különböző alkalmakkor is elhangozhatott.

788-90. Az 1875/76-ra datált XIII. sz. noteszben szereplő, 1848/49-es tárgyu feljegyzések létrejötté minden bizony-nyal nem a csaknem negyedszázaddal később írt Előlektorok a sza-

badzságharcból c. munkával függ össze. Ennek terve akkor nyilván még meg sem fogalmazott Jókaiiban. A feljegyzések papírra vetéséhez valószínűleg a FAIM sajtó alá rendezésének munkálatai adtak indítékot. Jókainak a kiadványokhoz írt jegyzeteiben a bennük érintett mozzanatok többsége felbukkan.

Irodalom. A Magyar Nemzet /józza/ szignója recenzense: Józsa György Gábor. /801./

Szövegváltozatok. A pusztán a helyesírási modernizáláshoz adódó eltérések egyenkénti regisztrálására ezuttal sincs szükség. Az elsődleges feladat a K-ban található, az írói műhelymunkát szemléltető javítások, törlések és betoldások maximális pontosságu számba vétele. A T-ben a K-hoz képest mutatkozó, pusztán helyesírási természetű különbségeket /pl. a K-ban külön írt szókapcsolatok kötőjeles írásmódját/ szintén nem kell egyenként feltüntetni; elegendő a bevezetésben összefoglalólag felhívni rájuk a figyelmet. A T érdemi jellegű eltéréseit viszont ugyancsak a maximális pontossággal és teljességgel kell reprodukálni. A főszövegből hiányzó szövegrészeket - legyenek azok egyes szavak vagy szócsoporthoz, teljes mondatok vagy akár egész bekezdések - mindig a megfelelő szövegkörnyezetbe illesztve kell bemutatni, azaz le kell nyomtatni az előttük és utánuk álló szövegrészeket, és ezek közé kell - kurzív szedéssel - beilleszteni a variánsban mutatkozó többletet. Hasonló szabotossággal, a szövegkörnyezet pontos bemutatása segítségével kell meghatározni a variánsból hiányzó részletek főszövegbeli helyét. Györffy eljárása ebben a vonatkozásban gyakran igen laza és nem felel meg a filológiai precizitás követelményének. A 856-87. lapokon pl. a következő módon ad számot arról, hogy a K-nak egy hosszabb részlete a T-ben nem található meg: "A T-ben egy teljes rész

az "Ezért találtak emezek..." bekezdéstől Széchenyi gróf be-
köszöntéséig bezárólag - a kézirat 53 sora - mindenestül ki-
maradt a nyomtatott szövegből." Ez a közlés éppenséggel nem
nyújt megbízható eligazítást a T szövegében észlelhető hiány
kiterjedésére vonatkozólag.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok. Készséggel, hogy 1848/49
eseményeinek és szereplőinek megítélése mennyire élénken fog-
lalkoztatja ma is közvéleményünket, s hogy az e kérdésekkel
kapcsolatos viták rendszerint túlfűtött, heves indulatoktól
áthatott légkörben zajlanak le. Az ehhez az időszakhoz való
viszony hazánkban soha nem volt akadémikus jellegű, elvontan
szaktudományos probléma, és ma sem az, hanem széles rétegek
világképének, erkölcsi-politikai értékrendszerének egyik meg-
határozó erejű összetevője. Ez a felfokozott, bizonyos érte-
lemben kultikus jellegű érdeklődés azonban naivan leegysze-
rűsíti, a valóság bonyolultságát fehér és fekete ellentété-
re redukáló nézetek térhódítását is elősegítheti, sőt a tör-
ténelmi hagyományokhoz fűződő érzelmekkel visszaélő propagan-
damanőverekre is lehetőséget nyújt. E veszélyek kivédésnek
leghatékonyabb módja nyilvánvalóan az, ha a szóban forgó té-
mák megközelítésénél a tudományos objektivitás minél messzebb-
menő érvényre juttatására törekszünk. Ilyen természetű meg-
fontolások is diktálják azt a következtetést, hogy egy olyan
munka esetében, mint az Emléksorok, a maximálisan alapos és
részletes, a források és a szakirodalom anyagát a lehető
legnagyobb mértékben értékesítő jegyzetelés követelménye
különleges fontosságra tesz szert. Mocsár Gábornak a Meg-
vető kiadványa kapcsán tett megállapítása - hogy nem sza-
bad "a mai olvasó kezébe adni egy tisztázatlan helyzetben
írott, csupán az emlékezetre hagyatkozó írást Jókaitól anél-

kül, hogy az olvasót a könyvtárnyi újabb kutatási adatok szerint el ne igazítaná" /Kritika 1981/4. 19./ - egy tudományos igényű kritikai kiadásra fokozott mértékben áll. Sajnálatos, hogy Györffy szemmel láthatólag nem így fogta fel feladatát, hanem többnyire beírte azoknak a /tévedésektől és pontatlanságoktól korántsem mentes/ jegyzeteknek szó szerinti átvételével, amelyeket a Magvető-féle kiadás gondozója: Nemeskéri Erika csatolt a szöveghez. Alábbi észrevételeimmel szeretnék segítséget nyújtani a hiányok pótlásához, a jegyzetapparátus magasabb szintre való emeléséhez. Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy ezt nem az abszolút teljesség igényével teszem, és arra is felhívom a figyelmet, hogy adataim hasznosításának semmiképpen sem az az eljárás a legcélszerűbb módja, amelyet Nemeskéri Erika jegyzeteivel kapcsolatban követett Györffy: t.i. az apparátusba való szó szerinti átvételük. Sokkal inkább az lenne kívánatos, hogy Györffyt e megjegyzések az anyag további gazdagítására irányuló, új forrásokat is megmozgató buvárkodásokra ösztönözzék.

Itt vetnék fel egy javaslatot: indokolt lenne a magyarázatok élére egy, az 1848 december közepétől az 1849. ápr. 14-i trónfosztásig terjedő időszakra kiterjedő s az olvasók számára az események menetében való eligazodást megkönnyítő kronológiai áttekintést illeszteni.

150: 16. Egy napon tudtára adta Görgey a kormánynak... - pontosan ilyen szövegű kitételt nem találtam a Steier Lajos Görgey és Kossuth (kp. 6.n./ c. művében publikált levelekben. Görgey azonban már 1848 novemberi leveleiben nyomatékosan figyelmeztet^{ett} a rendelkezésre álló csapatok nem kielégítő létszámára és harcképességére, egy fenn nem maradt, dec. 25-i levelében pedig - amint

Kossuth válaszából /KLÖM 13.k. 894-896./ kitűnik - ezt szám-
szerű adatokkal is igazolta.

159: 1. Az országgyűlés békeköveteket szándékozott küldeni

17. Windischgrätz - a magyarázatban /924./ pontatlanság
található: Windischgrätz közvetlen utóda nem Haynau volt,
hanem br. Ludwig von Welden, aki 1849. ápr. 12 - máj. 30.

között töltötte be a magyarországi császári csapatok
főparancsnokának tisztét.

21. Peroczelnek parancsot adott... - Kossuthnak Peroczelhez
intézett 1848. dec. 19-i és 21-i utasításait l. KLÖM 13.k.
807. és 833-34.

22. az aldunai táborból... a legjobb ezredeket rendelte
fűl Pestre - Kossuth erre vonatkozó, Vukovics Sebőhöz
szóló 1848. dec. 18-i rendelkezését l. KLÖM 13.k. 801-02.

25. Inczédi zászlóalj - a Nemeskéri Erikától átvett ma-
gyarázat /924./ téves: az itt említett 11. zászlóalj
parancsnoka nem Inczedy László, hanem Inczedy Sámuel
/1811-1893/ volt.

151: 8. Egy éjjel a Győr körüli mocsárok... mind befagytak -
Görgey valóban ezzel a körülménnyel indokolta Győr fel-
adását Kossuthhoz írt 1848. dec. 26-i levelében /KLÖM
13.k. 900./

16. a kormány parancsot adott mindkét hadvezérnek a meg-
utkőzésre - Kossuthnak Görgeyhez intézett, dec. 29-i és
30-i leveleit l. KLÖM 12.k. 915-17., 923-25.

18. Görgei reprezentált a parancs ellen - Görgey 1849. dec.
29-i, Kossuthhoz írt levelében /közölve Steier Lajos:
Görgey és Kossuth. Bp. é.n. 264-68./ keményen bírálta
Kossuth intézkedéseit és megindokolta saját, azokkal el-
lentétes lépéseit.

158: 12. mérő - régi, főleg szemestermékek mérésére használt
162: 11. ma a magyar kormány Pestre visszavért, az itt-

üzmérték; a pozsonyi mérő 62,49 liternek felelt meg.

159: 1. Az országgyűlés békeköveteket szándékozott küldeni a császári fővezérhez - az 1848. dec. 31-i országgyűlési ülés jegyzőkönyvét 1. Közlöny 1849. jan. 14. és KLÖM 13.

160: k. 940-52. 1848. dec. 31-i ülés - Jókai valójában nem az 1849.

7. Az országgyűlés tagjai közül többen arra agitáltak... - a dec. 31-i ülésen Batthyány Lajos és Bezerédy István foglaltak állást amellett, hogy az országgyűlés ne kövesse a Honvédelmi Bizottmányt Debrecenre.

13. A fia apjának kedvence volt... nevének viselője - ki kell igazítani Jókai pontatlanságát: Kossuth nagyobbik fiát Ferencnek hívták, kisebbik fia viselte a Lajos nevet.

960: 3. azon sugdosott hírek - "A 848-i Szilveszter-napján valaki azt a trófát csinálta magának, mely szerint névtelen levelet írt Madarász Lászlónak mint rendőrőrnöknek, melyben tudatja vele, hogy a pestiek azon éjjel megrohanják a Kossuth szállását s a Windischgrätz táborába viszik, hogy megválthassák magukat az ő kiadása által a hadisarcótól." /Pálffy János: Magyarországi és erdélyi urak. Kolozsvár, é.n. 285-86./

170: 22. Háromszor hagyta el Kossuth Pestet: egyszer Jelasics...közeledte elől - a forradalom ellenfelei 1848 szeptemberében, Kossuth alföldi toborzótja idején "széltében terjesztették... azt a hírt, hogy Kossuth Jelasics győzelmétől való réltében távozott vidékre, nehogy az ellenség kezébe ne essen." /KLÖM 13.k. 57./ Így állítja be a dolgot Pálffy János is /Magyarországi és erdélyi urak, Kolozsvár, é.n. 256./

162: 11. midőn a magyar kormány Pestre visszatért, az itt-

- Spirmaradt tisztviselőket... kitette hivatalikból - Jókai.
279: ezt a döntést már 1849-es cikkeiben is bírálta. /JCB 3.k. 266-69., 275-77./ Kossuth idevágó rendeletét l. KLÖM 14.k. 850-57., 1849. február 23. javaslatát l. KLÖM 14.k. 850-57. leírása
168: 18. A legelső gyűlésen - Jókai (valójában nem az 1849.
174: jan. 9-i első, hanem a jan. 13-i második debreceni ülésre vonatkozik. Györfy magyarázata /930./ az első ülésre utal, amelynek időpontját - Nemeskéri E. nyomán - tévesen jan. 8-ra teszi. A jan. 8-i, a debreceni város- házán tartott összejövetel /itt beszélt Bartal György/ nem volt szabályos parlamenti ülés. A jan. 13-i ülés lefolyását, Kossuth és Nyáry beszédelt a jegyzőkönyv megírásáról. /Parl. D. l. k. 10-34./ alapján kell röviden ismertetni.
Kemény Zsigmond 1849-es emlékirata /a továbbiakban:
Kemény Eml./ szintén foglalkozik az üléssel. /Id. kiad. 63-65./
170: 9. ezelőtt tiz nappal te voltál, aki a Vay-minisztérium elfogadását szerencsének tartottad - nem valószínű, hogy Madarász László utólag ilyen kedvezően nyilatkozott volna a Vay-minisztérium hivatalba lépésének lehetőségéről.
Az 1848. szept. 27-én tartott éjszakai országgyűlési ülésen ő foglalt a legerőteljesebben állást a szept. 25-i Vay miniszterelnöki megbízatását is /hirul adó királyi
177: leiratok elfogadása ellen. /Horváth M. l. m. l. k. 519-20./
171: 1. honvédelmi bizottság - a forradalom legfőbb hatalmi szervére, összetételének alakulására és funkcióira nézve pontosabb és részletesebb tájékoztatásra van szükség.
Tömör, de használható összegezést ad JCB 3.k. 601. A terület történetének főbb állomásait röviden összefoglalja az 1849. jan. 9-én. /KLÖM 14.k. 73./

Spira György: Magyarország története 6/1. 254-56., 266-68., 279-81. Az OHB szabályos kormánnyá való átszervezését célzó kísérletekre nézve l. KLÖM 13.k. 503-11., 572-75. Kik Malász Boldizsár ilyen értelmű, 1849. febr.8-1 javaslatát l. KLÖM 14.k. 357.

174: 12. Egy napon... a városház térre népgyűlés lőn hirdetve - az 1849. január 9-i debreceni népgyűlésről l. az Alföldi Hírlap jan. 10-i számának cikkét /újra közölve: KLÖM 14.k. 67-69./ Az egykoru debreceni lapokban nyilván a Hatvani Imre és Besze János által összehívott népgyűlésekről is lehet adatokat találni.

15. Ah, egészen más népgyűléseket láttak azok... - megemlítendő, hogy az utalás Kossuth 1848.szept.27.-okt.5. közötti alföldi toborzótjára vonatkozik.

19. a népfelkelést visszautasító parancs - a pákozdi csata, Jellasics veresége után az OHB csak a dunántúli népfelkelést állította fegyverbe, a többit csak készenlétbe helyezte. Az OHB 1848.okt.3-i rendeletét l. KLÖM 13.k. 72-73.

175: 20. mint megmutatta Lippánál - a debreceni önkéntesek három ezádada 1848. nov. 13-án több óra hosszat sikeresen védelmezte Lippát a tulerőben levő ellenséggel szemben. /Horváth M. i.m. 2.k. 74./

177: 5. Nyárynak kemény affrontja volt a miatt - az 1849. jan.18-i országgyűlési ülés itt érintett mozzanatait, Besze János és Nyáry Pál felszólalásait l. Parl. D 1.k. 46-49.

178: 5. A kormány ismételve figyelmeztetés sürgetősen - lényegében ilyen értelmű utasítást küldött Kossuth Perczelnek 1849.jan.9-én. /KLÖM 14.k. 73./

1808. Perczel... egy furcsa levél^l irt a kormánynak - nem tartom valószínűnek, hogy az utalás Perczelnek Kossuthnak békához irt 1849. jan. 1-i levelére /KLÖM 14.k. 15-16./, amelyben, ből Mocsár (Ábor idéz, vonatkoznék. Ebben a főváros feladásáról még csak mint tervbe vett lépésről ír. Egy kétséssébbi, fenn nem maradt Perczel-levélről /amelynek tartalmáról Jókai bizonyára csak hallomásból értesült/ legoly határozó. A jan. 1-i Revél Hamzsabégen íródott, míg a Jókai-kéziratoktól idézett sorokban Perczel Karcagot jelöli meg tartott tózkodási helyeként. Kossuth jan. 19-én tudósította Szeleimerét: "Perczel Kardszagnál áll... Holnapután alkalmasint kijelűtközni fog..." /KLÖM 14. 163./ a logjében, milyen híve volt 15. "Perczel gyűszött!" - meg kellene adni az Utközet dátumát /jan. 22./ és utalni kellene a Nomen est omen c. javárelbeszélésre. 181: 7. Kineveztetett fő hadiparancsnoknak - Kiss Ernő 1849. jan. 9-i kinevezési okiratát l. KLÖM 14.k. 72. 182: 16. a temesvári Utközetben - az 1848-as év története nem tart számon ilyen Utközetet. A "temesvári" szó valószínűleg hibás olvasat vagy elírás "tomaseváci" helyett. 1848. dec. 5-én Kiss Ernő sikertelen - bár nagy személyes bátorsággal irányított ^Vtámadást hajtott végre Tomasevác ellen. /Horváth M. i.m. 2.k. 99-100./ 183. Perlász alatt - meg kell adni az Utközet dátumát: 184: 1848. szept. 2. szóda dátumát /1848. szept. 28./ 182: 3. Decidált royalista volt - Kiss Ernőt erélytelen hadvezetése miatt, tisztjeinek követelésére váltották le a bánági hadtestparancsnokságról. Ő maga azonban a hadbíró-ság előtt azt állította, hogy császárpártisága miatt volt 186: gyanús a magyar vezetők szemében. Az országos főhadpa-

rancsnoki tisztség elvállalását így indokolta: "Mert azt gondoltam, hogy személyes jelenlétemmel talán tehetek valamit a békés kiegyezés érdekében; azt azonban már korábbról tudtam, hogy egyfajta felügyelet alatt állok, és hogy ez Debrecenben még szigorubb lesz, már csak azért is, mert engem testől-lelkéstől császárpártinak tartottak... Szabadlábban voltam ugyan, de minden egyes lépésemet figyelték, mintha fogoly volnék." /Az aradi vértanúk. Bp. 1979. 2.k. 97./ Bár mekkora fenntartással kell is kezelni az ilyen helyzetben tett nyilatkozatokat, azt érdemes lenne megemlíteni - annál is inkább, mert Kiss Ernő 1849. okt. 5-i búcsulevelében is kijelentette: "Ti tudjátok, mégpedig a legjobban, milyen hűve voltam én az ausztriai háznak - és ilyennek is halok meg - mert én Magyarországot is azért dzolgáltam, hogy Ausztriának javára lehessenek. Ezért, gyermekeim, apátok ártatlanul hal meg és az a tudat, hogy uralkodójának mindig a legjobb alattvalója volt, erősíteni fogja őt ezen az utolsó uton." /Uo. 1.k. 21o./

8. Október hatodikán háromszor lőtte ki rá fegyvereit a kiállított vadászosztály - a kivégzés két szemtanúja: Winkler Brunó minorita szerzetes és ~~Baró~~ Baló Béni református lelkész is beszámol arról, hogy Kiss Ernőt a kivégzőosztag sortűze csak a vállán sebesítette meg, és újabb lövéssel kellett kioltani életét. /Uo. 1.k. 261., 28o./

184: 12. Pákozd - a csata dátumát /1848.szept.28./ is meg kell ~~említeni~~ adni. valószínű dátumot meghatározni is

18. a bizottmány egyik előkelőbb tagjához - t.i. Nyáry Pálhoz. /A K-ban eredetileg meg is nevezte őt Jókai, utóbb azonban törölte a nevet./ g. Szék.: Boir János.

186: 4. Midőn Imre király ellen testvére föllázadt - a ma-

- gyarázatban /936./ pontosabb adatokat kellene közölni, és azt is meg kellene említeni, hogy az itt érintett
- 191: 15. tudni vala: hogy... a székelyek... a székelyek elfoglalásáról A magyar nemzet történetében /JKK 67.k. 111./ is szó van.
- 187: 2. a haditanácsban rosszalta az Ausztriába átmenetelt - Jókai ebben a kérdésben tévesen volt informálva. Görgey az 1848. szept. 26-i haditanácsban a határ átlépése és az ellenséggel osztrák földön folytatandó hadműveletek mellett foglalt állást. /Vö. KLÖM 13.k. 299. és Horváth M. i.m. k.k. 586./
- 188: 4. A hadügyminiszter elvesztése az ütközetet egykori príncipális ellen - Mészáros Lázár az 1848. dec.14-i országgyűlési ülésen így nyilatkozott Schlickről: "Ismerem e vezért. Volt szerencsém vele, ha nem is szolgálni, de összejönni. Ó jó, derék katona... nem tudom, mennyire csapatak is részt vettek/, és ezután néhány napig hátrálni fogok vele fölérni." /Idézi Nemeskürty István: "Kik értek hálta, szent Világ szabadság." Bp. 1977. 298./
- 193: 9. a székelyek híreiről érkezők - Jan. 21-én Székely-országgyűlési ülésen így nyilatkozott Schlickről: "Ismerem e vezért. Volt szerencsém vele, ha nem is szolgálni, de összejönni. Ó jó, derék katona... nem tudom, mennyire csapatak is részt vettek/, és ezután néhány napig hátrálni fogok vele fölérni." /Idézi Nemeskürty István: "Kik értek hálta, szent Világ szabadság." Bp. 1977. 298./
23. a székelyek híreiről érkezők - ilyen értelemben a kutatással talán közelebbi részleteket is fel lehetne deríteni a kettejük között fennállt viszonyról.
20. szomorúan jött meg jelenteni a hongyülésre - Mészáros Lázárnak ez a kijelentése, amelyet Jókai később a FAIM jegyzeteiben /JCB 3.k. 657./ és Emlékek a szabadságharc című művében /HhM 4.k. 25-26./ is idéz, kétségteljesen a valószínű állomását változtatva Poroszlóra került, azon zárt országgyűlési tanácskozáson hangzott el, amely valószínűleg 1849. jan. 19-én zajlott le a debreceni városházán. /A valószínű dátumot meghatározza és mintegy 300 katonát megsemmisítettnek tekint, az ellen Mészáros emlékiratainak az ülésről szóló - de az idézett szavakat nem tartalmazó - részét idézi: Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Szerk.: Beér János. Bp. 1954. 637-38./ A nyilvános ülések jegyzőkönyveiben nem volt való, ez ismét új adat arra, hogy az ellenség

- Mésszeres ilyen értelmű megnyilatkozása nem fordul elő.
- 191: 15. tudtul adja: hogy ... a szerbek Ó-Aradot elfoglalák - a febr. 7-i ütközet első szakaszáról /amelyben az ellenség tett szert fölényre/ csakugyan ilyen értelmű jelentés futott be Kossuthhoz. /L. 1849. febr. 9-i levelet Dembinskihez: KLÖM 14.k. 382./ Az OHB a Közlöny febr. 11-i számában rövid közleményben - utalva az előző, ellentétes tartalmu értesülésekre is - adta hírül a győzelmet /KLÖM 14.k. 402./, a febr. 12-i számban pedig közreadta Gaál Miklós aradi parancsnok részletes jelentését.
- 193: 9. Bemről aggasztó hírek érkeztek - jan. 21-én Szeben-nél, majd febr. 4-én Vizaknánál versenget szenvedett /az utóbbi ütközetben már a Puchner által behívott orosz csapatok is részt vettek/, és ezután néhány napig hátrálni kényszerült.
23. Tiszafüredről tudósítják a kormányt - ilyen értelmű hír valóban befutott Debrecenbe. Az OHB a Közlöny febr. 8-i számában az alábbi, febr. 7-ről keltezett közleményt jelentette meg: "Tiszafüredről érkezett hivatalos jelentés szerint /febr. 6-án a mi ott lévő seregünk, azon értesítést vevén, hogy az ellenség 10000-nyel haderővel közeleg, előbbi állomását változtatva Poroszlóra vonult, azonban Asbóth alezredes erélyes intézkedésével szatarkész rendbe állítván népünket, ez a Poroszlóra jött mintegy 300 könnyű német lovasságnak nekiment, az ellenséges csapat csupán egy tüzelést állván ki, hol 3 német elesett, a többiek megfutottak: a részünkön semmi veszteség. A 10000-nyi sereg közelegéséről terjesztett hír, nem volt való, ez ismét új adat arra, hogy az ellenség

- mennyire szokta nagyítani erejének létszámát." /KLÖM 14.k. 352./ Megemlítendő, hogy A gyémántos miniszterben Jókai ugyanígy ábrázolja a február elején Debrecenben uralkodó pánikhangulatot.
- 196: 6. Hat egész hónapig alkalom volt ellenük seregeket gyűjteni - a honvédsereg szervezésének 1848.máj.15-én megkezdődött első szakaszáról rövid összefoglalást ad: Börtön virága JKK Kisregények. 7.k. 216-17. A kérdést átfogóan tárgyaló alapvető szakmunka Urban Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp. 1973.
- 197: 1. Köszök több idegenajku - az itt említett alakulatokról: a Ceccopieri gyalogezredről, a Sándor cár gyalogezredről 2. sorgyalogezred/ és a Zanini gyalogezredről /16. gyalogezred/ a szakirodalom alapján kell rövid tájékoztatást adni.
4. A külföldön állomásozó huszárezredek ezalatt proklamációkkal hívtak szülőföldük segítségére - erre ténylegesen csak az udvar és a magyar kormányzat közötti teljes szakítás után, 1848 szeptembertől fogva került sor. Kosuth ilyen értelmű, 1848.szept.22-i /önálló röplapokon is terjesztett/ cikkét 1. KLÖM 12.k. 101-14. Az ONB erre a tárgyra vonatkozó, 1848.okt.16-i rendeletét 1. KLÖM 13.k.219. Egy jóval későbbi, 1849. máj.10-i keletű, ugyanilyen tartalmu felhívás közölve KLÖM 15.k. 252-54. Vö. még: Börtön virága JKK Kisregények 7.k. 222. - A Lenkey-század ügyével kapcsolatban utalni kell Varga Jánosnak a lektori jelentés 86. lapján említett tanulmányára, és röviden ki kell térni a téma megjelenésére Jókai más írásában.
- 198: 16. a vélelmezélmény elméletét megfosztottan Ul az örültek

- házában - megemlítendő, hogy Lenkey János az Emléksorok
jában
202: írásának idején valószínű már nem élt. megadai - megemliten-
- 199: 18. Leopoldi báró állított... egy szabadhuszárcsapatot -
erről pontosabb tájékoztatást ad Barta István jegyzete:
KLÖM 12.k./445. tartalmilag, de nem szó szerint -
23. Kossuth Erdélybe küldte lementő seregét - Kossuthi kell
1848. aug. 17-1, erdélyi önkéntes lovas szabadcsapat tobor-
zására vonatkozó rendelkezéseit 1. KLÖM 12.k. 735.,
- 203: 739-40. csíki lementő seregnek három csapata volt - az
- 200: 12. Szemere megakadályozta a nádor által tervezett kon-
centrálását az idegen ezredeknek - az utalás az 1848
szeptember elején lejátszódó fejleményekre vonatkozik.
- 2 István főherceg ekkor nagyobb számu, a dinasztiahoz lo-
jális katonaságnak a fővárosba való felrendelése révén
akarta az udvar pozícióit erősíteni. Szemere Bertalan
mint ideiglenes hadügyminiszter viszont a kormányhoz
hű, magyar lojalitású ezredek Pestre vezénylése mellett
206: állt. Valószínűleg szó volt erről a szept. 7-i,
István nádor miniszteri részvételével tartott miniszter-
tanácsi ülésen is. Szemere Krabovszky altábornagynak in-
tázott, szept. 8-i levelében tiltakozott a Ceccopieri-
ezred Pestre való felhozatala ellen: "világosan kiteszem,
miképpen Ceccopieri ezredből senki se nem szállíthatatik,
miután ez itt a városban csak a kölcsönös ingerültséget
idézné elő." /Idézi Urbán Aladár: A nagy év sodrában.
Bp. 1981. 473-74./
15. Szalaynak megengedettett... szabadcsapatot alakítani -
az ügy előzményeit /Szalay László 1848. jul. 15-i javas-
latát és Kossuth helyeslő válaszát/ 1. KLÖM 12.k. 445-
47. A szabadcsapat ténylegesen aug. 20-án alakult meg.

Vö. még KLÖM 12.k. 708., 767., 786-87.

202: 9. Kossuth nem készt az amnesztiát megadni - megemlített, hogy az amnesztialevélnék Vörös Antal által készített, az Országos Levéltárban őrzött masolata /közölve KLÖM 13.k. 78./ csak tartalmilag, de nem szó szerint egyezik az itteni szöveggel. - A magyarázatban utalni kell valamennyi Jókai-műre, amelyben szó van Rózsa Sándor szabadsapatáról.

203: 9. A bécsi légionáriusoknak három csapata volt - az egymondatos magyarázat nem elegendő. Bővebb /a tirol-i vadászászlóaljra is kitérő/ tájékoztatást ad: Börtön virága JKK Kisregények 7.k. 217.

22. belép hozzá az ezredes és kéri... tegye meg a kormányzó a kinevezést - a Kossuth fiainak tisztté való kinevezésre irányuló szándékról Horváth Mihály /1.m. 2.k. 379./ is említést tesz.

206: 21. Neje - Benyovszky Mórleánya - Ujházi László felelőse: Várady-Szekmáry Teréz ténylegesen nem leánya, hanem unokája volt Benyovszky Mórleának. /L. Gál Éva: Ujházi László. Bp. 1971. 13. Ujházi szabadsapatáról uo. 35-36./ Benyovszkyval kapcsolatban Jókainak az ő emlékiratain alapuló műveire /JKK 52-53.k./ is utalni kell.

25. Oroszhegyi gerillák - a szabadsapat tevékenységéről az ittenitől egészen eltérő képet fest Spira György: A magyar forradalom 1848-49-ben. Bp. 1959. 388. Az EL 1849. márc. 17-1 számának néhány soros cikke /JCB 3.k. 129./ is igen melegen méltatja Oroszhegyi érdemeit, de az Emléksorok ismeretében nem látszik valószínűnek, hogy e sorok - amint Szekeres László véli /uo. 891-92./ - Jókaitól származnának.

- 207: 3. Kápolna - a magyarázatban /944./ az itt lezajlott utközvet dátumát /1849.febr.26-27./ is meg kell adni.
- 209: 6. a kormány lapja... jelenté: hogy Dembinski megérkezett! - az ezzel foglalkozó cikket, valamint a fogadtatásáról /faklyászene stb./ szóló beszámolót ki kell keresni a Közlönyből.
- 210: 19. Görgei ... nem tartózkodott napiparancsában a lenyvel fővezér iránti ellenszenvet kifejezni - az 1849.febr. 14-i napiparancs szövegét közli Horváth Mihály /i.m.2. k. 280./, és kétségtől más forrásmunkákban is megtalálható.
- 211: 10. A bécsi októberi napok eseményei - az egymondatos magyarázat semmiképpen sem kielégítő. A bécsi forradalom vezetőivel nem kizárólag Csernátony és Jókai kiküldetése útján létesített kapcsolatot a magyar kormány. Sokkal fontosabb volt a magyar kormány megbízottjaként Bécsben tartózkodó Pulszky Ferenc szerepe. Az okt.6-i bécsi forradalmat egyébként a magyar forradalom megsegítésének szándéka, a bécsi helyőrség egyik zászlóaljának Jellasics táborába való vezénylése elleni tiltakozás váltotta ki. A Habsburg-párti propaganda utóbb a magyar kormányzat vezetőit vádolta meg azzal, hogy titkos megbízottjaik útján ők szervezték meg a forradalmat; ez ellen a beállítottság ellen tiltakozik itt Jókai. A kérdésre vonatkozó alapvető feldolgozás Barta István: A magyar szabadságharc vezetői és a bécsi októberi forradalom. Századok 1951. Erre a tanulmányra támaszkodva kell röviden összefoglalni a fejleményeket.
18. Kossuth küldöttel - Jókai és Csernátony bécsi útjáról

szó. Az utógy episódjáról az 1848. okt. 22-i számában
 tal. 1rt/JCB 2.k. 379-80./, a FAIN jegyzetében /újra közölve
 JCB 2.k. 350-52./ pedig lényegében az ittenivel egybe-
 hangzó módon idézte fel a bécsi kiküldetés történetét.
 Csernátony Lajos a Marcius Tizenötödike hasábjain szá-
 mosok mölt be az utról; ezekre a cikkekre is utalni kellene.
 213: 1. A nemzetöröség vezére - Caesar Messenhauser /1813-
 1848/, akit Windischgrätz a forradalom leverése után
 kivégeztetett.

219. követeik még az 1848i márciusban a pesti forradalmi
választmánnyal magukat érintkezésbe tévők - a galíciai
 lengyelek Bécsben tárgyaló delegációja 1848 áprilisában
 két tagját: Dylewskit és Leigdowiczot 1848 áprilisá-
 ban félhivatalos minőségben Pestre küldte, azzal a meg-
 bízattal: érjék el, hogy a magyar kormány támogassa
 a bécsi udvar elé terjesztett követeléseiket. A lengyel
 küldöttek ápr. 9-én délelőtt részt vettek az Ellenzéki
 Kör gyűlésén. Itt - amint Csapláros István A lengyel kér-
dés az 1848-as magyar forradalom első hónapjaiban c. ta-
 nulmányában meg tudhatjuk - Irányi Dániel kijelentette,
 hogy "a magyar nemzet a legnagyobb politikai bűnnek tart-
 ja a szomszéd Lengyelország eddigi elnyomatását, és a
 jogtalanul feldarabolt Lengyelország ujjaegyesítését, a
 lengyel szabadság és függetlenség kivívását nemcsak szó-
 val pártolja, hanem szükség esetén tettel, fegyveres
 erővel is." Ugyanaznap délután a Nemzeti Múzeum előtt
 több ezernyi hallgatóság részvételével tartott népgyűlés
 volt a lengyel küldöttek tiszteletére; ezen többek kö-
 zött Perczel Mór és Nyáry Pál is beszédet mondott. Nyáry
 Pál kijelentette: "Nyilatkoztassuk ki rokonszenvünket,

de nem úgy, mint a boldog emlékeztető táblabíró korban a hivatalos nemzet tette... Figyelmeztessük őket azokra, amiket magunk is, saját kárunkra, csak most tanultunk meg. Mondjuk meg, hogy kasztok többé nem képviselik a nemzetet, hogy nemzeti önállóságot, ha mindjárt ajándékozna is valaki, megtartani csak a néppel jogban és kötelességben egybeforrt nemzet lehet képes." Kifogásolta, hogy Lembergben a jobbágyok most is robotolnak. "Ezt mi olyan ^{nemz}etnek, amellyel jó és rossz sorban, amellyel hibáiban és csalódásaiban is oly sokáig osztoztunk, a legnagyobb kímélettel elmondhatjuk." Másnap, ápr. 10-én a lengyel küldöttek elutaztak. A pesti közbátorsági választmány ápr. 12-én és 13-án foglalkozott a lengyel küldöttség látogatása során felvetődött kérdésekkel, és olyan határozatot hozott, hogy "nem lehet a lengyelekhez szimpátiányilatkozatot és segélykérő próklamációt bocsátani, mert ez nyilvános hadüzenet volna. I. Miklós cárnak." /Csapláros István: A felvilágosodástól a felszabadulásig. Bp. 1977. 219-33./

Csapláros tanulmánya jegyzeteket nem közöl, így adatainak pontos lelőhelye nem állapítható meg. Az egykori lapok bizonyára további érdekes részletekkel is szolgálnak. Feltűnő, hogy a Jókai által a forradalmi bizottmánynak tulajdonított állásfoglalás teljesen egybevág Nyáry Pálnak a népgyűlésen elhangzott kijelentésével. Nyáry egyébként a bizottmánynak is tagja volt, és bizonyára ott is ilyen értelemben nyilvánított véleményt.

216: 9. Vasvári elment - Jókai elbeszélése nem áll összhangban a hiteles tényekkel. Vasvári már 1848 március elején

216: 1. Levelet a pesti fiatalok nevében a pozsonyi országgyűlési ifjúsághoz, elveik és akcióik összehangolásáért sürgetve. /Varga János: A jobbágyfelszabadítás kivívása

1848-ban. Bp. 1971. 44./ Március 16-án délelőtt a közbátor-
sági választmány megválasztotta annak a küldöttségnek a tag-
jává, amelynek fő feladata az volt, hogy a 12 pontot átad-
ja az országgyűlésnek. A küldöttség a márc. 18-i reggeli gő-
zössel indult el Pozsonyba, és márc. 19-én - tehát a jobbágy-
felszabadítás kimondása utáni napon - éjjel 2 órakor érkezett
meg oda. Az országgyűlés ugyansznapi, déli 12 órakor megke-
dett ülésén fogadta a küldöttséget, amelynek szónoka azonban
nem Vasvári, hanem Hajnik Pál volt. /Uo. 121./ eretlen hűlgyek-

11. Egy verse kezdett el cirkulálni ezen időkben - ezzel
kapcsolatban hasznosítani kellene Varga János id. művé-
ben található, hatalmas forrásanyagon alapuló kutatási
eredményeket. Mint Varga kimutatja, Petőfi márc. 11-én
táján írt verse - annak ellenére, hogy eredeti kézira-
tát a költő elégette - Pesten /bár anonim formában/ cikk
márc. 16-án már közlésen forgott /i.m. 102-03./, Po-
zsonyban viszont csak márc. 18-án, az e nap hajnalán
oda érkezett Kovács Lajos és Lónyay Menyhért révén vált
ismertté. /uo. 138-39./ és kétségtől csakugyan befo-
lyással volt a jobbágyfelszabadítással kapcsolatos or-
szággyűlési vita kimenetelére. "Körök", és költői:

217: 2. kétkedve tudakozák Kiss M.-től - Varga János rámutat
/uo. 138./, hogy Kiss Miklós ekkor nem Pozsonyban, hanem
Pesten tartózkodott. Varga szerint Jókai talán tévedés-
ből írt Miklóst Pál helyett. Kis Pál ui. a márc. 17-én
reggel induló gőzössel valóban Pozsonyba utazott. hogy

218: 1. Deák Ferenc...nem bír rajtok eligazodni - Deák, aki
márc. 20-án érkezett Pozsonyba, valóban több írásos és
szóbeli megnyilatkozásában kifogásolta az országgyűlés
határozatainak rögtönzött és elhamarkodott voltát. /L.

erre nézve Varga János i.m. 179., 181./

20. Sigmaringen - a magyarázat /949./ téves: nyilvánvalóan Sigmaringen porosz városról /amelyet a francia csapatok az 1809-i háború idején foglaltak el/ van szó.

/Vö. Pallas Nagy Lexikona. XVI.k. 1096./

220: 8. a kaliforniai bányák ismertetését - a Közlönynek ezt a cikkét /amelyre A francia hadnagy ban is utal Jókai/ meg kellene keresni.

9. ismeretlen férfiak gyöngéd leveleit ismeretlen hölgyek-

222: Bez - az utalás Csernátony Lajos Debreceni levelek egy budapesti hölgyhöz c. cikksorozatára /Közlöny 1849.jan.

223: 27., 29., 30./ vonatkozik.

15. Egy kellemetlen incidens következtében - a Közlönyben

1849. január vége felé néhány radikális szemléletű, a kormányzat tevékenységének egyes vonásait is bíráló cikk

látott napvilágot/V/8. V. Windisch íva: Közlöny /1848-

1849./ sp. 1958. 51-53./ Az OHB a Közlöny febr.2-1 szá-

mában rövid közleményt jelentetett meg, és ebben elhatá-

rolta magát azoktól a cikkektől, amelyek "sem egy hiva-

teles lapnak komolyságával össze nem férnek, sem a kor-

mány nézeteit hiven vissza nem tükrözik", és közölte:

intézkedett, hogy a kormánylap a jövőben "a hivatalos

rovatok mellett ily cikkeket adjon", amelyekből az ol-

vasóközönség megfelelően tájkozódhat az OHB politikájá-

ról. /Közlöny 14. k. 287./ Az országgyűlés febr. 3-1 ülésén

225: sán Madarász László az OHB nevében azt javasolta, hogy

a képviselőház bízza meg néhány tagját a Közlöny felu-

gyeletével; indítványát azonban elvetették. /Parl. D. I.

k. 54./ Ezután került sor az OHB febr. 6-1 intézkedésére,

fejtett ki.

- 220: amellyel Jókait megbizta a Közlöny politikai cikkeket tartalmazó rovatának szerkesztésével. /A rendelet közölve KLÖM 14.k. 348./
- 221: 7. E program alapítótelei közt ezen szavak is voltak -
Jókai itt a Közlöny 1849. febr. 9-1 számában Magyarhon népei! címmel megjelent cikke /JCB 3.k. 5-8./ - különösen annak befejező mondataira - utal. Az idézet nem szó szerinti, a mondanivaló lényegét azonban hiven adja vissza.
- 222: 5. a Bem elleni merényletnek - 1848. nov. 10-én Pesten egy Kolodneycki nevű lengyel emigráns rálőtt Bemre.
- 223: 13. "nekünk nem szabad oly eszközökhöz folyamodnunk..." - szabad utalás a Közlöny febr. 9-1 számában megjelent, az állítólagos győri gabonamérgezés ügyével foglalkozó cikkekre /JCB 3.k. 12-13./
19. A császáriak azzal vádolnak bennünket... - a Figyelmező c. Habsburg-párti lap 1849. jan. 26-1 számában megjelent, ilyen értelmű cikket idézi JCB 3.k. 697. A Győrből el nem szállítható gabonakészletek megmérgezésére irányuló tervről l. Csányi László 1848. dec. 26-1 levelét Kossuthhoz /KLÖM 13.k. 898-99./, továbbá Balázs Péter: Győr a feudalizmus bomlása és a polgári forradalom idején. Bp. 1980. 278-79.
20. egy kormánybiztosunk - Lukács Sándor Győr megyei kormánybiztos
- 225: 1. En a háboruját az ellenségnek nem tartom a dinasztia érdekében viselt harcnak - Jókai itt lényegében azt a gondolatmenetet foglalja össze, amelyet a Közlöny 1849. febr. 10-i számában megjelent cikkében /JCB 3.k. 14-19./ fejtett ki.

- 226: 9. Görgei egy proklamációjában nyíltan kimondja... - Jókai nem betű szerint, de lényegét tekintve híven idézi Görgey 1849. jan. 5-i váci kiáltványát. A pontos szövegre a megfelelő forrásmunkák /pl. Horváth Mihály i.m. 2.k. 238-41./ alapján kellene utalni.
23. dacára három évi fogságának - utalni kell Kossuth 1837. május és 1840. május között, a Törvényhatósági Tudósítások szerkesztése miatt elszenvedett börtönbüntetésére.
- 227: 9. Egyike az udvarnál nagy befolyással bíró arisztokratáinknak - gr. Festetics László olasz küldetésére vonatkozólag l. Kossuth 1848. dec. 8-i levelét Csányi Lászlóhoz: KLÖM 13.k. 680.
- 228: 14. a kormány kétszer interpelláltatott - az országgyűlés 1849. febr. 10-i ülésén a Közlöny febr. 9-i 68. sz. 10-i cikkeivel kapcsolatban lezajlott vitát Madarász József és Irányi Dániel interpellációját, valamint Nyáry Pál választ l. Parl. D. 1.k. 106-112. Kossuthnak a febr. 12-i ülésén mondott, ugyanerre a tárgyra vonatkozó beszédét l. uo. 118-22. és KLÖM 14.k. 405-09. Az Ügyet a békepart szemszögéből mutatja be Kemény Eml. 74-76. is.
- 230: 2. Görgei bámulatos hegyi utjából - utalni kellene más Jókai-művek idevágó helyeire /felsorolásukat l. Börtön virága JKK Kisregények 7.k. 226./
4. A közönség... fennhangon beszélt már a Görgei és Dembinszki közötti differenciáról - az ebben a fejezetben tárgyalt, 1849. február végén és március elején lejátszódott eseménysorral kapcsolatban semmiképpen sem elengedő Jókai Emlékek a szabadságharcból c. művéhez utasí-

tani az olvasót /953./. A szakirodalom alapján kell röviden - a pontos datumokat is megadva - összegezni a kápolnai csata /febr.26-27./ és Vetter Antal főparancsnoki kinevezése /márc.8./ közé eső fejleményeket. Kossuthnak erre az időszakra eső legfontosabb megnyilatkozásait l. KLÖM 14.k. 552-54., 556-58., 568-74., 590-92., 598-607., 609-22. Békepárti szempontból tárgyalja az eseményeket a Kemény Eml. 98-102., amely Jókai elbeszéléssel teljesen egybehangzó módon írja le Dembinszki és Görgey tiszafüredi összecsapását. A különbség csak az, hogy Kemény szerint erre egy Szemere Bertalan elnökléssel tartott parancsnoki tanácskozáson, Jókai téves beállításában pedig már Kossuth Tiszafüredre érkezése után, egy haditorvényszéki tárgyaláson került sor. /Ilyen tárgyalást ténylegesen nem tartottak, Kossuth azonban márc. 5-én csakugyan vizsgálatot folytatott az ügyben./

236: 1. Szemere... vizsgálat alá vétetni rendelte mind Dembinszkit, mind Görgeit - ténylegesen Szemere márc.3-án ideiglenesen Görgyet nevezte ki Dembinszki helyébe főparancsnokká és sürgősen a táborba hívta Kossuthot a

konfliktus rendezése céljából.

238: 17. nyílt parancsban leszidta a békepárt orgánumát - az OMB a Közlöny 1849.márc.11-i számában Figyelmeztetés c., márc. 10-ről keltezett közleményt jelentetett meg /újra közölve KLÖM 14.k. 630-31./, amelyben tiltakozott az ellen, hogy a lapokban gyakran "a hadi munkálatokra vonatkozó... idő előtti tudósítások" jelennek meg, s egyrészt alaptalanoknak nyilvánította a Március Tizenötödike és az Esti Lapok tudósításait, amelyek szerint

- 242: "a fővezérség körül a legközelebbi napokban egymással összekötő kormányrendeletek adattak volna ki." Az Esti Lapok márc. 12-i száma Percutitur catulus ut sentiat leo címmel cikket közölt /JOB 3.k. 110-11./, amelyben leszögezte: "nemcsak hogy e tárgyat soha nem elemeztük, de még azt is rosszaltuk, ha mások beszéltek róla." A Március Tizenötödike márc. 9-vezérsége viszont csakugyan bírálta, hogy egy hét alatt a harmadik fővezér került a sereg élére. /KLÖM 14.k. 631./
- 244: 2. az országgyűlésen elhitette: miszerint Veronában kongresszus ült össze - megemlítendő, hogy a veronai kongresszus ügyével a legtöbb békepárti szerző foglalkozik /pl. Kemény Eml. 117. és Forradalom után = Kemény Zsigmond: Változatok a történelemre. Bp. 1982. 344-45./, és maga Jókai is visszatért rá az Emlékek a szabadságharcból lapjain /HhM 5.k. 87-88./
- 239: 1. szolnoki csata - az Utközettel K Jókai nemcsak a Győrffytől a 954. lapon említett írásokban, hanem más műveiben is foglalkozik. /Felsorolásukat l. JOB 3.k. 863./
- 241: 3. A szolnoki... csata után Dembinszki követelte Kossuth-tól: hogy a fővezérségbe visszahelyeztessék - Kossuth márc. 6-án kapta meg Dembinszki ilyen tartalmu levelét, amelyről Szemere Bertalanhoz ugyanezen a napon írt levelében /KLÖM 14.k. 594-95./ és márc. 9-i országgyűlési beszédében /uo. 613./ egyaránt erőteljesen rosszalló hangnemben tett említést.
- 245: 6. Dembinski egy levelet írt az elnöknek - erre az újabb levélre vonatkozólag közelebbi adatokat nem ismerünk.

242: 10. "sic vos non vobis" - 1. erre nézve a lektori jelentés ¹¹⁶⁻¹⁷ lapját. /Egyébként - amint Barta István jegyzetéből kitűnik - Vécseynek "márc. 10-i hosszú, panaszos jelentését" az Országos Levéltár őrzi, OHB 1849: 4362.sz. alatt. KLUM 14.k. 599./

23. A szolnok csata bulletinje azt referálta - a Közlöny márc. 7-i száma közölte Vécsey Károly a csatáról szóló jelentésének egy részét. Ebben kell utánanézni a Jókai-tól hivatkozott passzusnak.

244: 8. a Pesten maradtak herceg Windischgrätzet iparkodtak arra bírni: hogy a magyar nemzet irányában békitő politikát kövessen - Pázmándy Dénes és Ghyezy Kálmán 1849. jan. 29-én emlékiratot nyújtottak be Windischgrätznek Magyarország újjárendezésének alapelveire vonatkozólag. Ebben azt indítványozták, hogy Magyarország ügyeit - a had-, pénz- és kereskedelmi ügyek kivételével - külön magyar minisztérium intézze, de azokban a tárgyakban, amelyek Magyarországot és a többi örökös tartományt közösen érintik, a döntés egy, a tartományi gyűlés által választott közös bizottságnak és az öszminisztériumnak legyen fenntartva. Javasolták továbbá az országgyűlés mindkét kamarájának mielőbbi összehívását, Ferenc József megkoronázását, valamint az arisztokrácia meggyengült befolyásának minden lehető eszközzel való erősítését. /Az emlékirat szövegét l. Andics Erzsébet: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben. Bp. 1952-1982. 2.k. 412-18./

245: 1. a marciális törvények életbe léptetése - a vésztörvénysségek felállítására vonatkozó törvényjavaslatot

Madarász László nyújtotta be az országgyűlés 1849. febr. 3-i ülésén. /Az ülés jegyzőkönyvét l. Parl. D. l.k. 52-59./ A javaslatot, amelynek vitája a febr. 8-i és 9-i üléseken folytatódott /uo. 65-69., 83-106./, a febr. 24-i 13-i ülésen fogadták el /uo. 123./. A febr. 8-i ülésen Nyáry Pál a terrorisztikus módszerek alkalmazása ellen emelt szót /uo. 78-81./ Ugyanilyen értelemben foglalt állást Jókai az EL márc. 23-i számában közölt cikkében, /JCB 3.k. 50-51./, amelyben azt hangoztatta, hogy az országgyűlés által elfogadott törvények "nem a martialis törvények". A kérdést békepárti szemszögből tárgyalja Kemény Eml 69-72. és Kazinczy Gábor: Szerepem a forradalomban. Hazánk 1884.

2. Követi epuráció - Madarász József az országgyűlés 1849. jan. 22-i ülésén nyújtotta be a Debrecenben meg nem jelent igazolási eljárására vonatkozó indítványát /Parl. D. l.k. 51./ A febr. 8-i ülésen újból szóba került a kérdés, de a többség úgy döntött, hogy a javaslat további megvitatását elhalasztja. /Uo. 70-82./ A vita a febr. 27-i ülésen kezdődött meg /uo. 138-54./, és a törvényt - számos, a békepártiak által indítványozott módosítással - febr. 28-án fogadták el /uo. 154-69./ A békepárt taktikájára nézve l. Kemény Eml 83-84., 94-98., 105-06. Az igazolási eljárás a márc. 23-i ülésen kezdődött meg és még május végén sem zárult le teljesen. Az eljárás menetéről áttekintést ad Csizmadia Andor: A magyar választási rendszer 1848-1849-ben. Bp. 1963. 242-48. Jókai előadása összhangban áll a tényekkel. A békepártnak valóban sikerült érvényre juttatnia elképzeléseit a az igazolási eljárást a maga sorainak gyarapítá-

- sára és a radikálisok meggyöngítésére felhasználnia.
- /V8. Spira György: A magyar forradalom 1848-49-ben. Bp. Bp. 1959. 444-46. 457./ A Jókaitól említett két nem igazolt radikális képviselő kilétét nem tudtam felderíteni.
- 247: 3. a nagykálloi vészbíróság elé került egy fuvaros - ezzel az ügyel foglalkozott Jókai Szabó János uram c., a pEL 1849.jun.15-i számában közölt cikkében. /JCB 3.k. 365-66./ Visszatért az ügyre az Emlékek a szabadságharcból lapjain /HhM 5.k. 52./ is. Az ügy hátterére, részleteire és Vukovics Sebő igazságügyminiszternek a máj. 4-i vészbírósági ítélet kapcsán máj. 7-én és 11-én fogadatosított intézkedéseire vonatkozólag l. Sarlós Béla: Deák és Vukovics, két igazságügy-miniszter. Bp. 1970. 85-89.
- 248: 14. "Az én kedves kertem elpusztul..." - a Nemeskéri Erikától átvette magyarázat /957./ átvesszi forrásának elírásait is /Tasner helyett Tassner, Gúrgen doktor helyett Gúrgény doktor/, sőt még meg is toldja azokat, mert a Széchenyi nevet Szécsényi formában szerepelteti.
- 250: 5. a hadvezérek érdemrendekkel feldíszítése - az OHB-nak a Magyar Katonai Érdemrend létesítéséről szóló rendeletét a Közlöny 1849. márc. 2-i száma közölte. /KLÖM 14.k. 582-83./ A márc. 9-én d.e. 11 órakor tartott érdemrend-kiosztási ünnepségről Kossuth az ugyanazon nap délutáni országgyűlési ülésen is beszámolt /uo. 615-16./.
- Eszerint a kitüntetettek közül Vetter, Perczel és Gúrgény voltak jelen az ünnepségen. /A kitüntetésekről szóló hadügyminiszteri rendelet a Közlöny márc. 10-i számában jelent meg./ Az EL 1849. márc. 9-i számában közölt

Wlad Kossuth

rövid beszámolót /JCB 3.k. 104-05./ pontosan írja le a tényállást, az Emléksorok előadása viszont még a jegyzetben rögzített korrekciót figyelembe véve sem helytálló /Perczel jelenlétéről ut. itt sincs szó/. Az Ünnepségek lefolyására vonatkozólag l. még a szentanu Hunfalvy Pál naplójegyzeteit, amelyeket az Idősebb Görgey István munkája c., a Budapesti Szemle 1888-1. évfolyamában közölt tanulmányában iktatva adott közre.

- További az esetet ismét más beállításban tárgyaló - forrás Lukovics Sebő: Visszaemlékezései 1849-re. Bp. 1982. 11-12.*
- 253: 20. Egy csizmában csaknem nyakig járt - Horváth Mihály egy helyütt /i.m. 2.k. 602./ lábjegyzetben megemlíti, hogy Görgey "még a legközönségesebb udvariasság szabályait sem tartá meg már /Kossuth/ irányában. Midőn a kormányzó egy nagy diszebédet adott tiszteletére Debreczenben, ő szokott tabori őrnagy-attilájában, nagy vadászcsizmában, a vállán utitáskával jelent meg az ebédre." Bizonyára a márc. 9-i ünnepség után került sor az itt említett diszebédre, hogy az 1849. márc. 9-i tisztelet ebédre.
- 260: 22. - Egy osztrák tábornok - feltételezőleg Franz Schlicg-ről van szó. /Vö. Kerényi Ferenc jegyzetét a szöveg 1861-ben publikált, kissé módosult formájához: JCB 6.k. 399./ egyikére a legnépesebb magyar városoknak - Kerényi id. jegyzete /amely utal a császári hadsereg 1849. márc. 3-án kialakított területi elhelyezésére/ arra enged következtetni, hogy Ceglédre van szó, noha ez nem tartozott a legnépesebb városok közé.
- 265: 1. Egy k...i családapa - az itt említett város /amint a nevet teljes formában közlő 1861-i változatból kitűnik/ Kecskemét.
- 266: 24. A vadászszeszredben volt egy fiatal lyán - Lebstock Má-

riáról van szó, aki 1848 decemberében előbb a Peter Giron parancsnoksága alatt álló német légióban, majd a ti-
rol-i vadászszázalékban harcolt. Részt vett a kápolnai
csatában, itt kapott [↑]hadnagyi rangot, majd Görgeytől a
huszárokhoz való áthelyezését kérte. Ezután a 9.sz. hu-
szárezredbe lett beosztva, és rövidesen főhadnaggyá lép-
tették elő. 1849 tavaszától Budapesten, Jónak János tüz-
érszázados parancsnoksága alatt szolgált, akivel még a
szabadságharc alatt is házasúgot kötött. /Minderről l.
Küzdelem, bukás, megtorlás. Bp. 1978. l.k. 405-20./

- 267: 3. A Nemzeti Színháznál is láthatni egy volt huszárhad-
nagyot - Szekeres László A tengerszemű nőgy kritikai
kiadásának jegyzeteiben /JKK 55.k. 316./ idézi Hamary
Daniel Komáromi napok 1849-ben, Klapka György honvéd-
tábornok alatt /Pest, 1869/ c. művét. Hamary a 14. lapon
ír arról, hogy az 1849. aug. 3-i komáromi csatában több
női honvéd harcolt, "kik közül többen hatalmasabban for-
gatták fegyverüket, mint sok férfi honvéd. Ilyen volt
a többi között Ny... Mari, ki harcaink után a pesti ma-
gyar nemzeti színház tagja is volt egy ideig, míg utóbb
egy komor betegség kioltán e derék nő-honvéd életét."
Színháztörténészek /pl. az OSzK Színháztörténeti Osztá-
lyának munkatársai/ talán közelebbi felvilágosítást is
tudnának adni az itt említett személy kilétéről.
12. A schwechat-i csata idején egy markotányosné - érdekes,
hogy az itt elbeszélte történetnek egy variánsa megtalál-
ható Lebstück Mária /halálos ágyán tollba mondott/ visz-
szemlékezéseiben is, csak hogy nem a schwechat-i, hanem a
kápolnai ütközethez kapcsolva. Az emlékező felidézi egy

huszár alakját: "A markotányosné töltött neki egy pohár pálinkát. Éppen arra jött egy ágyugolyó, és kétdarabra szakította a markotányosnét. A felsőtestét messze elhordta a golyó. A huszár azonban nem a markotányosnét sajnálta, hanem a pálinkát. Azt mondta: 'Jaj de kár, oda a pálinka! Átkozott svábja, ezért megfizetsz!'" /Küzdelem, bukás, megtorlás. Bp. 1978. 1.k. 413-14./

- 268: 16. A kétségbeesett hon segélyért kiáltott fiaikhoz, leán-
yaikhoz - itt is utalni kell az 1848 májusában megindi-
tott országos gyűjtőakcióra és Jókainak asszal foglalkozó
111. ezt érintő írásaira. /Vö. a lektori jelentés 46. lap-
ját./
- 270: 5. új miniszteri program - Szemre Bertalan 1849.máj.2-1
miniszterelnöki bemutatkozó beszéde /amelyben kormányát
mint forradalmi, republikánus és demokráciát irányító jel-
lemzőt/ közzé adva Parl D. 2.k. 153-54.
- 271: 21. 1848 júliusában Kossuth a még akkori koronaherceget
ajánlotta magyar királynak - ténylegesen Kossuth nem
1848 júliusában, hanem szeptember elején /amikor nyil-
vánvalóvá vált az udvar és a magyar kormány politikája
közötti ellentét áthidalhatatlan volta/ ajánlotta fel a
koronát István főhercegnek, aki elutasította az ajánla-
tot./ L. Kossuth 1850-ben készült feljegyzését a beszél-
getésről; Írataim az emigrációból. 2.k. Bp. 1881. 265-
69. és KLÖM 12.k. 927-30./ A közvéleményt azonban már
ezt megelőzőleg is foglalkoztatta István főherceg eset-
leges trónra emelésének eszméje. A Batthyány-kormány ar-
ra törekedett, hogy a bécsi udvar hatalmának rovasára
minél nagyobb mértékben kiterjessze a nádornak - mint az
- a rendkívüli hatalom gyakorlását a vármegyék

uraikodó teljhatalmu képviselőjének - hatáskörét. /V8.
erre nézve Urbán Aladár: A nagy év sodrában. Bp. 1981.
171-76., 592-99./

22. kinvitatkozatát: hogy a magyar nép általánosan monarc-
chiai érzelmű - Kossuth az országgyűlés 1848. jul.21-1
278: ülésén mondott egyik, az olasz segély ügyével kapcsola-
tos felszólalásában kijelentette: "...ugy látom, hogy
Magyarországon a nép kizárólag monarchicus..." /KLÖM
12.k. 612./

272: 5. Kossuth a programon nagyon megütözik - Horváth Mi-
hály is említi /i.m. 2.k. 561./, hogy Szemere program-
beszéde "magát a kormányzót és a többi minisztereket
is meglepte."

273: 12. Azon kormánybíró... - itt is utalni kellene Jókai
281: azonos tárgyú 1849-es cikkeire /JCB 3.k. 266-69./ 275-77.
Ezek egyikében /uo. 267./ kifejezetten a kormánybírói
rendszer hibáztatja a császáriak megszállta területe-
ken maradt hivatalnokokkal szemben követett, szerinte
indokolatlanul szigorú bánásmód miatt.

275: 6. Ulászló király büntető törvénye - a Nemeskéri Erikától
átvett magyarázat /962./, amely szerint valójában Szent
285: Ulászló törvényeiről van szó, kétségtelenül téves. A fin
a feudális magyar jog gyakran emlegetett s a rendi or-
szággyűlések ellenzéki szónokai számára is nemegyszer
hivatkozási alapul szolgáló tételei közé tartoztak II.
Ulászló dekrétumai, amelyek különféle szankciókat irányos-
tak elő az állam javát veszélyeztető cselekedetek alkü-
vetőivel /pl. a közpénzekkel hűtlenül sáfárkodókkal/
szemben.
a rendőrfőnök rendelete folytán megtiltatott a városból

- utlevél nélkül... kimenni - Madarász Lászlónak ezzel az intézkedésével a legtöbb békepárti emlékiró foglalkozik /Memény Eml 67., Forradalom után = Változatok a törté-
nemre Bp. 1982. 339-40., továbbá Kazinczy Gábor és
Kovács Lajos korábban említett munkái./
- 278: 22. táblabírók - a magyarázat /962./ egyoldalú és pontatlan. A "táblabíró" szó az 1840-es években csakugyan a régimódi, konzervatív beállítottság szinonimájává vált, ez azonban semmiképpen sem azzal a körülménnyel függ össze, hogy a táblabírók megválasztása élethossziglanra szólt. Egyébként a "táblabíró" fogalmával szimbolizált, a társadalmi reformoktól idegenkedő nemesi réteg hosszú időn át a Habsburg-ellenes rendi ellenállás bázisát jelentette.
- 281: 3. ^{va} ott hagyták állni az udvaron szekereket - megemlítendő, hogy erről az esetről A gyémántos miniszterben is szó van.
16. utlevél nélkül Debrecenből senki sem távozhattott el - Jókai már Nyíri levelek c. cikksorozatának első, az EL 1849.márc.14-i számában közölt darabjában kigonyolta ezt a rendelkezést. /JCB 3.k. 118./
- 285: 12. Az országgyűlés tagjai egy futárt küldöttek Battvány Lajoshoz a gyászizennel - Battványhoz, aki 1848. szept.27-én a Székesfehérvár melletti magyar táborba utazott, szept. 28-án, gr. Lamberg Ferenc megölése után nem egy, hanem több futár is érkezett az országgyűléstől, ill. az ONB-től származó üzenetekkel. ~~A futár~~
~~hírtét nem ismerjük~~, Lamberg halálának hírért 28-án este két Pestről érkezett futár tudatta a nyéki vendég-

lőben vacsorázó Batthyányval, aki ekkor visszaindult Pestre. Téténynél találkozott egy harmadik futárral; ez átadta neki Kossuth, Nyáry Pál és Patay József levelét, amely az OHB nevében sürgősen Pestre hívta őt. Egy negyedik futár Pázmándy Dénesnek, a képviselőház elnökének levelét adta át, amelyhez több dokumentum volt csatolva. *(A futárok kitételét nem ismerjük.)* Ezek átolvasása céljából betért gr. Szapáry Antal velencei szállására. /Károlyi Árpád: Gr. Batthyány Lajos főbenjáró pürré. Bp. 1932. 1.k. 95./ Itt találkozott gr. Pálffy Jánossal, és előtte - amint Pálffy emlékezéseiből megtudjuk - rendkívül elítélő hangnemben nyilatkozott a képviselőháznak az ő távollétében tanúsított magatartásáról. "Amikor engemet meglátott, egyenesen hozzám jött, megfogta a karomat s a legnélyebb lelki fájdalom és elkeseredés kifejezhetetlen hangján mondta: 'Mit csináltak Önök azon a Pesten, - azon a szerencsétlen Pesten?'" Pálffy tájékoztatta őt a Pesten történetekről. "Ő ezalatt indulatosan járt le s fel a szobában, csak ennyit szólva néha közbe: 'Azok a nyomorultak! Azok az örültek! Oh, az a képviselőház! Az a képviselőház!!'" /Pálffy János: Magyarországi és erdélyi urak. Kolozsvár, é.n. 58-59./

- 286: 2. Komárom - a rejezet fő forrása bizonyára Jókay Károlynak a lektori jelentés *A.* lapján említett cikke. Ezzel a szöveget tüzetesen össze kell vetni. A szept. 15. és 17. között lezajlott fejleményeket, a Vilmos-gyalogosok becsempészésének meghiúsult kísérletét ismerteti Horváth Mihály i.m. 1.k. 460-62. Rövid összefoglalás ugyanerről: JCB 2.k. 812.

287: 3. A császári várparancsnok - Friedrich Wilhelm Mertz
/1777-1859/ altábornagy

22. Ezen éjjel Komáromnak háromnegyed része leégett -
utalni kell Jókainak a tűzvésszel foglalkozó egykoru
cikkére /JCB 2.k. 343-44./, A FAIM jegyzetére, amelyben
1848 októberi, a tűzvész sújtotta városban szerzett be-
nyomásait idézi fel /uo. 351-62./ és a komáromi témájú
regények idevágó helyeire.

290: 23. A kormány... megrettent a Komáromot fenyegető ve-
szélytől - a komáromi vár törzstiszti kara 1849. jan.
7-én értesítette az OHB-t, hogy Majthényi tábornok le-
mondott a várparancsnokságról, amelyet kérelmükre Török
Ignác ezredes vett át. Kossuth jan. 13-án Meszlényi Jenő
honvédezredest nevezte ki várparancsnokká /KLUM 14.k.
125./ Jókai tenát tévesen állítja, hogy Kossuth elu-
tasította az ő kinevezésére irányuló javaslatot. A ko-
máromi haditanács azonban jan. 20-án azt jelentette az
294: OHB-nak, hogy Meszlényi nem fogadta el a parancsnokságot.
Az OHB jan. 29-én Török Ignácot komáromi várparancsnok-
ká, Puky Miklóst pedig a megye és a vár kormánybiztosává
297: nevezte ki, és Majthényinak a várból való eltávolításáról
is intézkedett. /Uo. 267-70./ Puky Miklós első, febr.
298: 14-én kelt jelentésében igen kedvezőtlen képet festett
a komáromi állapotokról, a haditanács árulással határos
& hanyagságáról, és többek között Török Ignác leváltá-
sát és Klapka parancsnoki kinevezését javasolta. Kossuth
299: febr. 22-én erőlyes hangú rendeletben figyelmeztette a
komáromi haditanácsot kötelességeire, s ebben intő pél-
daként Eszék várának árulás folytán bekövetkezett felá-
dására is. /Uo. 516-22./ Márc. 4-én újabb utasításokat kül-

dott a haditanácsnak és Pukynak. /Uo. 586-87./ Marc.
10-én az OHB nevében Guyont nevezte ki várparancsnokká,
"teljes, tökéletes és korlátlan hatalmat" adva neki
"tekintet nélkül az eddigi rendeletekre, mindent tenni,
rendelni és végrehajtani, mit Komárom várának a nemzet
számára megtartására a biztosítására jónak, észszerű-
nek és szükségesnek ítélend." Döntéséről egyuttal Török
Ignácot és Puky Miklóst is értesítette. /Uo. 612-14./

293: 2. A kormány hivatalos lapja ismertet a kinevezést tudat-
ni... a közönséggel - a Közlöny 1849. marc. 11-i száma
közölte Kossuth márc. 9-i országgyűlési beszédét. Ebben
Kossuth méltatta Guyon érdemeit is, és kijelentette,
hogy "a kormány indittatva találta magát a nemzetnek
egyik fő kincsét Komárom várát náségére bízni." /Vö.
JCB 3.k. 862./ Szó van erről az ügyről A tengerszemli
hölgyben /JKK 55.k. 172-73./ és a FAIM egyik jegyzeté-
ben /JCB 3.k. 955./ is.

294: 8. az egész tiszatíkart meghitta magához ebédre - konkor-
danciaként itt az Emlékek a szabadságharcból mellett
a Komárom c. elbeszélésre is utalni kellene.

297: 18. az alvezér - t.i. Madarász László

19. A fővezért - t.i. Kossuth

298: 18. mint egykor Zápolya János a mohácsi ütközetet - ma-
gyarázandó: a kortársak egy része Zápolyának a trón meg-
szerzésére irányuló terveivel hozta összefüggésbe távol-
maradását a mohácsi ütközetből.

299: 2. Voltak, kik szerették azt a hirt terjeszteni, mintha
Kossuthot erre neje Ösztönözne - ezzel a beallítással
találkozunk Pálffy János emlékirataiban /Magyarországi

302: és erdélyi urak. Kolozsvár é.n. 266./ is.

5. a kormány hivatalos lapjában egy nemhivatalos cikk ezen tárgyat előhozta - az utalás Jókainak a Közlöny 1849.febr. 13-i számában publikált cikkére vonatkozik, amely többek között leszögezte: "...ha Kossuth előáll azok között, kik a korona árny^a alatt szőtt cselszövényeket leküzdeni fel-támadtak, azért Kossuth nem vágyik a koronára, sem semmi-re, a mi ez alatt van." A cikk szerint "Kossuthnak e nem-zet veszélyeinek elmúltával nem leendő nagyobb öröme, mintha ez ország felvirágozását, mint egyes polgár, kinek nincs egyéb címe a honmentőnél, egyéb rangja a néptisz-teletnél, mint egy Washington fogja szemlélhetni." /JCB 3.k. 34./

← 300: 16. Ő támadta meg legelőször Madarászt - Pálffy János itt említett nyilatkozatát meg kellene keresni az 1849 eleji debreceni lapokban.

20. midőn már eleséféltben volt, Kossuthnak egy hatásos beszéde következte - Kossuth az országgyűlés 1849. márc. 25-i ülésén mondott beszédében vizsgálatot sürge-tett a Zichy-féle gyémántok ügyében, leszögezve, hogy a sajtóban ezzel kapcsolatban kialakult vita "egy férfiú körül is forgott, ki a kormánynak tagja, és nyilvánosan vádak vettettek szemére, melyek ha igazak, ő nem lehet a kormányban, ha nem igazak, büntettetni kell a vádló-nak." /Parl D 1.k. 263./ Pálffy János a jegyzőkönyv ta-nusága szerint sem ezen, sem a következő napi ülésen nem szólalt fel.

22. Bartal György - a Nemeskéri Eriktől átvett magyará-zatban /965./ a halálozási dátum téves. A helyes év-szám: 1865.

302: 6. azon mondata, mit egyszer az Egyenlőségi klub gyűlésén
kiszalasztta száján - Jókai Madarász Lászlónak ezt az ál-
 litólagos mondását már Politikai horoscop c., az EL 1849.
 ápr. 5-i számában megjelent cikkében idézte: "Egyike a
 legfűlhasogatóbb szónokaitoknak egyszer, hol, hol nem,
 azt: 'A múlt napokban hallottam, hogy verification tör-
 valami clubbconferentián azt mondta: 'Inkább akarok sza-
 bad szláv lenni, mint rabszolga magyar.'" /JCB 3.k. 179./
 Szekeres László jegyzete a cikkel kapcsolatban Madarász
 Lászlónak a felsőház és a képviselőház 1848. dec. 31-i
 vegyes ülésén mondott beszédét idézi, amelynek egyik mon-
 data így hangzik: "Voltak idők, mikor azt hittem, sok-
 kal jobb szabad rácnak lenni, mint rab magyarnak." /Uo.
 949./

303: 3. Rákóczy - Győrffy a 973. lapon - a JCB 3.k. 830. lapon
 olvasható jegyzettel összhangban - azt írja, hogy Rákó-
 czy János "1849 májusában kecskeméti kormánybiztosként
 a hol akkor, mikor került, találkoztam jöveket be-
 tevékenykedett." A rendelkezésünkre álló dokumentumokból
 viszont az tűnik ki, hogy Rákóczy János kormánybiztosi
 kinevezésére csak 1849 júliusában került sor. /KLÖM 15.k.
 690., 734./

21. egyike azoknak, kik e törvénycikket indítványba hoz-
ták - Bernáth József székelyhídi képviselőről van szó,
 aki az országgyűlés 1849. febr. 27-i ülésén a képviselők
 igazolására vonatkozó törvényjavaslat mellett foglalt ál-
 lást /Parl D. 1.k. 144-45./, a márc. 24-i ülésen viszont
 kijelentette: "...néhány képviselő a legjobb akarat mel-
 lett sem képesek magokat igazolni. Legyünk tehát igazsá-
 gosak, s ne vessük el a visszalkodás keztyűjét, hiszen er-
 re hazánk viszonyai nem kényszerítenek. Hagyjuk e kérdést
 a jövőre megvitatandó ülésre - és a jövőre megvitatandó ülésre..."

jobb idökre." /Uo. 247./

23. Másnap megjön Kossuth a táborból, meghallja a tör-
téntekeket - Kossuth márc. 25-i, fentebb már idézett be-
szédében hosszasan foglalkozott az igazolási eljárás
addigi menetével, és bírálta a képviselöház magatartá-
sát: "A mult napokhan hallottam, hogy verifikatiók tör-
téntek egyes folyamodásokra; azután ment a tanácskozás,
és visszalépés történt személyekre nézve a képviselöház-
szabályai ellenében. Azt én hallottam, hogy oly 3 szó
is mondatott, miként az egész verificalionalis kérdést
legjobb volna eltemetni." /Uo. 262./ Erélyesen szö-
melt a képviselöház összetételének megváltoztatására
irányuló törekvésekkel szemben: "Már most én ezen or-
szággyűlésnek kifolyása vagyok, s azon kormánynak elnö-
ke, mely a veszély napjait megállotta; de nem vagyok
oly országgyűlésnek, és nem is akarek emanatioja lenni,
a hol akkor, mikor derül, talán százanként jönnek Debre-
cenbe... Tehát megvallom a tisztelt képviselöháznak,
ha néhány nap mulva egy pár kivivott győzelem után sze-
rencsém volna visszajöni, s én itt más országgyűlést
fognék találni, olyanokat kiket a veszély napjaiban itt
nem láttam, én azok politikájának végrehajtá-
sát magamra nem vállalnám." /Uo. 261./ A beszéddel -
mint kifejezetten a békepárt ellen intézett támadás-
sal - foglalkozik Kemény Eml 105-09. is.

304: 22. Egy napon Medarász indítványba hozta... - a "gyé-
mánt-pör" fejleményeit - az EL első, ezzel a tárggyal
foglalkozó cikkeitől kezdve a márc. 17-i képviselöházi
vitán át egészen az ápr. 20-i, a vizsgálóbizottság je-
lentését megvitató ülésig - összegezni kell. Röviden

ki kell térni a már Pesten, június folyamán lezajlott vizsgálatra is. A korabeli lapok közleményein és az országgyűlési viták jegyzőkönyvein kívül figyelembe kell venni Kemény Zsigmond, Kovács Lajos és Kazinczy Gábor visszaemlékezéseinek idevágó részleteit, továbbá Takács Ferenc Két flemingó c. könyvének anyagát is. A Zichy-féle ingóságok leltárainak és a vizsgálóbizottság tevékenységével kapcsolatos iratoknak hozzáférhető publikációira a lelőhelyek pontos megjelölésével kell utalni.

305: 9. Kovács kérdést tett e tárgy iránt - a márc. 17-i ülésen ténylegesen nem Kovács Lajos, hanem Kazinczy Gábor nyújtott be interpellációt a Zichy-féle ingóságok ügyében. /Kovács Lajos már ezt megelőzően az Esti Lapokban írt az ügyről./

306: 9. Kossuth... tartott egy beszédet az illetőknek - Kossuth a már említett márc. 25-i beszédének végén heves szemrehányásokat tett a sajtónak: "...méltóztassanak a sajtónak működésére a legközelebbi napokban visszamenni! Borzasztó, irtózatos. Kinek kebelében ez a szó, haza magasabb, mint a személyes elégtétel az önérzelmek iránt, annak el kell borsadni attól, a mint a sajtó most működik." /Parl D. l.k. 263./ Konkrét intézkedéseket ezzel kapcsolatban nem indítványozott, bejelentette viszont, hogy az OHB a sajtóban nyilvánosságra hozza a Zichy-féle ingóságokkal kapcsolatos iratokat és esküdszöveget állít fel az ügy kivizsgálására.

307 : 5. Kossuth elhatároztatni kívánta: hogy az Esti Lapok ellen sajtóper indíttassék - Kemény még a márc. 17-i ülést megelőző fejlemények kapcsán írt arról, hogy

309: "Kossuth... Kovácsot törvényszék elébe akarta állíttatni." /Kemény Eml 104./ Az országgyűlés ülésén azonban ilyen indítvány nem hangzott el. Az ápr. 2-i ülésen a kérdés épp ellenkező értelemben, a radikális lapok ellen irányuló célzattal vetődött fel. Az ülés elején Nyáry Pál - egy interpellációra válaszolva - kijelentette, hogy az Esti Lapok számainak átvizsgálása során bebizonyosodott az ujságot illetően a hadsereg köreiből elterjedt vádakakodások alaptalansága. Ezután Bárczay Albert arra szólította fel a képviselőházat, hogy - miután "néhány hirlapoknak, kivált az utóbbi napokban minden törekvései nemcsak néhány személyeit az országgyűlésnek, hanem az egész országgyűlést pelengérezik, és annak működését bevágni törekszenek" - "a sajtótörvények értelmében az elkövetett sajtó vétségekre nézve az intézkedést megtenni méltóztassék." /Parl D 2.k. 27-28./ Az indítvány hosszú és heves vitát váltott ki; ennek során többen /Pálffy János, Gorove István, Szacsval Imre/ éles hangon tették szóvá a Március Tizenötödike és a Debreceni Lapok felelősségét. Sajtóper megindítását azonban a felszólalók többsége nem tartotta szükségesnek, és a képviselőház végül - megvetését nyilvánítva ki az érintett lapok magatartása kapcsán - napirendre tért az indítvány fölött. /Uo. 48./

11. A magyar sajtótörvények egyik cikkében ez áll - idézni kell az 1848: XVIII. törvénycikk megfelelő szakaszát.

18. Ekkor egy eddig ismeretlen lovag lépett elő - Duschecknek az ügyben tanúsított magatartásáról ugyanígy számol be Kemény Eml 104. is.

309: 19. Beeze vehemens szónoklatával elförmedten zudult el-
lene - Beeze János az ápr. 2-i országgyűlésen, Bárczay
Albert fentebb említett indítványának vitájában név sze-
rint nem támadta ugyan Madarasz Lászlót, viszont általá-
noságban szenvedélyes hangon kelt ki az országgyűlés
tekintélyét aláadni próbáló radikálisok ellen, s egye-
nesen a vésztörvények foganatba vételét javasolta velük
szemben: "alkalmaztassanak a néplázitókra hozott törvé-
nyek ezen emberekre, hogy vegyék méltó büntetéseket."

313: /Parl D 2.k. 30-34./ - Irányi János 1849.

20. Irányi...visszavonta kezét az elesőtől ezen szavak-

314: ra fakadva - Jókai itt előreugrik az elbeszélés meneté-
ben: Irányi Dániel szavai /amelyeket nem szó szerint,
de a tartalmat tekintve híven idéz/ már a "gyémánt-pör"
végső szakaszában, az 1849. ápr. 20-i országgyűlési ülés-
sen hangzottak el. /Parl D. 2.k. 126./ Jókai az ülés
másnapján, ápr. 21-én az EL-ben közölt, a szembenálló
pártokat megbékélésre felszólító cikkében /JCB 3.k.
221-24./ is utalt - Irányi megnevezése nélkül - ezekre
a szavakra.

311: 10. Amaz kész lett volna Magyarországot számtalan apró
va
rsi részekre széthullni látni - Jókai már Nyíri levelek
c. satirikus cikksorozatának harmadik, az EL 1849. márc.
20-1 számában közölt darabjában ilyen elképzeléseket
tulajdonított a radikálisoknak: "Továbbá federalisták-
nak neveztetünk mi, kik reszpublikákat akarunk alakítani
a nemzetiségek követelése szerint, s azokat egyesíte-
ni." /JCB 3.k. 139./

312: 15. Augsburger Allgemeine Zeitung - a magyarázat /975./

- tulságosan somnás. Az 1798 és 1882 között ^{megjelent} újságról kis-
sé bővebb tájékoztatást ad: A kiskirályok JKK 49.k. 344.
25 a párizsi és londoni követektől - gr. Teleki László és
Pulasky Ferenc 1849 február-március folyamán az OHB-nak
küldött jelentéseikben csakugyan rámutattak arra, hogy
315: a magyar forradalom ügye semmiféle segítségre sem számí-
that a nyugat-európai hatalmaktól. /Vö. V. Waldapfel
316: Eszter: A független magyar külpolitika 1848-1849. Bp.
1962. 131-33./
313: 9. Mikor Irinyi megjött Párizsból - Irinyi József 1849.
318: máj. 15-én érkezett Debrecenbe.
314: 11. A Madarász-klika két hírlapban... megtámadást inté-
zett a képviselőtestület ellen - a Március Tizenötödike
és a Debreceni Lapok 1849. márc. 30-i számaiban az or-
szággyűlés magatartását bíráló cikkek láttak napvilágot.
Ezek adtak alkalmat a fentebb említett, ápr. 2-i ország-
gyűlési vitára. Ennek során Geröve István idézte a Már-
cius Tizenötödike cikkének következő mondatát: "Várjuk
18: be hát velük, a képviselőkkel a győzelmet, s akkor bo-
csássuk nyugodalomra!" /Parl D 2.k. 38./
18. kivéve egy elnöki rendreutasítást inparlamentáris ki-
fejezések ellen - Besze János felszólalásának következő
részlete adott alkalmat az elnöki figyelmeztetésre:
19: "...az ily szerepet vinni akaró embereknek természetük
az is, hogy a legbátrabbaknak szeretik mondani magukat,
321: pedig puskaport még egy sem szagolt közülük, s ezek azon
emberek, kik elsőek voltak a futásban a fegyverzörgés
hallatára... Mindig azt affektálják, hogy ők a nép embe-
rei, s a nép nevében beszélnek: pedig a nép megvetve ő-

a képviselőtestületnek az utolsó tanácskozásánál

ket, undorral fordul el tanaiktól, s borsad azoktól, mi-
ket elhíreestelni akarnak. A nép tisztelettel emlékezik
az országgyűlésről, mert megmentené a hazát, ha ily gaz-
tettek fel nem zaklatnák, s pártokra nem szakítanak a
hon lakosait." /Parl D 2.k. 32-33./

315: 2. Szacsavay... egy lemennydörgő beszédet tartott hozzájuk -
a beszéd szövegét l. uo. 40-44. 12.k. 93-97. / Kossuth

316: 5. Kossuth személyesen elment a főhadiszállásra - Kossuth
1849. márc. 26-29. között tartózkodott a tiszafüredi
főhadiszálláson.

318: 2. Egy napon Kossuth Jászberényből egy levelet ír Nyáry-
hoz - Kossuthnak az OHE-hoz intézett 1849.márc.29-i le-
velet /amely azonban nem Jászberényben, hanem Tiszafü-
reden kelt/ l. KLÖM 14.k. 759-60. Jókai közlése nem fedí
szövegszerűen a levélnek az Esti Lapokra vonatkozó ré-
szét, hanem csak nagy vonalakban adja vissza a tartalmát.
Nyáry márc. 31-i, az Esti Lapokat illető váadt cáfoló
válaszát l. uo. 760-61.

18. Az érintett lapok szerkesztője rögtön megküldé Klapká-
nak... lapjainak egy példányát - Jókai Klapkához intézett
1849.márc.30-i levele /noha lelőhelyére Barta István már
harminc évvel ezelőtt utalt: KLÖM 14.k./ csak Györffy
késiratának leadása után jelent meg nyomtatásban: ItK
1982. 350-51. /A levél tartalmát Jókai teljes pontossá-
gal adja vissza./ 12.k. 262./

321: 10. 1848 szeptember 13-án bukott meg Batthyány Lajos a
parlament előtt - Jókai pontatlanul utal az 1848.szept.
13-i országgyűlési vita lefolyására. Az ekkor ügyvezető
miniszterelnökként működő Batthyány és Kossuth, valamint
a képviselőháznak az utóbbit *támogató* többsége között

- állt fenn az előző napon elfogadott honvédelmi határozat értelmezésére nézve, mindenekelőtt azzal a kérdéssel kapcsolatban, megengedhető-e a seregredek katonáinak /az előző napokban mind gyakoribbá vált/ átlépése a honvédségbe. Batthyány ellenozte, Kossuth viszont megengedhetőnek, sőt kívánatosnak tartotta ezt. Ám az ülésen mondott beszédében /közölve KLÖM 12.k. 932-37./ Kossuth igyekezett áthidalni a maga és Batthyány álláspontja közötti különbséget, bizalmát nyilvánította Batthyány iránt, és ily módon megakadályozta a még meg sem alakult új Batthyány-minisztérium bukását. /Minderre nézve
- 322: 1. Urbán Aladár: A nagy év sodrában. Bp. 1981. 532-35./
- 322: 17. a március 4-i engedményezett alkotmánynál fogva - utalni kell az 1849. márc.4-én kibocsátott olimützi oktrojált alkotmányra, amely nem ismerte el Magyarország önálló államiségát s az országot Oszsbirodalmi tartománynak nyilvánította.
19. Almásy... odahagyta az országgyűlést - az országgyűlés márc. 23-i ülésén ismertették Almásy Pál levelét, amelyben - "résztint korábbi viszonyai, résztint oly okok miatt, melyek még előbbi kormánybiztosi hivatalos működéséből származnak" - néhány napi eltávozásra kért engedélyt. /Parl D 1.k. 225./ Az ápr. 1-i ülésen viszont már ismét ő elnökölt. /Az elnökök nevét az id. kiadvány tartalomjegyzéke közli: 1. 2.k. 262./
- 323: 11. a magyar hadügyminiszter utasított a kormány által - az OHB csakugyan hozott ilyen értelmű határozatot. Kiűnik ez abból a válaszból, amelyet az OHB Kossuth fentebb, más vonatkozásban már idézett márc.29-i levelére adott. Kossuth a levélben olyan rendelet kibocsátását

sürgette, amely - a császáriak által követett bánásmód viszonzásaképpen - szigorúbb rendszabályokat helyez ki-
látásba az ellenséges hadifoglyokkal szemben. Az OHB -
már szintén idézett - márc. 31-i válaszevele rámutat:
"...a honvédelmi bizottmány, noha az ellenség irányábani
humanitást szinte rosszul alkalmazottnak tartja, mindaz-
által visszahívja Elnök ur emlékezetébe azon körülményt,
miszerint az, hogy a hadügyminister Windischgrätz fog-
ságába esett hadfiaink ügyében írjon, elnök ur jelenlé-
tében történt." A válasz azt is megemlíti, hogy "a levél
már elküldetett." /KLÖM 14.k. 760-61./

- 324: 1. Kossuth peremptorius határozattal küldte vissza a
levelet - Kossuthnak az OHB-hoz intézett 1849. ápr. 3-i
levele a következő /az előbb idézett, már elküldött le-
velet említő iratra némiképp rácsafoló/ mondatokkal vég-
ződik: "De a hadifoglyok iránt a Hadügyminister levelét
nem küldöm el az ellenséghez. Inkább semmit. Stylusa,
mely a császárról, királyról beszél, s irgalmat kegyelme-
ket foglyaink iránt, nem illik nemzetünk állásához. -
Majd írok én a közlöm elküldés előtt a bizottmánnyal."
/KLÖM 14.k. 802./ Ez a levél Jászberényben kelt. Jókai
kötepségekivül ezt a levelet keverte össze a márc. 29-2,
Tiszafüreden írt levéllel, amikor azt állította, hogy
Kossuth egy Jászberényből küldött levélben foglalkozott
az Esti Lapok ügyével. A hadifoglyok ügyében nem sokára,
ápr. 12-én - Kossuth és Görgey személyes megbeszélésé-
nek eredményeképpen - márcs Görgey adott ki kemény
nyilatkozatot. /Uo. 830./ *Vö. még Kukovics Sebő: Visszaemlékezés-
sei 1849-re. Bp. 1982. 46-48.*
4 Madarász már ekkor nem volt a bizottmányban - Madarász
okt. 7-én a bizottmányban volt, de a levél elküldésénél nem volt jelen.

^{Vaz}
ténylegesen 1849. ápr. 20-i országgyűlési vitáig tagja maradt az ORB-nak.

10. a rég készített tervvel - Kossuth első olyan ismert megnyilatkozása, amelyben a függetlenségi nyilatkozat tervéről szó esik, az 1849. ápr. 15-én Csányi Lászlóhoz intézett levél. Ebben kijelenti: "...itt van az idő, hogy a nemzet nyilatkozzék, s ezzel minden intriganak útja vágassék." A nyilatkozatnak ki kell mondania, hogy "Magyarország...sérthetlen, önálló és független", és hogy az osztriai ház "Magyarország feletti uralkodásból örökre kizáratik." /KLÖN 12.k. 783./

15. Ben Szebent, Perczel Szenttamást, Görgey Gődöllőt foglalta el - meg kell adni a pontos dátumokat: Szeben bevételére 1849. márc. 11-én került sor, Szenttamás ápr. 3-án esett el, Gődöllő az ápr. 6-i isaszegi csata másnapján harc nélkül került magyar kézre.

20. Kossuth visszaérkezett Gődöllőről - Kossuth 1849. márc. 25. és ápr. 12. között volt távol Debrecenből. Ápr. 7. és 9. között a gődöllői főhadiszálláson tartózkodott, majd Gyöngyös és Tiszafüred érintésével tért vissza Debrecenbe.

325: 11. Debrecenben titkos ülésre hívta össze a képviselőket - az ápr. 13-i titkos ülésre vonatkozó visszaemlékezések egy része egybegyűjtve: Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Szerk. Beér János, Bp. 1954. 543-46. Az ülés lefolyására vonatkozólag l. még Kemény Eml. 115-19., továbbá Kasinczy Gábor és Kovács Lajos visszaemlékezéseit

326: 2. petitio principii - magyarázandó

327: 1. Görgey, tudjuk, hogy ellene volt - utalni kell Görgey emlékiratainak megfelelő, a Kossuthtal erről a kérdéssel okt. 7-én Gődöllőn folytatott vitáról beszámoló részére

/Mein Leben und Wirken in Ungarn. Leipzig, 1852. 2.k. 11. 10-11.

3. az egész felső hadsereg oly ide nem illő hangulatban volt - az itt idézett kijelentést - Nagy Sándor tábornok szájába adva, valamelyest eltérő szövegezésben - a FAIM egyik jegyzetében /JCB 3.k. 938./ is említi - Nyáry Pál és Patay József közlésére hivatkozva - Jókai. Meg kell adni a nagysarlói esata dátumát /ápr. 19./ is. korlátozód-

328: 6. E napokban több levelek jutottak a bizottmány kezébe ilyen levelekről nincs tudomásunk. Kétségtelen, hogy 1849 tavaszán a bécsi udvar és Miklós cár még nem volt azonos állásponton a magyarországi orosz intervencióval feltételeit illetően. Ez azonban nem a Jókaitól említett motivumokkal függött össze. Miklós cár kikötései részben az osztrák hadvezetéssel szemben érzett bizalmatlanságot tükrözték, részben annak kidomborítását célozták, hogy ő menti meg Ausztriát, hogy a katonai siker a cári birodalom erejét demonstrálja egész Európa előtt.

329: lanságot tükrözték, részben annak kidomborítását célozták, hogy ő menti meg Ausztriát, hogy a katonai siker a cári birodalom erejét demonstrálja egész Európa előtt.

/Andics Erzsébet: A Habsburgok és Romanovok szövetsége. Bp. 1961. 136./ A cári intervencióra vonatkozó, április második felében mégiscsak megszületett döntést a magyar függetlenség kimondásának aktusa ténylegesen nem befolyásolta. A célszerű ironikus fordában az 1849-ben elterjedt,

24. Tízezer ruszka betört Erdélybe, de vissza is vonatott az 1849 eleji erdélyi orosz intervencióval kapcsolatban a Schwarzenberg-kormány kétszínű taktikát folytatott. A cári csapatok berivasa ügyében Puchner erdélyi főparancsnok lépett - Windischgrätz helyeslésével - közvetlen kapcsolatba Luders cári tábornokkal. Schwarzenberger hivatalosan az orosz csapatok igénybevétele ellen fog-

lalt állást, viszont "rutarral küldött bizalmas, szóbeli utasításában szabad kezet adott Puchnernek a tennivalók-ra vonatkozóan." Az 5-6000 főnyi orosz haderő februári bevonulása után hivatalosan felelősségre vonta Puchnert, amiért "határozott parancsa ellenére" orosz segítséghez folyamodott. Medem bécsi orosz követ előtt pedig azt az óhaját fejezte ki, hogy a cári csapatok erdélyi tartózkodása mind térben, mind időben a minimálisra korlátozódjék. /Andics i.m. 113-14./ A cári kormány február közepén valóban ilyen értelmű parancsot adott Lüdersnek, Puchner azonban arra kérte az orosz tábornokot, hagyja csapatait továbbra is Erdélyben, mert támogatásukra multatlanul szükség van. /Az ezzel kapcsolatos iratokat l. uo. 317., 319., 320-21./ Bem márc. 11-i nagyszebeni győzelme után az orosz csapatok kivonultak Erdélyből.

- 329: 11. Ledru Rollin - a magyarázatban /978./ ki kellene térni arra is, hogy gr. Teleki László párizsi magyar diplomáciai megbízott 1848 őszétől fogva szoros kapcsolatokat tartott fenn Ledru-Rollinnal és szinte mindvégig az általa vezetett, a magyar forradalom ügyével rokon-szenvező radikális-demokrata párt hatalomra kerülésében reménykedett. Arra is utalni kellene, hogy Jókai több művében céloz ironikus formában az 1849-ben elterjedt, a magyar szabadságharc ügyének nyújtandó francia segítség-re vonatkozó, Ledru-Rollin személyéhez kapcsolódó naiv hiedelmekre. /Pelsorolásukat l. Börtön virága JKK Kis-regények 7.k. 234./

12. Berlinből a magyar közbenjáró kiutasított - Jókai

- 334: itt egy későbbi fejleményre utal: August Gottlieb Wimmer felsővödi evangélikus lelkészt, aki a magyar kormány meg-

- bizottjaként 1849. július végén érkezett Berlinbe, augusztus elején kiutasították a porosz fővárosból. /L. erre nézve V. Waldapfel Eszter: A független magyar külpolitika 1848-1849. Bp. 1962. 315-18./
- Törökország annyira sem volt iránta hajlandó: hogy fegyvereket szállított volna neki - a szabadságharc végső szakaszában, 1849 nyarán a magyar kormány elsősorban Konstantinápolyban próbált fegyvereket vásárolni, és a jelek szerint ez a szándék a török kormány részéről nem ütközött elháríthatatlan akadályokba. /V. Waldapfel E. i.m. 257./ Gr. Andrássy Gyula konstantinápolyi magyar diplomáciai megbízott 1849.jul.3-i jelentésében ezt írja gr. Batthyány Kázmér külügyminiszternek: "Fegyverek megszerzését és kivitelét illetőleg mint már azelőtt Brown ur, úgy én is biztosítottam, hogy semmi akadály tétetni nem fog és hogy az x köz alatt ugyan de biztosan történhetik..." /A jelentést közli Takács Ferenc: Két flamingó. Bp. 1982. 225-27./
- 332: 9. feláll egy szónok s felszólítja az országgyűlést...
tegye át ülése helyét a Nagytemplomba - az indítványt Besze János tette /Parl D 2.k. 6o./
- 333: 5. Kilenc hónap előtt...egy estélyen voltam a fővárosban
az itt említett estély feltehetőleg gr. Batthyány Lajosnál zajlott le 1849 júliusában /l. a lektori jelentés 102. lapját./
- 337: 19. Mint járt Ferdinánd király... amint Komáromba jutott
az itt elbeszélte anekdota két évtized múlva Az arany ember lapjain /JKK 24.k. 142./ tér vissza.
- 334: 19. Metternich - a Nemeskéri Erikától átvett magyarázat-

ban /979./ a halálozási dátum téves. A helyes évszám: 1859.

335: 4. "...én magam is háromszor tartottam már beszédet magyarul - V. Ferdinánd 1847. nov.12-én valóban néhány magyar nyelvű mondattal nyitotta meg az országgyűlést.

7. a pesti gyűlésen, mikor a nádort beiktatta - az 1847. okt.16-i Pest megyei közgyűlésről, amelyen az uralkodó nevében Ferenc József főherceg magyar nyelvű beszéddel iktatta be István főherceget a főispáni helytartói tisztségbe, Jókai később A kiskirályok c. regényben /JKK 49.k. 236./ és A magyar nemzet történetében /JKK 68.k. 423./ is megemlékezett.

9. mikor Komáromnál a híd leszakadt - a magyarázatban /979./ meg kell adni a Politikai divatok ezzel az eseménnyel foglalkozó részletének pontos lapszámát /JKK 14.k. 82-71./ és azt is meg kell említeni, hogy a kritikai kiadás jegyzetei /uo. 572-75./ részletesen idézik az Ék-nek a katasztrófáról beszámoló tudósítását.

14. a budai véres macskazene - a Nemeskéri Erikától átvett magyarázat /980./ tulságosan sommás. Utalni kell az előzményekre, a tüntetést kiváltó okokra is. Pontosabb tájékoztatást ad: A kiskirályok JKK 49.k. 372.

19. Kossuth ekkor azt mondta - Kossuth 1848. jul. 21-i országgyűlési beszédének szóban forgó kitételét l. a lektori jelentés 107. lapján.

337: 1. Beöthy azt írta Debrecenbe - Beöthy Ödön ilyen értelmű megnyilatkozásáról nem tudunk. Jókai beállításának mindenesetre ellentmondani látszik Beöthy 1849.máj.20-i, Kossuthhoz intézett és a független magyar külpolitika
zrt

kilátásairól, a Nyugat-Európával kialakítandó kapcsolatok esélyeiről alapjában kedvező képet festő jelentésének következő mondata: "Franciához a republikai irány egy lépéssel még közelebb vitt." /Idézi V. Waldapfel Eszter i.m. 250./

18. Klapka érkezett egy harmincezernyi rezerva felállításhoz - Kemény Zsigmond is ír arról, hogy a május első napjaiban Debrecenbe érkezett Klapka felpanaszolta: "az ápril. 14-iki határozat oly rossz hatást okozott a seregben, miként eddigelé még publicálni sem merték, s félnek a legjobb tisztek lemondásától." Kemény szerint Klapka "30 ezer rezerváról beszélt, mely az osztrák-német tartományokban fekszik, és az Olaszországból kivonható bataillonokról... s tanácslá, hogy jó lenne a képviselőháznak az ápril. 14-ki határozatot revocálni."

/Kemény Eml. 133-34./ A továbbiakban arról ír, hogy Klapka máj. 10-e körül Pestre indult. "Nem igen sok idővel később Kovács hozzám jövé, magam alkalmazása végett értesít, hogy Klapka mintegy 10 ezerre menő rezervát von Debreczenbe, és védelme alatt a függetlenségi nyilatkozatnak visszavonását megkíséértendjük." /Uo. 136./ Az országgyűlés ülésének május végén bejelentett elnapolása után azonban a terv lekerült a napirendről. Görgey Artúr is beszél emlékirataiban /Mein Leben und Wirken in Ungarn. Leipzig, 1852. 2.k. 102. és passim/ arról, hogy Klapka 1849 májusi budai találkozásuk során tájékoztatta őt a békepárttal reantartott kapcsolatairól, rosszallólag szólt a függetlenségi nyilatkozatról és kiváltképpen Kossuth eljárásáról, amellyel a hadsereg kivéntségára

hivatkozva fogadtatta el azt.

339: 6. Egy erdélyi angol indigena - John Paget /1808-1892/, aki br. Wesselényi Polixénával kötött házassága folytán erdélyi honosságot nyert, 1849-ben Bem szárnysegédjeként működött, és angol diplomatakkal fenntartott kapcsolatait is igyekezett a magyar szabadságharc ügye iránti rokonszenv felkeltése érdekében kiaknázni. /L. erre vonatkozólag Horváth Jenő: A szabadságharc utolsó napjai Erdélyben. Hadtörténelmi Közlemények 1928. és H. Karaszi Éva: Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen. Bp. 1951. 166-70./ Az "indigena" szónak a jegyzetben /980./ található értelmezése téves: a szó k jelentése itt nem "öslakos", hanem "honosságot nyert külföldi".

x

Az alábbi szómagyarázatok mint főlegességek törölendők a Tárgyi és nyelvi magyarázatok anyagából: momentum, koncentrálni, centrum, organizálatlanság, defenzív, hipotetikus, detronizál, egzsaltál, karakter, fanatizmus, szarkasztikus, extrém, indignáció, malícia, szisztéma, misszió, distinkció, szillogizmus, incidens, konézió, republikanizmus, organum, szurnalisztika, legautentikusabb, favorizál, deputáció, parvenü, vehemens, egzisztál, inparlamentáris, szofisztika.

x

A kiadvány képanyagára vonatkozó tervezetet nem csatolt az anyaghoz Győrfy. Tekintettel a rendezézésünkre álló anyag gazdagságára, az illusztrációk összevalogatásánál legfeljebb a "bőség zavara", az adott terjedelmi kereteshöz való igazodás kényszere okozhat majd nehézségeket. Mindenekelőtt az elbeszélésekhez kapcsolódó képmelléketeket illetően ten-

nek néhány új javaslatot. A sorozat általános gyakorlatává
Szczhangban, ezuttal is közölni kellene kéziratfacsimilét:
a Szenttamási György 1850-es kéziratának egy lapját; repro-
dukálni kellene egy-két novellának a ME-ben, ill. a PR-ben
megjelent első közlését, valamint a Csataképek és az Egy bu-
dosó naplója első kiadásának címlapját /és esetleg egy szöv-
lapját/. A novellában ábrázolt történelmi események vizuális
megjelenítése végjából be kell mutatni a debreceni kollégium
épületét, a kézdívásárhelyi ágyuöntödét, a tarcali csatát,
Komárom várát, Szenttamás 1848 őszi ostromát, Szeged bevéte-
lét, Buda 1849. máj.21-i visszafoglalását, Görgey 1849 feb-
ruári hegyi menetelését, valamint Jókai bujdosásának színhel-
yét: Tardonát. Az elbeszélésekben szereplő történelmi szemé-
lyiségek: Madarász László, Gábor Áron, Perczel Mór, Franz
Schlick, Guyon Richard, Henryk Dembinski, Damjanich János,
Görgey Artúr és Bem József arcképét is közölni kell.

Az Előlektorok képanyagának okvetlenül tartalmaznia kell
K és T egy-egy lapját. Minthogy valamennyi, a szövegben emli-
tett történelmi eseményről amúgy sem lehet képet közölni, ~~az~~
az illusztrációkat talán célszerű lenne a mű középpontjában
álló, 1848 utolsó napjaitól 1849. ápr.14-ig terjedő periódus
rejtélyeire korlátozni. Be kell mutatni a Közlelőny és az EL
néhány, Jókai írásait tartalmazó lapját, valamint a rivális
orgánumok /Március Tizenötödike, Debreceni Lapok/ egy-két, vele
polemizáló cikkét. Esetleg Kossuth valamelyik, a szövegben hi-
vatkozott megnyilatkozásának eredeti kéziratából is reprodukál-
ni lehetne

egy lapot. A "gyémánt-pör"nek az egykorú sajtóban
közölt iratai közül is be lehetne mutatni valamelyiket. Itt is
szerepelnie kell az országgyűlés üléseinek helyet adó debreceni

kollégiumot, valamint Komárom várát ábrázoló képeknek. A móri, kápolnai és szolnoki ütközeteket, valamint a függetlenségi nyilatkozat elfogadását is illusztrációkkal kellene szemléltetni. A történelmi szereplők közül - a fiatal Jókai arcképén kívül - legalább Kossuth, Szemere Bertalan, Nyáry Pál, Kazinczy Gábor, Kovács Lajos, Madarász László, Görgey Artúr, Klapka György, Perczel Mór, Dembinski és Guyon Richárd arcképét kellene közölni.

Az idevágó képanyag leggazdagabb lelőhelye a Magyar Történelmi Képcsarnok; ennek gyűjteményében kétségtelenül valamilyen, most felsorolt személyről és eseményről található megfelelő metszet vagy egyéb ábrázolás. Hasznos utmutatásokkal szolgálhatnak az alábbi illusztrációkban bővelkedő /s azok forrását is feltüntető/ kiadványok is: Gracza György: Az 1848-48-iki magyar szabadságharc története. I-IV. Bp. é.n.; Jókai Mór-Bródy Sándor-Rákosi Viktor /szerk./: Ezerannyolc-száznegyvennyolc. Bp. 1998.; Spira György: A magyar forradalom 1848-49-ben. Bp. 1959.; Rózsa György+Spira György: Negyvennyolc a kortársak szemével. Bp. 1973.; Várady Géza: Ezerannyolc-száznegyvennyolc, te csillag. Bp. 1976.

x

Lektorai jelentésem kétségtelenül jóval hosszabbra nyúlt a szokásosnál, de egyrészt a kiadvány különleges fontossága, másrészt a lektorált kézirat fogyatékosai talán elegendő magyarázatot adnak erre a rendhagyó terjedelembre. Befejezésül megemlítem, hogy amennyiben Győrffy Miklós bármiféle további felvilágosításra vagy segítségre tartana igényt, természetesen mindenkor készséggel állok rendelkezésére.

Budapest, 1983. április 11.

Oltványi Ábrás
/Oltványi Ábrás/